

Omsorgsfortællinger

Et studie af kvinders børne- og ældreomsorg

Afsluttende kandidatspeciale i Sociologi, Aalborg Universitet

Af Kathrine Carstensen

Vejleder: Professor Ann-Dorte Christensen

Antal ord: 34.991

ECTS: 30

Afleveringsdato: 30. september 2013

Forord

Der skal lyde en stor tak til de 27 kvinder som afsatte tid til at deltage i både fokus-gruppeinterviews og narrative interviews. Det var både inspirerende og berigende at tale med jer. Uden jeres velvilje til at fortælle om jeres hverdagsliv, familieliv og børne- og ældreomsorg var der intet speciale.

Ligeledes stor tak til min vejleder Professor Ann-Dorte Christensen for altid hurtig respons, og konstruktiv vejledning og kritik undervejs i specialets udfærdigelse.

Endelig en stor tak for støtten undervejs på hjemmefronten.

Kathrine Carstensen, September 2013

English Summary

This master thesis focuses on the meanings that motherhood and elder care have in the everyday lives of modern women in Denmark and how it is practiced. It has as its starting point the Nordic historical, societal and cultural development throughout the last decade in which women have become emancipated from their traditional position as caregivers for children and elderly of the family. To provide a more differentiated understanding of both women's care practices and the meanings attached to these, the master thesis include women from different social backgrounds regarding age and class.

The empirical foundation for the thesis is a qualitative mixed method study consisting of four focus group interviews and eight narrative interviews conducted with women who live in Aalborg, northern Jutland.

Theoretically, the master thesis is based on a combination of social constructivism and symbolic interactionism as presented by Mik-Meyer & Järvinen (2008). Inspired by the approach of adaptive theory, the master thesis is guided by different theoretical *orienting concepts* counting 'intersectionality', 'class', 'gender', 'age' 'the symbolic and social boundaries of the everyday life', 'respectability, identification and disidentification' and 'care', drawing on the work of Bourdieu (1995), Butler (1990), Gullestad (1984, 2002, 2006), Dahl (1997, 2000), Wærness (1992), Lamont (1992), West & Zimmerman (1987) and Skeggs (1997) among others.

Different themes within the area of both care practices and the meaning of care are identified in the analysis and the themes are discussed with involvement of the orienting concepts and existing research.

On the basis of this process of analysis, the master thesis shows that care remains a central practice of modern women's everyday lives and remains highly important as a part of their self-perception. However, the analysis shows that both the care practices and the attached meanings differentiate between different women especially with re-

gard to their class background, but also in terms of social differentiations as historical generations, life experiences and understandings of gender. Likewise, the analysis shows that women's care practices and its meanings cannot be understood adequately without drawing attention to which type of care; child or elder care. Thus, it is concluded that women's care practices and the related meanings are highly situated, socially and structurally embedded and context-dependent.

Indhold

1. Indledning.....	1
1.1. Historisk kontekstualisering	2
1.1.1. Multiple omsorgspraksisser og meningstilskrivninger?	4
1.2. Specialets problemformulering	5
1.3. Nedslag i den eksisterende forskningslitteratur	8
1.3.1. Social differentiering i børneomsorg.....	8
1.3.2. Social differentiering i ældreomsorg	12
1.3.3. Specialets placering i forskningsfeltet.....	16
2. Orienterende kernebegreber	19
2.1. Et konstruktivistisk-interaktionistisk udgangspunkt	20
2.2. Intersektionalitet.....	21
2.2.1. Køn.....	23
2.2.2. Klasse	24
2.2.3. Alder.....	26
2.3. Hverdagslivets symbolske skillelinjer	28
2.4. Respektabilitet, identifikation og disidentifikation	30
2.5. Omsorg.....	32
2.6. Opsamling: Orienterende kernebegreber.....	34
3. Metodevalg og fremgangsmåde	37
3.1. Kvalitativ metodekombination	37
3.1.1. Fokusgruppeinterviewet som kilde til viden	38
3.1.2. Det narrative interview som kilde til viden	38

3.2.	Forskningsproces	40
3.2.1.	Specialets informanter	40
3.2.2.	Udarbejdelse af interviewguider	43
3.2.3.	Interviewene – før, under og efter	45
3.3.	Analysens fremgangsmåde og opbygning	47
4.	Børneomsorg	51
4.1.	Introduktion vha. fokusgrupperne	51
4.2.	Børneomsorgspraksis.....	53
4.2.1.	Mellem børneomsorg og arbejdsliv	53
4.2.2.	Børnenes skoleliv og uddannelse.....	59
4.3.	Børneomsorgens moralskkonnoterede meningstilskrivning.....	62
4.3.1.	Det afbalancerede omsorgsideal	62
4.3.2.	Børneomsorg som moralsk klassemærke.....	65
4.3.3.	Børn som strategisk respektabilitetsmærke.....	68
4.4.	Opsamling: Børneomsorg.....	70
5.	Ældreomsorg.....	73
5.1.	Introduktion vha. fokusgrupperne	73
5.2.	Ældreomsorgspraksis.....	75
5.2.1.	Familiebaseret ældreomsorg er en social omsorg.....	75
5.2.2.	Personlig pleje – et anliggende for professionelle	77
5.2.3.	Betinget deltagelse i praktisk hjælp	79
5.3.	Ældreomsorgens moralskkonnoterede meningstilskrivning.....	82
5.3.1.	Et ordentligt menneske gør omsorg for sine ældre	83
5.3.2.	Ældre fortjener en værdig livsafslutning	85
5.3.3.	Reciprocitet og relations betinget omsorg	87

5.4.	Forskydninger i ansvarsfordelingen mellem familie og velfærdsstat.....	89
5.5.	Opsamling: Ældreomsorg.....	92
6.	Livshistoriske erfaringer i omsorgsfortællinger	95
6.1.	Livshistoriske erfaringer – mellem identifikation og disidentifikation	95
6.2.	Moderskab på klasserejse	98
6.3.	Opsamling: Livshistoriske erfaringer i omsorgsfortællinger.....	102
7.	Teoretisk diskussion: En mange-dimensional omsorg	103
7.1.	Det relationelle omsorgsbegreb.....	103
7.2.	Omsorgens moralskkonnoterede meningstilskrivning	105
7.3.	Omsorgens sociale differentiering.....	109
8.	Konklusion	113
9.	Anvendt litteratur.....	119
10.	Bilag	129

1. Indledning

Specialets titel *Omsorgsfortællinger – Et studie af kvinders børne- og ældreomsorg* dækker over en bestræbelse på at skabe indsigt i og forståelse for, hvordan omsorg praktiseres og tillægges mening i kvinders hverdagsliv. Selvom omsorg bredt defineret langt fra fremstår udforsket, forskes i en dansk nutidig kontekst ganske lidt i kvinders private hverdagslige omsorgspraksis, både den for deres børn og for deres ældre slægtninge. Samtidig er det omdiskuteret, hvorvidt kvinders omsorgspraksis overhovedet er relevant at beskæftige sig med i et nutidigt dansk/nordisk samfund karakteriseret ved en veludbygget velfærdsstat og en gennemgribende ligestillingspolitik, som i høj grad har friset kvinden fra hendes traditionelle position som omsorgsgivende husmor. Betragtet i en europæisk kontekst anses kvinders omsorgspraksis derimod for værende yderst relevant, hvilket bemærkes i en betydelig større forskningsmæssig interesse herfor. Middelhavslandene især, men også de liberale velfærdsstater som Storbritannien, præges af en familieorienteret omsorgsideologi, hvori omsorgsansvaret for børn og gamle fortsat i høj grad påhviler kvinderne, ligesom en stor del af kvindernes selvforståelse er forankret i forståelsen af dem som omsorgsgivende mor og datter (Leira 2004, Ellingsæter & Leira 2004, Rostgaard 1995). Den nordiske udlicitering af familiens omsorgsforpligtigelser forekommer i denne kontekst uforståelig og forargelig (Leira 2004:82).

Specialets udgangspunkt var en antagelse om, at kvinders omsorgspraksis og menings-tilskrivning trods den samfundsmæssige udvikling fortsat er både relevant og interessant at studere. Jeg var således drevet af antagelsen om, at omsorg fortsat fylder som praksis i kvinders hverdagsliv og fortsat meningstilskrives som en del af kvinders liv og identitet i et nutidigt dansk samfund, men jeg vidste ikke i hvilket omfang og på hvilken måde. Ideen med specialet var derfor at gå i dialog med danske kvinder med forskellige livssituationer for derved at blive klogere på min umiddelbare antagelse. Ved at inddrage forskellige kvinder var det min bestræbelse samtidig at adressere inter-

sektionalitetsforskningens¹ pointe, at hverdagspraksis og meningstilskrivning af forskellige fænomener konstrueres i et samspil med forskellige differentieringsmekanismer, resulterende i mangfoldige praksisformer og meninger (Jensen & Christensen 2011,2012). Førend specialets problemformulering specificeres, indkredses problemstillingen yderligere gennem en historisk kontekstualisering.

1.1. Historisk kontekstualisering

Familien og ikke mindst familiens hverdagspraksisser, fx børne- og ældreomsorg, har indenfor de seneste 50-100 år gennemgået omfattende forandringer som konsekvens af demografiske, økonomiske og kulturelle forandringer (Ellingsæter & Leira 2004:13,Dencik m.fl.2008:19,32,Hestbæk 2001:160). Især kvindernes position i familien har været genstand for forandringerne, og særligt to sideløbende samfundsmæssige udviklingsprocesser har været afgørende for forandringerne. Dette drejer sig dels om kvindernes stigende erhvervsdeltagelse, og dels udbredelsen af velfærdsstaten (Christensen & Ottosen 2002:11,Ellingsæter & Leira 2004:28). Hvad angår førstnævnte, skete som en konsekvens af et samfundsmæssigt behov for mere og bedre uddannet arbejdskraft, en stigning i antallet af kvinder, der fik uddannelse og arbejde fra og med 1960erne (Christensen & Ottosen 2002:4). Dette kombineret med 1970ernes stærke ligestillingspolitik, som vægtlagde idealet om 'den ligestillede familie', medførte en mentalitetsændring hos kvinderne og deraf en ekspansion i deres erhvervsdeltagelse (Ellingsæter & Leira 2004:26-30,Leira 2004:79-80). Mht.. velfærdsstatens udbygning tog denne for alvor fart sideløbende med kvindernes stigende arbejdsmarkedstilknytning. Udviklingen indebar og indebærer fortsat en 'de-familisering' af familiens, særligt kvindernes, traditionelle omsorgsopgaver, hvormed ansvaret for såvel børneomsorgen som ældreomsorgen i stigende grad blev overdraget til offentlige instanser. Ældreomsorgen forstås således i dag som et udpræget offentligt ansvar og børneomsorgen som et fælles ansvar for familie, velfærdsstat og kommune (Leira 2004:67-69,81-83,Dencik m.fl.2008:98-99,139-140).

¹ Intersektionalitetsbegrebet udfoldes i kapitel 2.

Indskærpes fokus til *børneomsorgspraksissen* var det før velfærdsstatens udbredelse og kvindernes arbejdsmarkedsindtog almindelig praksis, at omsorg for førskolebørnene blev varetaget af moderen i hjemmet. For hovedparten af kvinderne, som havde arbejdsmarkedstilknytning betød dette, at de opgav deres erhvervsarbejde og blev hjemmegående ved påbegyndelsen af forældreskabet. Som et resultat af kvindernes øgede erhvervsdeltagelse skete et brat fald i f familier baseret på en sådan konstellation. Mens to tredjedele af småbørnsmødrene i 1966 således var husmødre, gælder dette i dag ca. én procent. Husmødrene er erstattet af en rekordhøj kvindelig erhvervsdeltagelse på op mod 90%, for hovedparten af kvinderne fastholdt sideløbende med moderskabet, ofte som fuldtidsarbejde (Christoffersen 2004:128-133). Når denne udvikling har været mulig, skyldes det den sideløbende udbredelse af velfærdsstaten, hvorigennem det offentlige overtog en række af kvindernes forpligtigelser ift. børneomsorg og -opdragelse (Christoffersen 2004:133,Dencik m.fl. 2008:31-32). Udliciteringen af børneomsorgsansvaret betegnes undertiden 'institutionaliseringen af barndommen', og indbefatter bl.a. en rekordhøj anvendelse af daginstitutioner. Bare i perioden 2001-2011 skete en stigning i andelen af børn i alderen 3-5 år, som passes i daginstitution, fra 92,4% til 97,1%, ligesom andelen af børn i 0-2 års alderen i institution steg fra 56,5% til 68,2% (Danmarks Statistik 2012:57).

Hvad angår *ældreomsorgspraksissen*, var det indtil velfærdsstatens udbredelse og kvindernes indtog på arbejdsmarkedet almindelig praksis, at voksne døtre varetog omsorgen for forældrene, når disse ikke længere kunne tage vare på sig selv (Christoffersen 2001:80). Tilmed var det almindeligt, at dette fandt sted i døtrenes eget hjem eller i aftægtsboliger. Med udviklingen af velfærdsstaten og kvindernes stigende erhvervsdeltagelse ændredes denne familiekonstellation og omsorgspraksis markant og fremstår i dag som et særsyn. I kraft af arbejdsmarkedsforpligtigelserne er kvindernes mulighed for varetagelsen af omsorgen mindsket, og velfærdsstaten har gjort det til et samfundsmæssigt anliggende at sikre de ældres livsgrundlag, når deres erhvervsmuligheder ophører. Dette bl.a. gennem universelle pensionsordninger, boligsikring, og forskellige omsorgs- og plejetilbud. Udviklingen afspejles i en markant faldende andel ældre, som bor sammen med deres børn. Fra at 18% af de ældre over 70 år i 1962 boede hos deres børn, gælder dette således i dag kun lige omkring 2% (Christoffersen 2001:82-83,Christoffersen 2004:16-18).

For såvel børneomsorgen som ældreomsorgen har den samfundsmæssige udvikling været suppleret af ændringer i den kulturelle forståelse af 'den gode omsorg', mod en større betoning af de positive kvaliteter ved en i hvert fald delvis institutionalisering af omsorgen (Rostgaard 1995, Gilliam & Gulløv 2012b, 2012b). Samlet set har ændringsprocesserne medført et moderne samfund og familieliv, hvori kvinderne bruger stadig mere tid på arbejdsliv og mindre tid på familie og omsorg. Deres tidligere naturliggjorte omsorgsforpligtigelser for familiens børn og gamle kan ikke længere tages for givet, ligesom den identitetsmæssige og hverdagslige meningstilskrivning af omsorgspraksissen for moderne kvinder fremstår diffus (Ellingsæter & Leira 2004:15). Omsorgspraksissens udformning og mening bliver blot mere uklar, når den ses i lyset af ny kvinde- og omsorgsforskning, som diskuterer omsorgssfærens generobrede plads som sted for moderne kvinders selvrealisering, ligesom velfærdsstatens eroderende økonomiske grundlag potentielt forrykker omsorgsansvaret mod en 're-familiering' (Bach 2011, 2012, Gilliam & Gulløv 2012a, 2012b, Leira 2004).

1.1.1. Multiple omsorgspraksisser og meningstilskrivninger?

I litteraturen omkring kvindernes forandrede position i familien og på arbejdsmarkedet, og dermed deres ændrede omsorgspraksisser og meningstilskrivning, behandles kvinderne ofte som en gruppe med fælles interesser. Tendensen betragtes i særligt nyere kvindeforskning som utilstrækkelig ift. at forstå moderne kvindeliv, idet det underkender kvinders forskellige interesser, praksisformer og verdensanskuelser. Som Ellingsæter, Noack & Rønsen (1997) noterer, er *"Forskjellene i praksis og ideologi mellom kvinnegrupper betydelige, og langt større enn mange av de gjennomsnittsforskjellene mellom kjønnene man har vært opptatt av"* (Ellingsæter, Noack & Rønsen 1997:63). Eksempelvis fremhæves, hvordan kvinder muligvis har haft en fælles interesse i 'udliciteringen' af omsorgen, men bl.a. i kraft af forskellige uddannelsesbaggrunde og arbejdsmarkedspositioner ikke nødvendigvis har haft samme interesser i, hvordan omsorgsopgaverne skulle udliciteres. Således anspores til en inkluderende kvindeforskning med større inddragelse af andre sociale differentieringsformer som klasse, alder og etnicitet (Skilbrei 2004, Ellingsæter, Noack & Rønsen 1997). Som et led i at udvikle analysestrategier, der kan rumme denne kompleksitet, er intersektionalitetsbegrebet blevet aktualiseret som et væsentligt begreb til at indfange netop, hvordan forskellige

differentieringsformer indgår i komplekse samspil og producerer forskellige praksisser, identiteter og sociale hierarkier (Faber 2008:11). Et særligt fokus i specialet er således at forsøge at komme nærmere en forståelse for, om og i så fald hvordan forskellige differentieringer kvinder imellem har betydning for måden de meningstilskriver deres børne- og ældreomsorg og måden, hvorpå de praktiserer omsorgen.

1.2. Specialets problemformulering

På baggrund af ovenstående problemfelt gøres følgende problemformulering til omdrejningspunkt for specialet:

”Hvilken hverdagspraksis og meningstilskrivning kendetegner forskellige kvinders børne- og ældreomsorg?”

Til problemstillingen knytter sig følgende empiriske forskningsspørgsmål:

- Hvilke forskelle og ligheder anskueliggør kvindernes fortællinger ek-sisterer mellem børneomsorg og ældreomsorg?
- Hvilke sociale og symbolske skillelinjer fremhæves direkte såvel som indirekte som betydningsfulde i kvindernes fortællinger om deres børne- og ældreomsorg?
- Hvilken rolle spiller moral og respektabilitet i fortællingerne om bør-ne- og ældreomsorgspraksis og relateret meningstilskrivning?
- Hvordan indgår kvindernes generationstilhørsforhold og livshistoriske erfaringer med deres forældres børne- og ældreomsorgspraksis i deres omsorgsfortællinger?

Det er med specialet intentionen at undersøge dels, hvordan børne- og ældreomsorg meningstilskrives i forskellige kvinders hverdagsliv og dels, hvordan børne- og ældre-omsorgen praktiseres af forskellige kvinder. Dette gøres gennem et udgangspunkt i kvinders omsorgsfortællinger, empirisk indfanget vha. fire fokusgruppeinterviews og otte narrative interviews med forskellige kvinder, samt gennem informering af den ek-

sisterende forskning, de empiriske forskningsspørgsmål² og udvalgte teoretisk-informerende kernebegreber. Når jeg beskæftiger mig med forskelle og social differentiering, koncentrerer dette sig om differentiering ift. kategorierne køn, klasse og alder. Kategorierne specificeres i kapitel 2 sammen med kernebegreberne, og den metodiske og analytiske tilgang i kapitel 3.

Når jeg i problemformuleringen skelner mellem hverdagspraksis og meningstilskrivning, udtrykker dette en todelt empirisk interesse. Dels en interesse i at undersøge, hvordan kvinders uformelle børne- og ældreomsorg konkret praktiseres i hverdagslivet, og hvordan de sociale differentieringsformer fungerer rammesættende herfor. Og dels en interesse i at undersøge, hvilken symbolsk og social mening omsorgen tillægges i kvinders hverdagsliv og selvopfattelse, og hvordan de sociale kategorier også ift. dette har betydning. Indtil nu har jeg uproblematisk behandlet børne- og ældreomsorg sammen. De repræsenterer imidlertid forskellige omsorgstyper lokaliseret i forskellige institutionelle og kulturelle kontekster. Specialets problemformulering dækker således desuden over en interesse i *omsorgstypens* betydning for kvindernes konkrete omsorgspraksis og relaterede meningstilskrivning. Omsorgsbegrebet og omsorgstyperne specificeres i kapitel 2.

Som det videre fremgår af problemformuleringen, tematiseres kvindernes omsorgspraksis og meningstilskrivning i en hverdagslivskontekst, hvormed specialet indskrives i et hverdagslivssociologisk perspektiv. Desuden anlægges en konstruktivistisk-interaktionistisk problem- og begrebsforståelse. Begge forståelsesrammer uddybes i kapitel 2.

Specialet afgrænses fra at behandle mænds omsorgspraksisser³ og meningstilskrivninger. Afgrænsningen beror på tre årsager. For det første pragmatiske hensyn mht.. tid og omfang, og for det andet specialets tilknytning til forskningsprojektet FLOWS (uddybes nedenfor). Endelig skyldes afgrænsningen det anskueliggjorte forhold, at børne- og ældreomsorgspraksis traditionelt har været kvinders ansvar, og derfor øjensynligt har

² Forskningsspørgsmålene fungerer vejledende for empiriindsamlingen og analysen, men ikke i determinerende forstand(uddybes kapitel 3).

³ Hermed også fra et analytisk fokus på omsorgspraksissens kønsmæssige arbejdsdeling.

spillet en særlig central rolle for deres selvforståelse og hverdagsliv (jf. Gullestad 1984, Bech-Jørgensen 1994, Skilbrei 2003). Foruden denne afgrænsning beror specialet på yderligere to afgrænsninger foranlediget af tids- og omfangsmæssige begrænsninger, samt den forskningsmæssige tilknytning til FLOWS. *For det første* inddrages udelukkende etnisk danske kvinder, hvorved specialet afgrænser sig fra et fokus på, hvilken betydning etnicitet har for kvinders omsorgspraksis og meningstilskrivning. Jeg er dog opmærksom på, at selvom etnicitet ikke indgår i mit analytiske fokus gælder alligevel, at kvindernes omsorgsfortællinger øjensynligt medieres af deres etniske baggrund (Christensen & Jensen 2012). *For det andet* indgår i specialet udelukkende kvinder bosiddende i Aalborg Kommune, hvormed specialet afgrænses fra at studere betydningen af geografisk tilhørsforhold. På samme måde som med etnicitetskategorien er jeg dog bevidst om, at kvindernes omsorgsfortællinger kan være medieret heraf, eksempelvis foranlediget af lokalt-eksisterende omsorgsdiskurser eller lokale institutionelle mulighedsbetingelser.

Inden jeg nedenfor præsenterer et udsnit af den eksisterende forskning omkring moderne kvinders børne- og ældreomsorg, fokuseret omkring omsorgens sociale differentiering, mhp. at placere specialets problemstilling i det eksisterende forskningsfelt, skal nævnes, at specialet har tilknytning til forskningsprojektet FLOWS. FLOWS er et europæisk forskningsprojekt finansieret af EU-kommissionen og ledet af Professor Per H. Jensen, Institut for Statskundskab ved Aalborg Universitet. Projektet undersøger betydningen af europæiske, nationale og lokale politikker og velfærdssystemer, for kvinders erhvervsdeltagelse og den sociale sammenhængskraft. Specialet er tilknyttet delprojektet 'WP6: Women's decision making', som jeg sideløbende specialet har været ansat som studentermedhjælp på. Delprojektets formål er at undersøge forskellige kvinder i spændingsfeltet mellem deres arbejdsliv og børne- og ældreomsorgsforpligtigelser, gennem fokusgruppeinterviews. Hvordan WP6-projekter mere specifikt indgår i specialet specificeres i kapitel 3.

1.3. Nedslag i den eksisterende forskningslitteratur

Sigtet med denne forskningsoversigt er ikke at kortlægge hele forskningsfeltet, men derimod gennem specifikke nedslag at gøre læseren bekendt med de nyeste og mest betydningsfulde forskningsbidrag. Foruden at fungere rammesættende for specialets problemstilling har forskningsoversigten tjent som afsæt for udviklingen af specialets forskningsspørgsmål, specialets teoretiske grundlag og empiriindsamlingen, ligesom den udgør et sammenlignings- og diskussionsgrundlag for specialets analytiske fund. Forskningsoversigten baseres på en systematisk litteratursøgning i databaserne bibliotek.dk, Google Scholar, ProQuest, Sociological Abstract og Norart. Søgningen er tidsmæssigt afgrænset til perioden 1980-2013 og gennemført med forskellige kombinationer af synonymer for 'børne-/ældreomsorg' og 'social differentiering'⁴. Dele af den eksisterende forskning er desuden tilvejebragt gennem forskningsbidragenes litteraturhenvisninger. Litteratursøgningen er afgrænset fra studier omhandlende formel børne- og ældreomsorg, dvs. omsorg praktiseret af professionelle. Forskningsoversigten præsenterer såvel internationale, nordiske og danske forskningsbidrag, dog med hovedvægt på dansk og nordisk forskning. Oversigten er struktureret sådan, at jeg først præsenterer forskning fokuseret omkring børneomsorg, dernæst omkring ældreomsorg og afslutningsvis tydeliggør specialets placering ift. den samlede forskning.

1.3.1. Social differentiering i børneomsorg

Social differentiering i børneomsorgspraksis og relateret meningstilskrivning repræsenterer et velstuderet empirisk forskningsfelt, både i en dansk, nordisk og international forskningskontekst. Studierne ligner hinanden ved alle at anlægge en praksis- og hverdagsorienteret tilgang til problemstillingen, med et processuelt perspektiv på, hvordan børneomsorg 'gøres' og meningstilskrives, og hvordan dette relaterer sig til de sociale kategorier og den kontekst, hvori omsorgen er lokaliseret. Ligeså indskriver studierne sig i den kvalitative forskningstradition, med særligt kvalitative interviews og feltarbejde som metodiske tilgange. Alligevel adskiller studierne sig også, særligt ift. anven-

⁴Omsorgssynonymer: 'Care'/'omsorg', 'børneomsorg'/'childcare', 'motherhood'/'moderskab', 'parenthood'/'forældreskab', 'ældreomsorg'/'elder care'/'care for elderly'/'informal elder care', social differentieringssynonymer: 'women'/'kvindelighe'd'/'kvinder', 'daughter'/'døtre', 'mother'/'mor'/'mødre', 'klasse'/'class', 'education'/'uddannelse', 'age'/'alder'/'generation', 'differences'.

delsen af børneomsorgsbegrebet⁵, samt ift. inddragelsen af de sociale kategorier. Litteratursøgningen har anskueliggjort, at klasse⁶ tillægges særlig opmærksomhed i studierne, hvilket afspejles i forskningsgennemgangen.

I en international forskningskontekst er fokuset på samspillet mellem klasse og børneomsorg særligt fremtrædende. Studierne anlægger et komparativt klasseperspektiv på forældreskab, hvori målet er at identificere forskelle mellem middelklasse- og arbejderklasseforældres omsorgspraksis og opdragelse, samt herudfra klarlægge praksisser, som bidrager til opretholdelsen af klassemæssig ulighed (Stefansen 2007:245-246, Indergaard 2011:4). Gennem en kvalitativ undersøgelse af britiske middelklasse- og arbejderklasseforældre lokaliserer Val Gillies (2005) vha. Bourdieus kapitalformer tydelige sammenhænge mellem forældrenes kapitalmæssige ressourcer og udformningen af forældreskabet, som bidrager til at reproducere klasseforskelle. Mens middelklasseforældrene investerer deres middelklasseressourcer i børnenes uddannelse mhp. at sikre dem fordele og privilegier, lærer arbejderforældrene deres børn overlevelsesstrategier til at håndtere de udfordringer, de forventes at møde som arbejderklassebørn (Gillies 2005). I en amerikansk kontekst studerer Annette Lareau (2003) en enslydende problemstilling. Lareau lokaliserer således klassespecifikke forældreskabsidealer tematiseret som varierende 'cultural logic of child rearing', der forsyner børnene med forskellige opvækstvilkår og fremtidsmuligheder, hvormed social ulighed reproduceres (Lareau 2003:237). Indenfor forskningsretningen kan desuden fremhæves Fiona Devines (2004) og Diane Reays (1998) kvalitative britiske studier af arbejderklasse og middelklasseforældres forældreskabspraksis. Studierne beskæftiger sig med klasserelaterede forskelle i synet på og muligheden for investering i børnenes uddannelse, og klarlægger, at hvor arbejderklasseforældrene/mødrene fremstår optagede af at sikre børnenes trivsel her og nu, fokuserer middelklassemødrene på og investerer i børnenes fremtidsudsigter. Konklusionen er, at divergensen bidrager til opretholdelsen af den sociale ulighed.

⁵ Fx praksisser og handlinger, der former barnets hverdagsliv, valg af formelle omsorgs- og skoleløsninger, og distinkte opdragelsesidealer.

⁶ Fortrinsvis betydningsfastsat vha. Bourdieus (1995) kapitalbegreber, og operationaliseret ud fra informanternes jobtype og uddannelse.

I en nordisk⁷ forskningskontekst findes også flere studier, der undersøger klassebegrebets betydning for børneomsorgens udformning med afsæt i den komparative klasseanalyse. Et eksempel herpå er Kari Stefansens & Gulhild Farstads (2008,2010) norske kvalitative undersøgelse af småbørnsforældres omsorgsprojekter. Stefansen & Farstad finder heri, at middelklasse- og arbejderklasseforældre differentierer sig i 'cultural models of care'. Hvor middelklasseforældrenes omsorgsmodel, karakteriseres ved bestræbelsen på at sikre, at barnet har en udbygget relation til begge forældre, og kontinuerligt udvikler sig gennem socialisering udenfor familiesfæren, karakteriseres arbejderklasseforældrenes omsorgsmodel ved en kraftig betoning af væsentligheden i forældrenes, særligt moderens omsorg, for barnets udvikling og tryghed. Åshild Indergaard (2011) viser i samme dur blandt norske kvinder, hvordan moderskabet formes af kvindernes klassemæssige baggrund. En formning som bl.a. kommer til udtryk i forskellige klasserelaterede moderskabsstrategier (indholdsmæssigt overensstemmende med Stefansen & Farstad). Indergaard finder desuden, at klassesærlige forhold tillægges betydning i måden, hvorpå kvinderne løbende distancerer sig fra mødre med anden klassebaggrund, som i deres øjne praktiserer moderskabet forkert.

Den komparative omsorgsanalyse suppleres i den nordiske forskning af studier, som fokuserer på børneomsorgspraksis indenfor én klasse, mhp. også at afdække andre sociale differentieringsmekanismeres betydning for omsorgspraksissen. Marianne Gullestad (1984) feltstudium af 15 arbejderklassefamilier i Bergen repræsenterer denne tilgang. Gullestad anskueliggør, hvordan moderskabet indgår i kvindernes livsprojekter og skal forstås som en central arena for selvrealisering. Desuden finder Gullestad, at arbejderklassekvindernes omsorgsorganisering er klassespecifik, og at moderskabsideal for arbejderklassekvinderne udgør væsentlige parametre ift. at markere symbolske skillelinjer mellem sig selv og 'dårlige' middelklasse mødre. Gullestads fund genfindes i May-Len Skilbreis (2003,2005) kvalitative studie af norske ufaglærte arbejderklassekvinder. Arbejderklassekvinderne besidder ifølge Skilbrei en lav samfundsmæssig position givet deres svage arbejdsmarkedstilknytning, og er bevidste om dette. For at kompensere herfor investerer kvinderne strategisk i deres kvindelighed med moderska-

⁷ Den nordiske forskning viste sig hovedsagelig at være norsk, øjensynligt grundet Norges historisk stærke politiske og samfundsmæssige humororientering (Bergqvist m.fl.1999).

bet som omdrejningspunktet, mhp. at opnå den fornødne symbolske værdi, som tillader omverdenens anerkendelse. Som hos Gullestad indbefatter 'kvindelighedsinvesteringen' at drage moralske skillelinjer til middelklassekvindernes 'uanstændige' moderskabspraksis.

Som to sidste eksempler på norsk forskning om børneomsorg indenfor én klasse skal fremhæves Lene Opsahls (2008) og Mona-Lisa Liengs (2008) studier af henholdsvis middelklassemodres og arbejderklassemodres omsorgspraksis. Begge finder jf. ovenstående, at klassetilhørsforholdet har betydning for moderskabets udformning og forståelsen af det gode moderskab, men studierne adskiller sig ved at integrere et livshistorie- og generationsperspektiv. Såvel Opsahl som Lieng finder, at kvindernes opvæksterfaringer med deres mødres omsorgspraksis, udgør betydningsfulde referencepunkter i udformningen af eget moderskab. Forskerne finder dog, at det mellem de interviewede kvinder varierer, hvordan opvæksterfaringerne indgår ligesom, at opvæksterfaringerne medieres af de institutionelle muligheder og diskurser, som karakteriserer konteksten for moderskabet.

I den danske forskning, udgør Stine Fabers (2008,2010) ph.d. afhandling et af de nyeste bidrag til diskussionen om social differentiering i forældreskab. Afhandlingen, som baseres på livshistoriske interviews med arbejderklasse- og middelklassekvinder, indskriver sig i den komparative tradition med bestræbelserne på at forstå den symbolske funktion moderskabet antager ift. at markere sin klassemæssige position som kvinde, ikke mindst gennem afstandstagen til kvinder med anden klassebaggrund og moderskabspraksis. Faber lokaliserer den symbolske grænsedragningsproces på tværs af klassemæssige skel, særligt ift. moralske spørgsmål om 'god' og 'dårlig' moderskabspraksis, men finder at de indholdsmæssigt adskiller sig, hvorfor Faber konkluderer, at der mellem kvinder med forskellig klassebaggrund eksisterer konkurrerende moralforestillinger om børneomsorg. Faber finder desuden mellem kvinderne en opfattet sammenhæng mellem at kunne udvise et stabilt moderskab og blive betragtet som en respektabel kvinde. Ann-Dorthe Hestbæk (1998,2001) fremfører et interessant modspil til diskussionen om betydningen af klassetilhørsforhold for forældres børneomsorgspraksis. Hestbæk specificerer gennem kvalitative interviews med danske forældrepar, at forældreskabspraksis varierer med forskellige livsformer snarere end klasse-

baggrund i traditionel forstand. Variationerne knytter sig til idealer for børneomsorg og til den konkrete udformning af omsorgspraksissen, omend livsformsvariationerne har størst betydning for førstnævnte. Endelig skal fremhæves Dil Bachs (2011,2012) feltstudium af opdragelsespraksis, blandt velstående nordsjællandske småbørnsforældre. Bach finder, at praksisserne indskrives i bestræbelserne på at leve op til et balanceret opdragelsesideal, mhp. at blive opfattet som civiliserede mennesker. Et andet centralt fund er nemlig den forbundethed, som eksisterer mellem forældrene og børnene, hvormed børnene fungerer som evalueringskriterier for forældrenes civiliseringsgrad. Dette danner afsæt for studiets sidste væsentlige fund, at opdragelsespraksis indgår i sociale afgrænsninger mellem børnefamilier. Således fungerer velfungerende børn ifølge Bach som klassekonnoterede distinktionsmarkører i moderne individers distinktionsarbejde.

1.3.2. Social differentiering i ældreomsorg

Social differentiering i ældreomsorg repræsenterer i modsætning til børneomsorgsfeltet et underbelyst forskningsfelt, både i en dansk, nordisk og international forskningskontekst. Hvad angår den internationale forskning gør underbelysningen sig dog kun gældende, når ældreomsorgen snævert sammenkædes med social differentiering, hvorimod underbelysningen indenfor den danske og nordiske forskning rammer såvel studier af familiebaseret ældreomsorg i sig selv og af dennes sociale differentiering⁸. Den sparsomme nordiske forskning relaterer sig antageligt til den samfundsmæssige udvikling, skitseret indledningsvis, som i høj grad placerer ældreomsorgen under velfærdsstatens domæne.

Underbelysningen af ældreomsorgens sociale differentiering har konsekvenser for den forestående forskningsgennemgang. I tillæg til de få studier som direkte behandler problemstillingen, inddrages således forskningsbidrag, som deler specialets fokus på familiebaseret ældreomsorg, men som tematiserer omsorgen indenfor andre rammer end social differentiering. Jeg specificerer disse rammer løbende. Som en konsekvens af den bredere litteratursøgning afveksler studierne også i højere grad end studierne indenfor børneomsorgsforskningen, både i analytisk fokus og metodisk tilgang. Dette ty-

⁸ Udenfor specialets genstandsfelt forefindes i en nordisk kontekst mangfoldige politologiske studier, som behandler velfærdsstatlig ældreomsorg (Rostgaard 1995, Lewinter 1999 for oversigt).

deliggøres deslige undervejs. Endelig skal anføres, at forskningsgennemgangen præsenterer en overvægt af international forskning.

I en international kontekst findes flere forskningsbidrag, som tematiserer ældreomsorgens sociale differentiering. Differentieringsperspektivet begrænses dog fortrinsvis til et fokus på, hvordan omsorgsgiverens klassebaggrund har konsekvenser for omfanget af den omsorg som gives, fremfor måden, hvorpå omsorgen udformes. Til dette anvendes et komparativt klasseperspektiv, der sammenligner middelklassen og arbejderklassen vha. kvantitative metoder. Et eksempel herpå er Karen Glaser's & Emily Grundy's (2002) survey-undersøgelse af 4000 britiske mænd og kvinder med omsorgsforpligtigelser overfor gamle forældre. Glaser & Grundy lokaliserer klasseforskelle i, hvorvidt ældreomsorgen varetages i omsorgsgiverens eget hjem eller udenfor dette. Studiet viser, at arbejderklasseomsorgsgivere forekommer mere tilbøjelige til at varetage omsorgen i eget hjem, mens middelklasseomsorgsgivere i højere grad varetager omsorgen udenfor. Tendensen genfindes for såvel mænd som kvinder, omend flere kvinder generelt varetager ældreomsorgen. Glaser & Grundy's fund understøttes i nogen grad af Sara Arber's & Jay Ginn's (1992,1993) kvantitative survey-undersøgelse med 20.000 britiske mænd og kvinder med varierende klassebaggrund og omsorgsforpligtigelser. Arber & Ginn finder, at når ældreomsorgen betragtes overordnet, kan der ikke lokaliseres signifikante klasseforskelle i omsorgstilbøjeligheden. Klasseforskellen forekommer kun, når der differentieres mellem at drage omsorg for den ældre i eget hjem eller udenfor. Her findes, at arbejderklasseindivider uanset køn i højere grad drager omsorg for deres ældre i hjemmet end middelklasseindivider.

I en anden gren af den internationale ældreomsorgsforskning sættes klasseperspektivet i baggrunden til fordel for en fokusering på den betydning aspekter som moral og ansvarsfølelse har for ældreomsorg. Dette i et kønsperspektiv fokuseret på kvindelige omsorgsgivere, fortrinsvis døtre til gamle forældre. Graham Allan (1988) finder, i sit britiske litteraturstudie, at voksne døtre føler de står i omsorgsmæssig gæld til de gam-

le forældre, som konsekvens af den omsorg de selv har modtaget gennem livsforløbet⁹. Dette afføder en forståelse af omsorgen for de gamle forældre som det eneste moralsk rigtige og en kontinuerlig latent skyldfølelse over ikke at drage tilstrækkelig omsorg. Også Jane Aronson (1992) beskæftiger sig med sammenkoblingen af moral og ældreomsorg. Aronson lokaliserer vha. kvalitative interviews med amerikanske og canadiske kvinder, en betydelig tilbøjelighed til at omtale ældreomsorgen som en moralsk forpligtigelse knyttet til diskursen om kvinden som den omsorgsgivende. Kvinderne oplever ifølge Aronson, at denne moralske forpligtigelse står i konflikt med deres øvrige hverdagsliv, som begrænser tiden til omsorg. I overensstemmelse med Allans fund medfører dette en kontinuerlig latent skyldfølelse over at være utilstrækkelige omsorgsgivere, hvormed Aronson konkluderer, at døtre til gamle forældre fanges mellem normativt-funderede omsorgsforpligtigelser, og deres øvrige hverdagslige forpligtigelser¹⁰.

Som et interessant modspil til de strukturelle forståelser af ældreomsorgen som klasse-differentieret og forankret i kønnede normative forventninger, konkluderer Janet Finch & Jennifer Mason (1991) i deres britiske kvalitative studie af familiebaseret ældreomsorg, at differentiering i voksne børns deltagelse i omsorgen for deres gamle forældre snarere foranlediges af individuelle forhandlinger og relationer mellem børnene og forældrene gennem livsforløbet. I de tilfælde, hvor relationen og forhandlingerne har været gode styrkes den følte moralske forpligtigelse og deltagelsen i omsorgen således, i modsætning til de tilfælde, hvor relationen har været dårlig.

Vendes blikket mod *den nordiske ældreomsorgsforskning* skal fremhæves Heidi Gautun (2000), som på baggrund af en spørgeskemaundersøgelse med 868 midaldrende norske mænd og kvinder undersøger rigtigheden i antagelsen om, at velfærdsstatens udbygning skulle have reduceret tilbøjeligheden til at drage omsorg for gamle forældre. Gautun finder ingen grund til at tro, at dette gør sig gældende. Hovedparten af respondenterne angiver således, at de supplerer den professionelle omsorg for forældrene. I overensstemmelse med Finch & Mason konkluderer Gautun, at kvaliteten af relationen

⁹ Særligt indenfor den internationale ældreomsorgsforskning studerer flere sammenhængen mellem reciprocitet og voksne børns deltagelse i omsorgen for deres gamle forældre (bl.a. Lewinter 2003, Qureshi & Walker 1989).

¹⁰ Se desuden Bould (1996) og Montgomery (1992).

mellem forældre og børn gennem livsforløbet udgør den primære forklaring på, hvorvidt døtre og sønner hjælper deres gamle forældre, fremfor social differentiering i fx køn og klasse. Deslige anfører Gautun, at geografisk mobilitet spiller en rolle. Tilbøjeligheden til at drage omsorg for de gamle forældre er således større blandt de respondenter, som bor tæt på forældrene, end de som bor langt fra.

Den *danske familiebaseede ældreomsorgsforskning* koncentrerer sig som hos Gautun omkring velfærdsstatens konsekvenser for familiens deltagelse i ældreomsorgen¹¹, snarere end omsorgens sociale differentiering. Myra Lewinters (1999) ph.d. afhandling præsenterer et solidt bidrag til diskussionen. Ifølge Lewinter har velfærdsstatens udbredelse ikke medført, at voksne børn nedprioriterer deres gamle omsorgskrævende forældre. Baseret på kvalitative interviews med ældre og deres voksne børn finder Lewinter derimod, at omsorgen i høj grad fortsat finder sted, særligt blandt voksne døtre. Omsorgsopgaverne, som dækker både praktisk hjælp til hverdagslige gøremål og social støtte, inkorporeres i døtrenes daglige rutiner mhp. at håndtere de konflikter ældreomsorgen kan medføre, når den kombineres med det øvrige hverdagsliv. Fremfor at være strukturelt betinget konkluderer Lewinter, at omsorgens omfang afhænger af den livshistoriske relation mellem den ældre og omsorgsgiveren. Omsorgen begrundes således med en 'generaliseret gensidighed' forankret i forældrenes livslange omsorg for omsorgsgiveren, hvormed ældreomsorgen opfattes som en naturlig gestus, samt det moralsk-rigtige at gøre (også Lewinter 1993,2005). Tine Rostgaard (1995) finder i sit casestudie af familiens rolle i ældreomsorgen, overensstemmende med Lewinter, ikke anledning til at konkludere, at velfærdsstaten har erstattet familiens omsorg fuldstændigt. Rostgaard finder, at der eksisterer et omsorgsmæssigt samarbejde mellem familien og velfærdsstaten, hvori familien supplerer den professionelle omsorg, særligt mht. hverdagslig praktisk hjælp og social omsorg som besøg og telefonsamtaler. Rostgaard konkluderer desuden, at familiens rolle i ældreomsorgen ikke kan betragtes i ental, ej heller at forskellene kan forstås som systematisk forankret i strukturelle mønstre, men at variationerne derimod skyldes individuelle motivationsfaktorer knyttet til den enkeltes hverdagsliv, normative værdier og karakteren af den livslange relation til den ældre.

¹¹ Udenfor specialets genstandsfelt beskæftiger dele af den danske ældreomsorgsforskning sig med de ældres oplevelser af at modtage familiebaseeret omsorg (Monrad 2009,2010,Blaakilde 2011).

1.3.3. Specialets placering i forskningsfeltet

Opsummerende anskueliggør forskningsoversigten, at børne- og ældreomsorg repræsenterer to meget forskellige forskningskontekster for et studie i den sociale differentiering i omsorgspraksis og meningstilskrivning. Foruden forskellen i selve omfanget af forskningen, er der flere væsentlige indholdsforskelle. Hvad angår børneomsorgsområdet anskueliggøres, at social differentiering, særligt ift. klasse, tilsyneladende spiller en central rolle for udformningen af kvinders omsorgspraksis og meningstilskrivning og dermed bør inddrages i studier heraf. Meningstilskrivningen viser sig særligt relateret til begreberne moral og respektabilitet, og foranlediger en klassekonnoteret positionerings- og evalueringspraksis funderet i konkurrerende moralforestillinger om det gode moderskab. Desuden viser respektabilitetsbegrebet sig især i en arbejderklassekontekst at være udgangspunkt for en tæt sammenhæng mellem børneomsorg, kvindelighedsforståelse og det at have samfundsmæssig værdi. Foruden denne aktivering af køns kategorien forekommer relationen mellem kvindelighed og børneomsorg sparsomt studeret. Det samme gælder betydningen af alder, både som generationsforskelle og livserfaringer, hvilket da også leder Opsahl (2008) og Lieng (2008) til at betone væsentligheden i flere studier omkring generationsoverføringen og de livshistoriske erfaringers betydning for omsorgspraksissens udformning.

Hverken behandlet separat eller i en sammenhæng forekommer differentieringsformerne klasse, køn og alder velstuderet ift. kvinders ældreomsorg. Forskningsgennemgangen viser få studier, hvori klasse direkte inddrages og disse har vist variationer i omsorgstilbøjeligheden snarere end i den konkrete udformning og meningstilskrivning. Kategorierne køn og alder forekommer kraftigt underbelyst. Det forekommer dermed yderligere relevant at undersøge betydningen af social differentiering indenfor ældreomsorg, også givet den kraftige betoning af omsorgens relationsafhængighed fremfor strukturelle forankring. Forskningsgennemgangen af ældreomsorgsforskningen anskueliggør desuden, at moral også i ældreomsorg tillægges central betydning og derfor bør tematiseres i en analyse herom. Afslutningsvis kan påpeges, at det i litteratursøgningen ikke har været muligt at finde studier, der går på tværs af børne- og ældreomsorg. Spørgsmålet er, hvorvidt der er behov for forskellige begrebsrammer for at opnå forståelse for kvinders omsorgspraksis og relaterede meningstilskrivning indenfor de to omsorgstyper, eller om det i en dansk nordjysk kontekst tager sig ensartet ud uan-

set omsorgstype. Det er min forhåbning, at nærværende speciale kan bibringe indsigt i dette og af den vej bidrage med ny empirisk viden.

I næste kapitel præsenteres specialets problem- og begrebsforståelse, samt den videre teoretiske ramme. Specialets metodologiske tilgang og metodiske fremgangsmåde er genstandsfeltet for **kapitel 3**. I **kapitel 4-6** præsenteres analysen, hvor specialets problemformulering besvares med udgangspunkt i empirien. Dernæst vil en teoretisk diskussion af de empiriske fund fremgå af **kapitel 7**. Afslutningsvis følger specialets konklusion i **kapitel 8**.

2. Orienterende kernebegreber

Nedenfor præsenteres udvalgte teoretiske begreber og perspektiver, som har informeret specialet. Begreberne og perspektiverne har med inspiration fra Derek Layder (1998) og den adaptive tilgangs forskningsstrategi fungeret *orienterende* således, at de har været retningsanvisende for fokuseringen i specialet, dels i udarbejdelsen af interview-guiderne, og dels i analysen, hvor de sammen med specialets forskningsspørgsmål har fungeret som analytisk ramme, mhp. at skabe en indledende struktur i det mangfoldige empiriske materiale (Layder 1998:108-110). Inspireret af Layder relaterer anvendelsen af de orienterende begreber sig til den metodologiske betragtning, at en meningsfuld udforskning af forskningsobjektet fordrer heuristiske værktøjer, som kan initiere en indkredsning af både forskningsobjektets og det empiriske materiales mangfoldighed, der rækker udover en umiddelbar gentagelse af ens forforståelse (Layder 1998:111, Mik-Meyer & Järvinen 2008:13). De inddragede begreber repræsenterer et teoretisk møde mellem forskellige teoridannelser, begrebsuniverser og forskningsbidrag, udvalgt gennem en bred empirisk og teoretisk læsning. Begreberne er medtaget, fordi netop de bidrager meningsfuldt til specialet og tilsammen danner en bredere og mere nuanceret forståelse for specialets forskningsobjekt¹² (Layder 1998:101-108, Jakobsen 2007). I alt inddrages syv orienterende kernebegreber, som hver især rummer interne nuancer og perspektiver. Begreberne er henholdsvis 'Intersektionalitet', 'Køn', 'Klasse', 'Alder', 'Hverdagslivets symbolske skillelinjer', 'Respektabilitet, identifikation og disidentifikation' og 'Omsorg'.

Kernebegreber befinder sig på forskellige analytiske niveauer. Således gælder for 'Intersektionalitet', at det repræsenterer et overordnet analytisk perspektiv, som dog samtidig i forening med 'Køn', 'Klasse' og 'Alder' fungerer som en begrebsmæssig værktøjskasse, hvis hovedærinde er at forsyne specialet med redskaber til at imødekomme ambitionen om at bestemme den potentielle sociale differentiering i kvinders børne- og

¹² Specialet følger ikke Layders forståelse af de orienterende begreber og øvrige metodologiske ramme stringent, men er blot inspireret af enkelte grundelementer herfra (Jakobsen 2007 for uddybning).

ældreomsorg. Med begreberne 'Hverdagslivets symbolske skillelinjer', 'Respektabilitet, identifikation og disidentifikation' og 'Omsorg' er snarere tale om mere empirinære perspektiver, hvis funktion er at initiere dels en begyndende forståelse for nogle af de iboende mekanismer og processer, som karakteriserer de enkelte kvindernes børne- og ældreomsorg, og dels de potentielle variationer heri kvinderne imellem.

2.1. Et konstruktivistisk-interaktionistisk udgangspunkt

Førend de orienterende kernebegreber udfoldes, skal kortfattet præciseres den overordnede videnskabsteoretiske forståelsesramme, som specialets problemstillings- og begrebsforståelse tager udgangspunkt i. Informeret af sociolog Margaretha Järvinen og antropolog Nanna Mik-Meyer (2008) baserer specialet sig på en konstruktivistisk-interaktionistisk forståelse, byggende på en syntese af centrale perspektiver fra henholdsvis den symbolske interaktionisme og socialkonstruktivismen. Præciseringen siger ikke på at præsentere de filosofiske doktriner bag traditionen, ligesom sigtet ikke er at præsentere traditionen i sin helhed. Derimod skal præciseres de to perspektiver, som ligger bag specialets begrebsforståelse og problemstillingsforståelse.

Det første perspektiv omhandler en forståelse af sociologiske analyseobjekter som flydende, ustabile og flertydige fænomener (Mik-Meyer & Järvinen 2008:9). Hermed menes, at sociale fænomener skal betragtes som foranderlige og anti-essentialistiske størrelser, hvis betydning fastsættes gennem situerede definitioner, konstruktioner og interaktioner mellem forskeren og det empiriske felt, hvilket fordrer en betydningsmæssig flertydighed, ustabilitet og kontekstafhængighed. Sociale fænomener skal således forstås som åbne begreber, hvis betydning a priori hverken kan fastsættes entydigt eller endegyldigt, men i stedet tillægges en uspecificeret mængde af differentierede betydninger, når de udfoldes i praksis af distinkte individer. Det for specialet relevante i relation hertil er en bevidst opmærksomhed mod flertydigheden i den konkrete empiriske forskning, hvilket for specialets problemstilling betyder en analytisk fokusering på kvindernes mangfoldige og konkurrerende omsorgsfortællinger (Mik-Meyer & Järvinen 2008:12). Inddragelsen af betydningsmæssigt 'åbne' orienterende begreber er deslige et forsøg på at imødekomme flertydigheden.

Det andet perspektiv indbefatter en forståelse af den sociale virkeligheds fænomener, som socialt konstruerede, hvis betydning, udformning og mening kontinuerligt skabes og opretholdes gennem de kategorier og betydninger, individer italesætter og anvender, samt gennem individers praksisser og interaktioner (Mik-Meyer & Järvinen 2008:14, Bloksgaard 2009:17-18). Ift. specialets problemstillingsforståelse får dette perspektiv den betydning, at det analytiske fokus rettes mod de praksisser og processer, hvorigen- nem børne- og ældreomsorg konstrueres og opretholdes. Dette omhandler informanter- nes konkrete oplevelser, erfaringer og hverdagspraksisser, de distinkte interaktioner og relationer som informanterne indgår i, samt de samfundsmæssige diskurser og mulig- hedsstrukturer, som eksisterer i deres situerede kontekst, og dermed fungerer ramme- sættende for deres omsorgspraksis og meningstilskrivning (Mik-Meyer & Järvinen 2008:10-14, Højgaard 2010:16). Overensstemmende er specialets begrebsforståelse ho- vedsageligt informeret af teoretiske begreber og perspektiver, hvis fokus rettes mod praksis, interaktion og diskurser¹³.

2.2. Intersektionalitet

Indenfor såvel den danske, nordiske og internationale forskning om køn og sociale for- skelle udgør intersektionalitetsbegrebet et centralt begreb ift. at analysere komplekse sociale differentieringer (Jensen & Christensen 2011). Intersektionalitetsbegrebets væ- sentligste princip er, at det er i ”(...) *sammenvævnningen af forskellige sociale kategori- er såsom klasse, køn, etnicitet, alder og seksualitet*”, at betydning og forskelssættelse skabes (Mørck 2005:65, Jensen & Christensen 2011, 2012). Sammenvævnningen impli- cerer et ’ikke-additivt princip’, hvormed sociale kategorier ikke kan betragtes som éndimensionelle og adskilte størrelser, eller som sammenlagte kategorier og virknin- ger. Kategorierne skal derimod forstås som gensidigt konstituerende ”(...) *på dynami- ske, komplekse, paradoksale og ofte modsatrettede måder*” med specifikke udtryk til følge (Pringle 2008:110, Staunæs 2003, Brah & Phoenix 2004). Der kan differentieres mellem forskellige positioner indenfor intersektionalitetsforskningen, med forskellige anvendelser af begrebet. Mest udtalt forekommer at være skellet mellem en ’socialkon- struktivistiske position’, en ’systemiske position’ og en ’integrerende position’ (Prins

¹³ Det konstruktivistisk-interaktionistiske udgangspunkts metodologiske, metodiske og analytiske konse- kvenser udfoldes i kapitel 3.

2006,Jensen 2006,Hancock 2007,Jensen & Elg 2010,Choo & Ferree 2010). Det ligger udenfor specialets rammer at præcisere de forskellige positioners indhold, blot skal specificeres, at specialet fortrinsvis informeres af den socialkonstruktivistiske position orienteret ”(...) *mod at analysere komplekse identiteter og mod at dekonstruere fastlåste identitets- og normalitetsopfattelser*” (Jensen & Christensen 2012:274). Dog med en empirisk åbenhed overfor kategoriernes mere strukturelle forankring.

Foruden ovenstående har tre principper indenfor intersektionalitetstraditionen vejledt specialet. *Det første* omhandler forståelsen af, at kategorisammenvævningerne er kontekstuelle og situerede, dvs. tildeles specifikke udtryk og betydninger i forskellige lokaliteter og historiciteter (Jensen & Christensen 2012). Kategorisammenvævningernes betydning for kvindernes omsorgspraksis og meningstilskrivning er således potentielt anderledes for kvinder i andre kontekster. *Det andet princip* indbefatter en procesorienteret forståelse af de sociale kategorier og deres sammenvævninger som dynamiske processer, relationer og tilhørsforhold fremfor rigide og fastlåste strukturer og magthierarkier (Choo & Ferree 2010:134,Yuval-Davis 2006,Christensen & Jensen 2012b). Hermed sættes i specialet fokus på de multiple måder, hvorpå kvinderne orkestrerer forskellige kategoribaserede positioner i deres omsorgsførelser, samt hvordan de sociale kategorier indgår i omsorgsrelaterede identifikations- og disidentifikationsprocesser. *Det tredje princip* vedrører kategoriernes antal. En fortløbende diskussion indenfor intersektionalitetsforskningen omhandler, hvor mange og hvilke sociale kategorier det er relevant at inddrage i intersektionalitetsanalyser (se Lutz 2002,Jensen & Christensen 2012). I overensstemmelse med Leslie McCall (2005) har jeg foretaget et strategisk valg af kategorier (køn, klasse, alder) forud for analysen, begrundet i specialets problemstilling (McCall 2005). Dette dels mhp. at kompleksitetsreducere analysen, og dels ud fra en forventning om, at netop samspillet mellem køn, klasse og alder er betydningsfuldt for at forstå forskellige kvinders børne- og ældreomsorgspraksis og meningstilskrivning.

Nedenfor specificeres forståelsen af de tre kategorier. Dog skal først klargøres, at kategorierne indgår på flere måder i specialet. På den ene side indgår kategorierne som strategiske udvælgelseskriterier i informantrekrutteringen og som parametre i afgræns-

ningen af specialets forskningsobjekt. På den anden side, med reference til ovenstående, indgår kategorierne som centrale betydningsbærere ift. at belyse specialets analytiske fokus på omsorgens sociale differentiering. Det er ift. sidstnævnte, begrebsspecificeringerne tjener deres formål. Endelig skal specificeres, at begrebspræciseringerne ikke sigter på at fastlåse betydningen af kategorierne i snæver forstand, men blot søger at indkredse de overordnede perspektiver jeg lægger på dem.

2.2.1. Køn

Informeret af de socialkonstruktivistiske og interaktionistiske kønsteoretikeres kønsforståelse anskues køn som en processuel størrelse, der kontinuerligt konstrueres og rekonstrueres gennem kontekstspecifikke praksisser, relationer og kønsdiskurser (Solbrække & Aarseth 2006, Christensen 2006). Som en eksemplificering af denne kønsforståelse inddrages Candace Wests & Don H. Zimmermans (1987) 'doing gender' perspektiv. Heri fremstilles kønnet som en kontinuerlig praksis, som løbende 'gøres' i forskellige hverdagspraksisser og interaktioner. West & Zimmerman inddrager det biologiske køn som en del af kønspraksissen, hvormed gives, at det kan praktiseres forskelligt afhængigt af individets ressourcer og ønsker. Bestræbelsen på at blive valideret som 'ordentlige' eller 'rigtige' kvinder eller mænd fremstår i den forbindelse helt centralt. West & Zimmerman specificerer ift. denne bestræbelse, at der indenfor forskellige kontekster hersker specifikke kulturelle normer for passende kvindelighed og mandlighed, og forstår derfor individers kønspraksis som betinget af den situerede kontekst og de specifikke interaktioner individet indgår i når det gør sit køn (West & Zimmerman 1987:126-127,131-135).

West & Zimmermans kønsperspektiv videreføres af Judith Butler (1990). Køn er for Butler noget, som 'gøres' performativt gennem kontinuerlige praksisser, informeret af de kønsmæssige diskurser, som eksisterer i omverdenen (Butler 1990:8-9,22-24,30-34, også Solbrække & Aarseth 2006, Faber 2008). Butler opererer ikke med 'kvinde/kvindelighed' og 'mand/mandlighed' som generelle og entydige kategorier. Derimod argumenterer Butler for, at der gennem eksempelvis kategorien kvinde/kvindelighed konstrueres splittelser og ekskluderinger som konsekvens af forskellige kønsperformativiteter, og ikke mindst som en konsekvens af, at de gældende kønsdiskurser fremstiller nogle performativiteter mere accepterede end andre. For at

opnå positiv validering og anerkendelse af sit kønsperformativitet gives således, at denne er overensstemmende med de gældende kønsdiskurser (Højgaard & Staunæs 2007:133).

West & Zimmermans samt Butlers performative 'doing gender' tilgang muliggør at tale om muligheden for at investere strategisk i sin kvindelighed eller mandlighed mhp. at forbedre chancerne for omgivelsernes positive validering. Skilbrei (2003,2005) har meget interessant fundet, at moderskab blandt norske arbejderklassekvinder fungerer som en sådan investering:

”Den gode kvinneligheten og det gode moderskapet, lest gjennom yrkespraksis, kan være én måte å bygge positiv identifikasjon som arbeiderklassekvinne på. Kvinneligheten er en kategori de følte seg komfortable med, og som de gjerne framhevet på bekostning av andre. Å spille på kjønn kan forstås som en form for klassebasert motmaktstrategi” (Skilbrei 2005:65)

Deslige hævder Beverley Skeggs, hvis begrebsunivers udfoldes yderligere nedenfor, at kvinder kan investere i deres femininitet og derved opnå en form for personlig gevinst, fx en følelse af værdi, også selvom denne værdi måske ikke er grobund for generel samfundsmæssig anerkendelse (Skeggs 1997, også Faber 2008). Det er relevant at være opmærksom på, om og i såfald, hvordan børne- og ældreomsorgspraksisser for nogle af specialets informanter udgør en sådan strategisk kvindelighedsinvestering. Desuden er det interessant at rette opmærksomheden mod, hvordan omsorgspraksis mere generelt tillægges betydning i kvinders kønspraksis, samt hvordan forskellige kønspraksisser alene eller i samspil med andre differentieringsformer producerer forskellige børne- og ældreomsorgspraksisser og meningstilskrivninger.

2.2.2. Klasse

Klassebegrebet informeres i specialet af en mikroorienteret og subjektivistiske tilgang til klasse, fokuserende på, hvordan klasse alene og i samspil med andre sociale kategorier smitter af på og tillægges betydning i forskellige aspekter af individers konkrete

hverdagsliv og livsfortælling. I tilknytning hertil informeres klasseforståelsen af den konstruktivistisk-interaktionisme, hvori klasse betragtes processuelt og praksisfunderet, som noget der vedvarende gøres og aktualiseres i individers hverdagspraksis og sociale interaktioner.

Som en eksemplificering af denne klassesetning inddrages Pierre Bourdieu (1995). Klasse kan ifølge Bourdieu ikke reduceres til økonomiske relationer, men må deslige forholde sig til de kulturelle repræsentationer og klassifikationsprocesser, som ”(...) *manifesterer sig i forskellige virkelighedsopfattelser, livsstile, forbrug, holdninger og handlingsmåder*” (Faber 2010:77, Bourdieu 1995:16-20). Hermed anlægger Bourdieu et kulturelt blik på klasse, med fokus på individers ’gøren’, som således fremstår kompatibelt med en konstruktivistisk-interaktionistisk klasseforståelse.

For Bourdieu rummer klassebegrebet både en materiel og en subjektiv side, hvilket understøttes af grundbegrebet ’det sociale rum’. Med begrebet fremlægges en forståelse af den sociale virkelighed som en social struktur, der eksisterer på to måder; som et rum for sociale positioner, hvori distinkte materielle ressourcer og kapital systematisk fordeles mellem individer, og som et rum for livsstile, hvori individers handlemåder og virkelighedsopfattelser symbolsk indrammes og klassificeres med henvisning til deres sociale positioner. Når individers klassemæssige position identificeres og relateres til andre individers positioner sker dette altså ikke blot gennem deres materielle position¹⁴, men også deres subjektive dispositioner. I specialet vægtlægges hovedsageligt den subjektive dimension af klassebegrebet.

Individers subjektive dispositioner knyttes til deres materielle position gennem begrebet ’habitus’. Med dette begreb henviser Bourdieu til et præ-refleksivt holdnings- og handlingsskema, udfra hvilket individer handler, tænker og orienterer sig i den sociale virkelighed. Klasser og klassesdistinktioner viser sig således ved, at individer med samme materielle (klassemæssige) position også besidder enslydende habitus og dermed handlings- og orienteringsmåder, mens individer med distinkte klassepositioner også typisk adskiller sig, hvad angår smag og præferencer (Bourdieu 1995:36-37). I

¹⁴ Defineret udfra to differentieringsprincipper; kapitalvolumen og kapitalsammensætning (Bourdieu 1995:31-38).

forhold hertil er en helt afgørende komponent i Bourdieus klasseforståelse individers distinktionsarbejde. Ifølge Bourdieu er det karakteristisk for individer, at de kontinuerligt distancerer sig fra individer med 'forkert' smag og præferencer, og dermed anden klassemæssig position, mens de samtidig søger at positionere sig selv som bærer af den 'rigtige' smag (Bourdieu 1995:39-43,217-240). For Bourdieu handler klasse og klasseforskelle således i høj grad om individers forsøg på at vise distinktion gennem praksis. Det forekommer interessant i specialet at betragte, hvordan et sådant klasserelateret distinktionsarbejde sætter sig igennem i kvindernes omsorgsfortællinger.

Den eksisterende forskning klargjorde, at ift. en forståelse for klassesdifferentiering i meningstilskrivningen af børne- og ældreomsorgen er moral betydningsfuldt. Jeg har derfor fundet Michele Lamont (1992) interessant at inddrage som supplement til Bourdieu. Lamont påpeger overensstemmende med Bourdieu, at økonomiske og kulturelle distinktioner er centrale ift. at forstå klasseforskelle i individers handlemåder og virkelighedsopfattelser, men finder i tillæg, at moralske distinktioner spiller en afgørende rolle for den måde individer evaluerer og klassificerer sig selv og andre (Lamont 1992:4,181,Faber 2010). Forskelle mellem middelklasse- og arbejderklasseindivider omhandler således ikke blot økonomiske og kulturelle forhold, men også konkurrerende moralforestillinger om det værdige kontra uværdige/ moralsk rigtige kontra det moralsk forkerte, typisk ift. livsstil og personlige egenskaber (Lamont 1992:4-6,10-12,181-183,Faber 2008:49). Det mere substantielle indhold af det moralsk 'rigtige' og 'forkerte' er ifølge Lamont et empirisk spørgsmål at fastlægge, og således genstand for specialets analyse (Lamont 1992:188). Lamont specificerer ift. distinktionerne, at de sjældent forekommer italesat direkte, men derimod har karakter af 'symbolske grænsedragninger', hvormed menes, at grænsedragningen overfor andres praksis foregår gennem subtile bemærkninger om forkerte prioriteringer og handlinger, der fungerer som eufemismer for klasseforskelle (Lamont 1992:9-14).

2.2.3. Alder

Alderskategorien adskiller sig på flere måder fra klasse- og kønskategorien. Dette gælder særligt ift. de to øvrige kategoriers konstruktivistisk-interaktionistiske grundantagelser. Som jeg skal vise nedenfor forstås alder ikke som noget, der vedvarende gøres i

praksis, diskurser og relationer, og dermed som en kategori, hvis betydning skal findes i kvindernes konkrete omsorgspraksisser, relationer samt i de omkringliggende kulturelle diskurser. Derimod sætter betydningen af alderskategorien sig igennem som en del af kvindernes livshistoriske erfaringer og medfødte generationstilhørsforhold, hvormed den i udgangspunktet udgør en mere essentialistisk kerne i den konkrete omsorgspraksis og relaterede meningstilskrivning.

Betegnelsen 'alder' dækker over en bestræbelse på at indfange to relaterede perspektiver, der på forskelligvis sætter alder i spil. Med reference til Ivar Frønes & Ragnhild Brusdal (2004:283-286) omhandler dette 'alder som livshistoriske erfaringer' og 'alder som historisk generation'.

Førstnævnte perspektiv søger at indfange den betydning, erfaringer og erindringer gjort tidligere i livsforløbet har for udformningen af den nuværende og fremtidige livssituation og praksis. Den tyske biografiforsker Erika Hoerning (2001) påpeger i den forbindelse, hvordan *"Erfaringer efterlader prægninger og mønstre i biografien, som 'forstrukturerer' det fremtidige biografiske projekt. Samtidig udgør biografiske erfaringer (...) handlingsressourcer, som bliver anvendt til 'konstruktion' af det fremtidige biografiske projekt"* (Hoerning 2001:122). Hoerning specificerer ift. denne forståelse, at der ikke er tale om, at de biografiske erfaringer passivt kopieres i den nutidige eller fremtidige praksis, men altid indgår bearbejdede (Hoerning 2001:122). Flere omsorgsforskere har anvendt dette aldersperspektiv til at indkredse, hvordan barndoms- og opvæksterfaringer med forældrenes børne- og ældreomsorg anvendes som referencepunkt for egen omsorgspraksis. Dette gør sig gældende i Julia Brannens, Peter Moss' & Ann Mooneys (2004) britiske studie *Working and Caring over the Twentieth Century*, ligesom i Harriet Bjerrum Nielsens & Monica Rudbergs (2006) norske generationsstudie *Moderne Jenter – tre generasjoner på vei*, hvori erfaringernes inddragelse begrebsliggøres som en 'stafetpinden', der sendes videre mellem generationer af kvinder, særligt ift. praksisser og forestillinger knyttet til kvindelighed og moderskab (desuden Lieng 2008 og Opsahl 2008). I overensstemmelse med Hoerning (2001) finder såvel Brannen, Moss & Mooney som Nielsen & Rudberg, at de omsorgsmæssige barndoms- og opvæksterfaringer ikke passivt kopieres, men derimod dels tilpasses den tidmæssige kontekst og nuværende livssituation og dels både indbefatter identifikation med og af-

standstagen til forældrenes omsorgspraksis (Brannen, Moss & Mooney 2004:178-179, Nielsen & Rudberg 2006:19-22). Jeg finder det interessant i specialet at forsøge at klarlægge, på hvilken måde de livshistoriske erfaringer indgår i mine informanternes fortællinger om egen omsorgspraksis, og hvordan forskellige erfaringer dermed potentielt bidrager til at skabe differentiering mellem forskellige kvinders omsorgspraksis.

Hvad angår perspektivet 'alder som historisk generation', søger dette overordnet at indfange den betydning, som individers generationstilhørsforhold har for udformningen af livsfortællingen samt for deres hverdagspraksisser og forbundne meninger (Frønes & Brusdal 2004:284). Bag dette sigte ligger en antagelse om, at individer formes af den historiske, samfundsmæssige og kulturelle kontekst som de via et specifikt generationstilhørsforhold er født ind i og bibeholder en forankring i gennem livsforløbet (Frønes & Brusdal 2004:284, Lieng 2008:8). Generationsperspektivet kan således også benyttes til at forstå differentieringer mellem individer med forskellige aldre/generationstilhørsforhold. Flere omsorgsforskere har påpeget hensigtsmæssigheden i at inddrage et generationsperspektiv mhp. at forstå konturerne i omsorgens udformning, samt aldersmæssige differentieringer heri. Fx finder Brannen, Moss & Mooney, at deres informanter i tillæg til de narrative fortællinger om egne barndomserfaringer begrundet omsorgspraksisserne med normative forestillinger og strukturelle mulighedsstrukturer i den specifikke kontekst, hvori omsorgen er situeret (Brannen, Moss & Mooney 2004:6). Overensstemmende specificerer Rudberg & Nielsen, hvordan tids- og kontekstspecifikke samfundsstrukturer, forstået primært som tilgængelige institutionelle muligheder og anerkendte omsorgsnormer, bidrager til at forme kvinders omsorgspraksis (Rudberg & Nielsen 2006:20, også Opsahl 2008, Lieng 2008). Generationsperspektivet har inspireret mig til i specialet at forsøge at indkredse, hvordan den aldersmæssige differentiering kvinderne imellem afføder differentierende normative forståelser af fx den gode omsorgspraksis, samt konkrete forskelle i omsorgens udformning.

2.3. Hverdagslivets symbolske skillelinjer

Dette kernebegreb, i praksis kerneperspektiv, tager afsæt den fænomenologiske hverdagslivsforskning, med en overordnet forståelse af hverdagslivet som "(...) *det liv, vi*

lever, opretholder og fornyer, genskaber og omskaber hver dag”, bestående af en sammenfletning af de emergerende, mangfoldige og komplekse sammenhænge og relationer individer dagligt indgår i¹⁵ (Bech-Jørgensen 1994:17, Christensen & Jensen 2012:14, Jakobsen & Kristiansen 2005). Mere specifikt orienteres specialet af Marianne Gullestad om hverdagslivsforskning om kvinders hverdagsliv, særligt udtalt i studiet *Kitchen Table Society* (1984). Gullestad anlægger heri en dobbelt-forståelse på kvindernes hverdagsliv. På den ene side fokuseres på kvindernes forskellige hverdagslivsaspekter som familie, arbejdsliv og lokalmiljø. På den anden side fokuseres på ”(...) *de mere tværgående betydningsbærende erfaringer og mening*” herunder, hvordan særligt hverdagslivets relationelle aspekter fungerer som orienterings- og identitetsflader for kvinderne (Christensen & Jensen 2012:14, Gullestad 1984, 1993). Samlet set muliggør dobbelt-perspektivet for Gullestad, at analysere kvindernes dagligdags rutiner og gøremål, gennem et fintmasket ”(...) *nede-fra-perspektiv med fokus på mikroforhold og relationer*”, samt disses symbolske betydninger (Christensen & Jensen 2012:15, Gullestad 1993:19). Perspektivet fremstår således velegnet ift. specialets ambition om at komme nærmere en forståelse for, hvordan kvinders hverdagspraksis og relaterede menings-tilskrivning knyttet til børne- og ældreomsorg konstrueres og udfoldes. Jeg tager dog særligt ift. kvindernes ældreomsorgspraksis det forbehold, at jeg trods hverdagslivsperspektivets betoning af de *daglige* aktiviteter og relationer lader det være et empirisk spørgsmål at fastlægge, hvorvidt omsorgen optræder i hverdagslivet dagligt, ugentligt eller månedligt (uddybes under ’omsorg’).

Kort for sin død stillede Gullestad spørgsmålstejn ved den fænomenologiske hverdagslivsforskning hun selv bidrog til at udvikle. Særligt problematiserede hun nede-fra-perspektivets tendens til at harmonisere og homogenisere sine forskningsobjekter, som hun fandt uoverensstemmende med det moderne komplekse og modsætningsfyldte samfund (Gullestad 2002:266, 270). På baggrund af empiriske studier af den norske indvandringsdebat ansporer Gullestad derfor til, at man som hverdagslivsforsker fremfor et ensidigt nede-fra-perspektiv, kombinerer dette med et analytisk blik for det moderne hverdagslivs uundgåelige konflikter og grænsedragningsprocesser (Gullestad

¹⁵ Med sit afgrænsede fokus på kvinders hverdaglige børne- og ældreomsorgspraksisser adskiller specialet sig fra de fænomenologiske helhedsorienterede hverdagslivsanalyser.

2006:346-347). Perspektivet indbefatter for det første en analytisk inddragelse af sociale differentieringsformer eller identitetskomponenter som køn, klasse og etnicitet, mhp. at få greb om den værdipluralisme og de værdikonflikter, som eksisterer mellem forskellige sociale grupper i hverdagslivet, og dermed frembringe indsigt i hverdagslivets grænsedragingsprocesser. Dette udfra forståelsen af, at de sociale kategorier fungerer rammesættende om og meningsgivende i individers hverdagspraksisser, hvormed de bidrager til produktionen skillelinjer mellem forskellige individers hverdagspraksisser (Gullestad 2006:30-34,189,Gullestad 2002:278). For det andet indbefatter det kritiske hverdagslivsperspektiv et skærpet blik for, hvordan diskurser og kulturelle forestillinger influerer på individers hverdagspraksis og hverdagslivets grænsedragninger. Dette mhp. at relatere det erfaringsnære hverdagslivsperspektiv til den omkringliggende kontekst, som ifølge Gullestad udgør en central del af individers hverdagsliv og derfor bør inddrages i hverdagslivsforskningen (Gullestad 2002:277-281). Såvel det analytiske blik på skillelinjer og grænsedragingsprocesser som på diskursernes betydning har jeg fundet relevante at inddrage i specialet, som et led i at få greb om de potentielt differentierede måder, hvorpå børne- og ældreomsorg praktiseres og menings-tillægges blandt forskellige kvinder

2.4. Respektabilitet, identifikation og disidentifikation

Beverley Skeggs (1997) sætter i sit studie af unge britiske arbejderklassekvinder fokus på ”(...) *den beskedne, pragmatiske dagligdagsmåde at artikulere klasse på og på de måder, hvorpå almindelige mennesker løbende gør brug af en række symbolske grænser, når de kategoriserer sig selv og andre*” (Faber 2010:78). På den måde sætter Skeggs på en gang både Bourdieus praksis- og procesorienterede klasseforståelse, Lamonts symbolske grænsedragingsprocesser og Butlers performativitetsperspektiv i spil i relation til kvinders hverdagspraksis og identitetskonstruktion, og når på den baggrund frem til flere forskellige fund og begrebskonstruktioner, som jeg har fundet interessante at lade mig informere af.

Skeggs finder i sit studie, at arbejderklassekvindernes klassemæssige position spiller en central rolle ift. deres hverdagsliv og identitetskonstruktion. I opposition til Bourdieu noterer Skeggs imidlertid, at kvinderne ikke uden videre accepterer og tilpasser sig de-

res klassebaggrund, men derimod snarere søger at distancere sig fra denne, gennem forskellige former for indtryksstyring overfor omgivelserne. Således konkluderer Skeggs, at klasse i mindst lige så høj grad som tilhørighed eller 'identifikation' handler om afstandstagen eller 'disidentifikation' (Skeggs 1997:74-86). Netop begrebet disidentifikation (for såvidt også identifikationsbegrebet) finder jeg interessant at lade mig informere af. Med dette begreb søger Skeggs at pege på det forhold, at der ikke nødvendigvis findes et enkelt forhold mellem social position og identitet. Dette idet *"Positionen er objektiv, mens de subjektive identiteter er refleksive bearbejdningsprocesser, hvor man kan acceptere eller ikke acceptere den positionering man udsættes for"* (Prieur 2008:3, Faber 2010:78). Individer forholder således refleksivt til deres klassebaggrund og kan både identificere og disidentificere sig med denne. Disidentifikation forstår Skeggs i den forbindelse som en refleksivt anlagt strategi, som individer anvender mhp. at undgå at blive genkendt som tilhørende en position, som opleves som associeret med et fravær af symbolsk værdi (Jensen 2007:66, Faber 2010).

Et andet af Skeggs begreber, som her skal fremhæves, er begrebet 'respektabilitet'. Respektabilitet udgør en værdi, som knyttes til individer gennem moralske diskurser, og *"(...) dannes bl.a. ud fra de selvfølgeligheder og enigheder, hvormed folk karakteriserer, hvem som er respektable, og hvem som ikke er"* (Faber 2008:39). Ifølge Skeggs giver respektabilitet den enkelte mulighed for at betragte sig selv som moralsk værdifuld, ligesom respektabilitet fungerer som en væsentlig grænsemarkør, når individer drager symbolske grænser mellem sig selv og andre. Det er Skeggs centrale pointe, at respektabilitet i vid udstrækning er klassespecifikt. Respektabilitetsbegrebet er således i udgangspunktet knyttet til middelklassen, som en del af deres identitetsgrundlag, og som en måde, hvorpå de kan distancere sig fra arbejderklassen, idet respektabilitet ikke betragtes som noget arbejderklassekvinder er selvskrevet til at have eller få, men derimod vedvarende må kæmpe for gennem disidentifikation med deres problematiske arbejderklasseidentitet (Skeggs 1997:74-95). Givet gennemgangen af den eksisterende forskning finder jeg det nærliggende at betragte hverdagspraksis og menings-tilskrivning knyttet til børne- og ældreomsorg som en måde at opnå respektabilitet på, men jeg vil lade det være et empirisk spørgsmål, hvordan respektabilitetsbegrebet sættes i relation til klasse, og dermed hvem som betragtes som respektable og hvem som ikke gør.

2.5. Omsorg

Trods den konstruktivistisk-interaktionistiske forståelse af omsorg som et dynamisk og flertydigt begreb, der tillægges en mængde udtryksformer og betydninger når det udfoldes i praksis, har jeg fundet det formålstjenligt at præsentere den overordnede forståelse af omsorgsbegrebet, som har orienteret specialet. I overensstemmelse med de skandinaviske omsorgsforskere Hanne Marlene Dahl (2000) og Kari Wærness (1992) anlægges i specialet en relationel forståelse af omsorgsbegrebet. Således forstås omsorg som indbefattende en relation mellem minimum to mennesker (kvinderne og deres børn/ældre). Det relationelle forstås bredt, ”(...) *som også inkluderende noget, der gøres for en anden, uden at der er en ansigt-til-ansigt relation hele tiden* (Dahl 2000:84). Relationen indbefatter desuden, at den ene part (omsorgsgiveren) hjælper den anden part (omsorgsmottageren) med varetagelsen af behov, som vedkommende ikke er selvhjulpent ift. (Dahl 2000:84, Wærness 1992:210-211). Det specifikke indhold af disse behov forbliver et empirisk spørgsmål overladt til specialets analyse at besvare. Wærness begrebsliggør den omsorg, som finder sted i denne type omsorgsrelation som ’omsorgsarbejde’. Udover den asymmetriske relation mellem omsorgsgiver og omsorgsmottager kendetegnes omsorgsarbejde ved ”(...) *et ansvar og forpligtethed fra omsorgsudøverens side, der rækker ud over øjeblikket*” (Dahl 2000:84, Wærness 1992:211). I overensstemmelse hermed anskuer jeg omsorg som en vedvarende praksis og relation indenfor bestemte livsfaser – mens børnene er børn, og fra de ældre får omsorgsbehov til deres død. Der fastholdes dog en åbenhed overfor relationens omskiftelighed indenfor livsfaserne, ligesom mellem forskellige individers omsorgsrelationer og mellem forskellige omsorgstyper.

Informeret af den konstruktivistisk-interaktionistiske forståelsesramme og hverdagslivsperspektivet anlægges i specialet, foruden den relationelle forståelse, en praksis- og hverdagslivsorienteret forståelse af omsorg, som noget der formes og meningstilskrives i konkrete og hverdagslige erfaringer, praksisser og relationer (Stefansen 2007). Jeg skal ift. denne forståelse specificere to forhold. *Det første* omhandler, at omsorgspraksissen sameksisterer med den omsorgsgivendes øvrige hverdagslige forpligtigelser. *Det andet forhold* omhandler, at jeg med lokaliseringen af omsorgspraksissen i et hverdagslivsperspektiv ikke forstår en nødvendigvis *daglig* omsorgspraksis. Hvad angår

børneomsorgen repræsenterer denne forventeligt en daglig praksis, men dette er ikke en selvfølge ift. ældreomsorgen. Det væsentlige er i den forbindelse, at der er tale om en *gentagende* praksis.

I forlængelse af denne praksisorienterede tilgang forstår jeg desuden, med reference til Dahl (1997) og Arnlaug Leira (2004), omsorg som historisk, samfundsmæssigt og kulturelt forankret. De specifikke kontekstuelle rammer, hvori omsorgen er lokaliseret dermed betydning for måden, hvorpå børne- og ældreomsorg praktiseres og menings-tilskrives, både som en konsekvens af varierende mulighedsbetingelser og skiftende diskursive forståelser (Dahl 1997:56-57, Leira 2004:69). Hvad angår de diskursive forståelser specificerer Leira interessant, hvordan børne- og ældreomsorg er indvævet i moral og normativitet. Dette foranlediger ifølge Leira, at der mellem forskellige omsorgsgivere kan opstå kritik med omsorg som udgangspunkt. Det er interessant ift. specialets problemformulering, hvordan sådanne konflikter relaterer sig til skillelinjer mellem forskellige grupper af kvinder, fx knyttet til de sociale kategorier.

Hvad der indtil nu måske har fremstået implicit er, at specialet koncentrerer sig om en analyse af uformel omsorg, dvs. ”(...) *ikke-betalt, ikke-institutionel og slægtsbaseret omsorg*” (Dahl 1997:60, Rostgaard 1995:7), til forskel fra den formelle, dvs. betalte, institutionelle og professionelle omsorg, varetaget af staten og/eller markedet (Dahl 1997:60). I en dansk kontekst lader den uformelle omsorg sig imidlertid ikke adskille fuldstændigt fra den formelle omsorg, idet de to omsorgsformer, jf. specialets indledning, indgår i et tæt samspil (Lewinter 2008:89-90,99). Dermed er et uundgåeligt aspekt af et studie af uformel omsorg, hvordan den formelle omsorg indgår heri. I den forbindelse skal et sidste forhold omkring specialets omsorgsforståelse specificeres. Dette knytter sig til skellet mellem de to omsorgstyper – ældreomsorg og børneomsorg, mere specifikt forskellen mellem typerne af institutioner og professionelle, som varetager den formelle omsorg. Hvor ældreomsorgens professionelle fortrinsvis indbefatter statslige, kommunale og private omsorgs- og plejeordninger, som hjemmehjælp, plejepersonale, rengøringshjælp og sygeplejersker, gælder for børneomsorgen, at dennes professionelle fortrinsvis indbefatter kommunale, statslige og private pasnings- og socialiseringsstilbud som daginstitutioner, skoler og uddannelsesinstitutioner (Rostgaard 1995, Gilliam & Gulløv 2012a,2012b). Det ligger udenfor specialets genstandsfelt at

behandle disse formelle omsorgsløsninger yderligere, udover på det niveau, som informanterne må inddrage dem i deres omsorgsfortællinger.

Jeg er i gennemlæsningen af omsorgslitteraturen blevet opmærksom på nogle overordnede opgavemæssige distinktioner indenfor de to omsorgstyper, som er relevante at være opmærksomme på. Distinktionerne, som mellem de to omsorgstyper befinder sig på forskellige abstraktionsniveauer, skal derfor her afslutningsvis specificeres. Mht. ældreomsorgen opererer Rostgaard (1995) med en skelnen mellem tre slags omsorgsopgaver, jeg har fundet gavnlig at lade mig orientere efter. Dette drejer sig om 'personal care' forstået som intime plejeopgaver som madning, badning og toilette, 'material support' forstået som praktiske husholdningsopgaver, indkøb og hjælp til økonomi, og endelig 'psychological support' forstået som besøg og telefonopkald (Rostgaard 1995:7-8). De tre omsorgsopgaver kan ifølge Rostgaard kendetegne såvel forskellige opgaver internt den uformelle omsorg, som bidrage til begrebsliggørelsen af samspillet mellem formelle og uformelle omsorgsgivere.

Mht. børneomsorgen har jeg fundet Opsahls (2008) distinktion mellem omsorgs- og opdragelsesopgaver relevant. Omsorg indbefatter ifølge Opsahl overordnet "(...) *holdninger og praksis ift. praktiske sider ved foreldreskapet slik som valg omkring fødselspermisjon og omsorgsløsning etter endt permisjon*", mens opdragelse forstås som "(...) *de verdier og personlige egenskaper mødrene ønsker at barnet skal utvikle*" (Opsahl 2008:14). Opsahl specificerer, at de to opgavetyper skal forstås tæt sammenvævede, idet forældres opdragelsesverdier har betydning for udformningen af deres omsorgspraksis. De to opgavetyper lader sig således kun adskille fuldstændigt analytisk (Opsahl 2008:14). Jeg finder denne forbundethed mellem omsorg og opdragelse væsentlig at tage højde for i specialets empiriindsamling og analyse.

2.6. Opsamling: Orienterende kernebegreber

Afslutningsvis dette kapitel skal kortfattet specificere tre forhold knyttet til specialets begrebsforståelse og -anvendelse. *For det første* skal fastslås, at den åbne begrebspecificering relaterer sig til det bevidste ønske, overensstemmende med Layder (1998), at benytte de orienterende begreber som retningsanvisende redskaber, der skal bidrage til at orientere forskningen, uden at diktere den stringent. Begrebernes mere

specifikke betydning og udformning lades emergere udfra dialogen med det empiriske materiale, hvorved der også levnes plads til at lade empirien modificere de teoretiske begreber, og derigennem muliggøre teoretisering (Layder 1998:112, Jacobsen 2007:263-264). *For det andet* skal specificeres, at min begrebstilgang er anvendelsesorienteret. Hermed menes, at begreberne i analysen inddrages og udfoldes der, hvor de bidrager med forklaringskraft, fremfor på forhånd at tildeles en måske kunstig analytisk betydning. Begreberne suppleres deslige i analysen af yderligere teoretiske perspektiver, udledt af dialogen med det empiriske materiale (Layder 1998:109). Endelig *for det tredje* skal anføres, at jeg er bevidst om, at flere af de inddragede begreber og perspektiver er formuleret i andre både tidsmæssige og geografiske kontekster med potentiel betydning for muligheden for applicering i specialet.

3. Metodevalg og fremgangsmåde

Nedenfor præsenteres specialets overordnede metodedesign, de metodiske og metodologiske overvejelser i forbindelse med metodevalg, samt fremgangsmåden for og refleksionerne i forbindelse med empiriindsamlingen. Desuden redegøres for min analytiske fremgangsmåde. Endelig diskuteres løbende de metodologiske og metodiske konsekvenser ved den konstruktivistisk-interaktionistiske problem- og begrebsforståelse.

3.1. Kvalitativ metodekombination

Med udgangspunktet i såvel specialets problemformulering som konstruktivistisk-interaktionistiske problemforståelse valgte jeg at udforme specialet med afsæt i den kvalitative forskningstradition, og metodisk anvende en kombination af fokusgruppeinterviews og narrative interviews, med hovedvægt på de narrative interviews. Den kvalitative tilgang muliggjorde at tilvejebringe en tilstrækkelig dybdegående og detaljeret indsigt i kvindernes børne- og ældreomsorgspraksis og deres øvrige hverdagsliv til at afdække den kompleksitet og mangfoldighed, som formodes at karakterisere kvindernes omsorgspraksis, både når den enkelte kvindes omsorgsfortælling betragtes, og når kvindernes omsorgsfortællinger betragtes i en sammenhæng (Mik-Meyer 2008:11, Antoft m.fl. 2007:11-13). Ligeså var den kvalitative tilgang særligt velegnet til at komme nærmere en forståelse for, hvilken mening kvinderne tilskriver deres omsorgspraksis og hvad den begrundes i (Järvinen & Mik-Meyer 2008, Christensen & Jensen 2012a).

Valget om metodekombination baseredes på to forhold. For det første syntes muligheden for at kombinere to forskellige metoders tilgange til problemformuleringen ideel for en fyldestgørende indsigt i dennes mangfoldige nuancer og iboende kompleksitet (Greene 2007:101, Halkier 2007:18-22, Mik-Meyer & Järvinen 2008:11). For det andet bidrog metodekombinationen til at højne validiteten af specialets fortolkninger og konklusioner, idet de to metoder og deres frembragte empiriske data kunne supplere og underbygge hinandens og dermed specialets konklusioner (Hammersley 2008:23, Halkier 2007:18). På baggrund af denne overordnede begrundelse for specia-

lets design- og metodevalg skal jeg specificere begrundelsen for anvendelsen af netop fokusgruppeinterviewet og det narrative interview som kilde til viden.

3.1.1. Fokusgruppeinterviewet som kilde til viden

Anvendelsen af fokusgruppeinterviewet som metode relaterer sig til specialets tilknytning til FLOWS-projektet. Fokusgrupperne blev afholdt i regi af FLOWS, hvorfor deltagerne på forhånd var udvalgt og rekrutterede ligesom hovedparten af interviewenes substantielle indhold var defineret (uddybes nedenfor), med konsekvenser for brugbarheden af dele af interviewene.

At fokusgrupperne var fastlagte og foruddefineret betyder imidlertid ikke, at fokusgrupperne har været uden værdi. Tværtimod har fokusgrupperne bidraget med betydningsfulde indsigter. Først og fremmest har de dele af fokusgruppeinterviewenes gruppediskussioner, som var fokuseret omkring specialets problemstilling bidraget til at anskueliggøre den kompleksitet og mangfoldighed, som præger kvindernes omsorgspraksis, samt de forståelser af den 'gode børne- og ældreomsorg', som rammesætter denne. Fokusgruppeinterviewene har desuden, givet gruppernes internt homogene sammensætning (afsnit 3.2), bidraget til at udforske praksisformer og meninger karakteristisk for kvinder med specifikke sociale baggrunde, hvorved en begyndende forståelse for de sociale differentieringsformers betydninger for omsorgspraksissen og den relaterede meningstilskrivning blev mulig (Bloksgaard & Andersen 2012:27-28, Halkier 2007:13-17). Endelig tjente fokusgrupperne det metodiske formål at udgøre udgangspunktet for rekruttering af informanter til specialets narrative interviews. Deslige bidrog fokusgruppernes genererede viden til udarbejdelsen af interviewguiden til de narrative interviews. På den måde udgjorde fokusgruppeinterviewene en form for 'forstudie' til specialets narrative del (Bloksgaard & Andersen 2012:32, Halkier 2007:21).

3.1.2. Det narrative interview som kilde til viden

De narrative interviews har udgjort specialets væsentligste metode og mest betydningsfulde datakilde. At anvende narrative interviews er imidlertid langt fra ensbetydende med at have valgt en veldefineret og velafgrænset metode (Squire, Andrews & Tamboukou 2008:3, Kupferberg 1998). Førrend jeg specificerer interviewmetodens forcer

ift. specialet, skal jeg derfor kortfattet indkredse måden, hvorpå jeg forstår og anvender det narrative interview.

Inspireret af bl.a. Alexandra Georgakopoulous (2006) og Michael Bambergs (2006) narrative forskning drager Ann Phoenix (2013) en distinktion mellem 'big stories' og 'small stories'. Hermed søger Phoenix at tematisere et af de skel i den narrative tradition, som muliggør at afgrænse ens narrative tilgang, et skel som også jeg har fundet frugtbart ift. at indkredse specialets narrative interviews. Med 'big stories' refereres til et udgangspunkt i autobiografiske fortællinger om individers hele livshistorie og en bestræbelse på at klarlægge fortællingens samlede mening (Freeman 2006, Phoenix 2013). I modsætning hertil refererer 'small stories' til et udgangspunkt i individers fortællinger om afgrænsede områder af deres livsforløb, hverdagslivspraksis, relationer og meningstilskrivning i hverdagslivet. Der er således tale om et fokus på individers situerede og kontekstspecifikke begivenheder og praksisser (Georgakopoulou 2006, Freeman 2006, Phoenix 2013). Specialets narrative interviewtilgang indskrives sig i sidstnævnte traditionen og har således sit omdrejningspunkt i kvindernes hverdagslige og situerede fortællinger om deres konkrete børne- og ældreomsorgspraksis og den relaterede meningstilskrivning. De narrative interviews i specialet kan dermed tematiseres som *omsorgsfortællinger*. Inspireret af den eksisterende forskningslitteratur og min begrebsforståelse af alder, såvel som Rasmus Antofts (2001) sygdomsfortællinger, og Corinne Squires (2011) erfaringscentrerede narrative tilgang, kombineres de små fortællinger dog med en inddragelse af de dele af kvindernes livshistoriske fortællinger, som vedrører omsorg i barndoms- og opvækstårene mhp. at kontekstualisere de små fortællinger indenfor rammerne af kvindernes livshistoriske erfaringer (desuden Hoerning 2001, Phoenix 2013).

De narrative interviews har foruden ovenstående forsynet specialet med flere forbundne betydningsfulde indsigter. *For det første* besidder de små fortællinger med reference til Phoenix (2011, 2013) og Georgakopoulou (2006) den egenskab, at de relaterer sig til og medieres af den historiske og samfundsmæssige kontekst, hvori de er indlejret. Hermed har de narrative interviews kunnet bibringe indsigt i, hvordan samfundsmæssige mulighedsstrukturer og institutioner vedvarende sættes i spil i og fungerer ramme-

sættende for konstruktionen og artikulationen af kvindernes omsorgspraksisser og meningstilskrivninger. Kombineret med den strategiske udvælgelse af kvinder med forskellige aldre har narrativerne desuden bibragt indsigt i skiftende samfundsmæssige og kulturelle konteksters betydning for udformningen af den konkrete omsorgspraksis og meningstilskrivning (Chase 1995, Kupferberg 1998, 2012a, 2012b). *For det andet* har narrativerne forsynet specialet med viden omkring betydningen af den kulturelle og diskursive kontekst. Med henvisning til Phoenix (2011, 2013) og begrebet 'canonical narratives'¹⁶ er det således gennem kvindernes små fortællinger blevet synligt, på hvilke måder kvinderne præges af herskende kontekstspecifikke kulturelle normer og diskurser om fx den gode og dårlige omsorgspraksis i udformningen af og fortællingerne om deres praksis og meningstilskrivning. *For det tredje* har de små narrative fortællinger, informeret af Susan Chase (1995) bidraget med indsigt i, hvordan forskellige sociale kategorier (køn, klasse og alder) bringes i spil når kvinderne konstruerer og fortæller om deres børne- og ældreomsorg. Interviewene har således kunnet imødekomme specialets ambition om at skabe forståelse for omsorgens kompleksitet, flerdimensionalitet og iboende symbolske skillelinjer, og ikke mindst deres relation til kvindernes forskellige intersektionelle kategoritilhørsforhold (også Prins 2006, Buitelaar 2006). Endelig *for det fjerde* har de narrative interviews været en brugbar vej til at studere den positionerings- og evalueringspraksis af egen og andres omsorgspraksis, som jf. den eksisterende forskningslitteratur kendetegner kvinders omsorgsmæssige meningstilskrivning (Staunæs & Søndergaard 2008:64).

3.2. Forskningsproces

Mhp. at gøre forskningsprocessen mere transparent og dermed højne specialets reliabilitet skal jeg nedenfor anskueliggøre nogle af de centrale skridt, jeg foretog frem mod besvarelsen af problemformuleringen.

3.2.1. Specialets informanter

Jeg har i alt interviewet 27 kvinder til specialet. Otte deltog i både de narrative interviews og i fokusgruppelinterviewene, mens de resterende 19 udelukkende deltog i fo-

¹⁶ Kollektive fortællinger om "(...) *how life ought to be lived in the culture, i.e. normative cultural expectations*" (Phoenix 2013:4).

kusgruppeinterviewene. Informantudvælgelsen foregik vha. FLOWS-projektets survey-undersøgelse, med spørgeskemabesvarelser fra 800 kvinder bosiddende i Aalborg Kommune. Udvælgelseskriterierne for, samt sammensætningen af, fokusgruppeinformerne var i kraft af interviewenes forankring i FLOWS-projektet givet. Således blev gennem en analytisk selektiv udvælgelsesproces udvalgt og rekrutteret 5-8 kvinder til de fire fokusgruppeinterviews ud fra kriterierne alder, klassebaggrund (operationaliseret som uddannelsesniveau) og omsorgsforpligtigelser. Kvinderne blev sammensat mhp. at sikre intern homogenitet i de enkelte fokusgrupper, for at tydeliggøre eventuelle gruppekarakteristika (Halkier 2007:31-35, Bloksgaard & Andersen 2012:34). Grupperne så således ud:

- En gruppe af fem unge kvinder med børn i alderen 0-6 år og med lavt uddannelsesniveau, dvs. kvinder som er ufaglærte, faglærte eller har en kort uddannelse bag sig.
- En gruppe af otte unge kvinder med børn i alderen 0-6 år og med højt uddannelsesniveau, dvs. kvinder som enten har mellemlange eller lange videregående uddannelser bag sig.
- En gruppe af seks ældre kvinder med lavt uddannelsesniveau, fortrinsvis i alderen 55-64 år, og med minimum en nulevende ældre slægtning.
- En gruppe af otte ældre kvinder med højt uddannelsesniveau, fortrinsvis i alderen 55-64 år, og med minimum en nulevende ældre slægtning. (Fokusgruppeinformerne beskrives yderligere i bilag 1).

Informantudvælgelsen og -rekrutteringen til de otte narrative interviews forløb vha. fokusgruppeinterviewene. Dette dels af den pragmatiske grund, at kvinderne den vej var lettest at få fat på og dels af den mere substantielle årsag, at jeg vurderede det som en fordel at have et mindre 'forhåndskendskab' til kvinderne i informantudvælgelsen, i udarbejdelsen af interviewguiden og i interviewsituationen (Chase 1995). Selvom et sample af den type, som de narrative interviews baserer sig på aldrig bliver repræsentativt i kvantitativ forstand, har det været en grundlæggende bestræbelse alligevel at få udfoldet en vis strategisk variation, og dermed analytisk repræsentativitet, i informant-

sammensætningen, jf. også problemformuleringens fordring om at undersøge *forskellige* kvinders børne- og ældreomsorg. Jeg har således søgt at få repræsenteret kvinder med varierende alder, omsorgsforpligtigelser og klassemæssig baggrund, empirisk indfanget gennem forskellig uddannelses- og erhvervsmæssige baggrunde, og valgte derfor to kvinder fra hvert fokusgruppeinterview (Kvinderne præsenteres bilag 1).

Det er min overordnede vurdering, at bestræbelsen på at opnå strategisk variation i vidustrækning både har været hensigtsmæssig og er lykkedes. To forbehold knytter sig dog til denne vurdering. *Det første forbehold* knytter sig til den aldersvariation. Grundet kvindernes differentierede aldre befandt de sig ved interviewtidspunktet også i forskellige livsfaser. Ift. omsorgsfortællingerne betød dette, at kvindernes anskuede deres omsorgspraksis fra forskellige positioner. Hvor børneomsorgspraksissen og dennes meningstilskrivning for de yngre kvinder var en del af deres aktuelle hverdagsliv, anskuede de ældre kvinder, for hvem børneomsorgen lå tilbage i tiden, deres børneomsorg retrospektivt. På samme måde repræsenterede ældreomsorgen en aktuel del af de ældre kvinders hverdagsliv, mens der for hovedparten af de yngre kvinder var tale om en fremtidig praksis, de måtte forholde sig hypotetisk til. Disse forskelle har uundgåeligt haft konsekvenser for kvindernes fortællinger både separat og betragtet i en sammenhæng (Brannen, Moss & Mooney 2004:4). Jeg har forsøgt at tage hensyn til disse konsekvenser i specialets analyse. *Det andet forbehold* knytter sig til operationaliseringen af klassekategorien. Her skal først specificeres, at selvom min hensigt ikke var at foretage en komparativ klasseanalyse af omsorg, fandt jeg det i kraft af min indsigt i det eksisterende forskningsfelt relevant analytisk at drage en 'grov' skelnen mellem middelklasse- og arbejderklassekvinder ift. at få greb om omsorgens sociale differentiering. Det er ift. denne skelnen forbeholdet forekommer. Jeg erfarede således undervejs i empiriindsamlingen og i analysen, at parametrene uddannelsesniveau og beskæftigelse ikke var tilstrækkelige ift. at indfange klasse. Fx viste interviewet med Marlene, som jeg givet hendes uddannelsesniveau og beskæftigelse havde kategoriseret som arbejderklassekvinde, at hun levede en privilegeret middelklassetilværelse, givet ægteskabet med sin højtuddannede og vellønnede mand. Jeg burde således i informantudvælgelsen deslige have inddraget parametre som ægtefælles uddannelses- og

erhvervsmæssige baggrund samt måske kvindernes boligsituation. Som med det første har jeg forsøgt at tage højde for forbeholdet i specialets analyse.

3.2.2. Udarbejdelse af interviewguider

Der var til både fokusgruppeinterviewene og de narrative interviews udformet en interviewguide, som muliggjorde at stille de tematisk samme spørgsmål til mine informanter og dermed tilvejebringe sammenligningsmuligheder i analysen. Til fokusgruppeinterviewene var udformet to interviewguider, en til fokusgruppeinterviewene med unge kvinder og en til fokusgruppeinterviewene med ældre kvinder. De to interviewguider, bestående af hver især fire temaer, var på forhånd udformede og fastsatte af forskere på FLOWS-projektet. Dog blev jeg givet muligheden for at tilføje et yderligere femte tema til de to guider, målrettet specialets problemstilling. Jeg valgte et tema omhandlende kvindernes opfattelser af og meninger om forventninger og forestillinger om børne- og ældreomsorg i samfundet og i kvindernes omgangskreds (interviewguiderne forefindes bilag 2). Jf. diskussionen nedenfor præsenterede jeg temaet og stillede spørgsmål vha. indirekte spørgeteknikker.

Hvad angår de narrative interviews udformede jeg, på baggrund af min forskningsmæssige interesse i kvindernes små fortællinger om deres omsorgspraksis og menings-tilskrivning, og dermed bestemte dele af deres livsfortællinger, en semi-struktureret interviewguide fokuseret omkring dette, informeret af bl.a. Feiweil Kupferberg (2012a,2012b) og Phoenix (2011,2013). Interviewguiden var inddelt i fem overordnede temaer, der tilsammen sigtede mod at skabe indblik i kvindernes omsorgsfortællinger. Den eksisterende forskning, forskningsspørgsmålene og de orienterende begreber spillede centrale roller i udarbejdelsen af temaerne, idet de fungerede retningsgivende for, hvad der kunne være relevant at gå i dialog med mine informanter omkring. Interviewguidens temaer blev således: *'Indgang – baggrundsoplysninger'*, *'Opvækst'*, *'Børneomsorg – forestillinger og praksis'*, *'Ældreomsorg – forestillinger og praksis'*, *'Afslutning – refleksioner om betydningen af køn og klasse'* (se interviewguiden bilag 3). Under hvert tema havde jeg formuleret spørgsmål og underspørgsmål, som på forskelligvis søgte at indfange temaet. Såvel spørgsmål som underspørgsmål udgjorde punkter, jeg ønskede at få belyst i bestræbelserne på at indfange problemstillingens iboende

kompleksitet og mangfoldighed og derved sikre en validering af den empiriske undersøgelse, men ikke nødvendigvis i en slavisk og stringent form (Kvale & Brinkmann 2009:151-152,274-275). Jeg tilstræbte således at forfølge mine informanternes fortællinger og blot anvende interviewguiden som en huskeliste, der dels sikrede, at jeg fik afdækket de for problemformuleringen relevante temaer, og dels gjorde interviewene sammenlignelige, uden at dette betød et kompromis med kvindernes komplekse og forskelligartede fortællinger (Repstad 2000:15,65-66).

Jeg gjorde mig under udformningen af interviewguiden flere overvejelser om, hvordan jeg kunne tilrettelægge interviewene og interviewguiden, så de ville give de bedste betingelser for at indfange specialets problemformulering og empiriske forskningsspørgsmål. Inspireret af Chase (1995) knyttede en af disse overvejelser sig til, hvordan jeg bedst inviterede til de nuancerede narrative fortællinger, som jeg var interesseret i at frembringe. Informeret af Chases eget løsningsforslag, samt af Dorte Staunæs' & Dorte Marie Søndergaards (2008) anbefaling, søgte jeg således at formulere simple og konkrete spørgsmål med udgangspunkt i kvindernes opvækst og relationer, samt konkrete hverdagsliv og omsorgspraksis, for på den måde at bevare et udgangspunkt i emner som kvinderne kunne identificere sig med og derfor kunne fortælle fyldestgørende om (Chase 1995:277,280-284,Staunæs & Søndergaard 2008:65-66).

En anden metodisk overvejelse knyttet til udformningen af interviewguiden omhandlede, hvordan det er muligt at spørge til sociale kategorier og deres betydninger, dels uden at frembringe ubehag hos informanterne, og dels uden samtidig at konstruere kategorierne og tillægge dem en bestemt betydning, når interessen lå i måden, hvorpå kvinderne *selv* inddragede kategorierne i deres omsorgsfortællinger. Problematikken debatteres og forsøges løbende håndteret blandt især de konstruktivistisk-interaktionistiske køns- og klasseforskere, og jeg lod mig således informere af disses håndteringsmåder (se Bloksgaard 2009,2012,Højgaard 2010,Faber 2008,2012,Skilbrei 2005,Jensen & Christensen 2012). Dette indebar, at jeg i udgangspunktet fraveg at adressere de sociale kategorier direkte i interviewguiden og interviewene, men i stedet anvendte indirekte spørgeteknikker, der ledte kvinderne til at tale om konkrete erfaringer, relationer og praksisser, hvori kategorierne var involverede, men uden at indholdet nødvendigvis var tematiseret herefter (Haavind 2000:20). Afslutningsvis i interview-

guiden tilføjede jeg dog, på anbefaling fra bl.a. Haavind (2000), spørgsmål som tematiserede kategoriernes betydning direkte, og som derfor inviterede informanterne til refleksioner over kategoriernes betydning. De indirekte spørgeteknikker gjaldt også ift. at indfange kvindernes komplekse omsorgspraksis og meningstilskrivning uden at fastlægge indholdet heraf på forhånd (Lewinter 2005:25). På baggrund af disse teknikker muliggjordes i høj grad at frembringe et differentieret og indholdsrigt empirisk materiale at analysere de sociale kategoriers betydning og omsorgens kompleksitet ud fra.

3.2.3. Interviewene – før, under og efter

I overensstemmelse med ovenstående valgte jeg også i informantrekrutteringen at gå til specialets problemstilling indirekte. Således præsenterede jeg mit speciale som et studie af forskelle i den måde, forskellige kvinder praktiserer omsorg for børn og ældre, og i den måde man tænker om omsorgspraksis og omsorgsforpligtigelser. I tilknytning hertil specificerede jeg, at spørgsmålene ville omhandle social baggrund, nuværende omsorgspraksis og holdninger hertil både ift. deres børn og deres ældre, deres barndoms- og opvæksterfaringer med omsorg og endelig måden man praktiserer og tænker om omsorg for børn og ældre slægtninge mere generelt i samfundet.

Tre ud af fire fokusgruppeinterviews blev gennemført på Aalborg Universitet, mens det sidste blev gennemført i Tornhøjhallen i Aalborg Øst. Foruden informanterne deltog jeg i interviewene som moderator og Anne, studentermedhjælper på FLOWS, som referent og observatør. Interviewene startede med en kort introduktion til FLOWS-projektet og interviewets forløb, i forbindelse med hvilken jeg også specificerede 'spilereglerne' og rammerne for interviewet (bilag 2). Herefter fulgte en præsentationsrunde, hvori informanterne præsenterede sig mhp. at få samtalen i gang og sikre indsigt i informanternes baggrundsinformationer. Selve interviewene forløb ved, at jeg præsenterede et tema og åbnede op for diskussionen med et første spørgsmål. Herefter forsøgte jeg at træde i baggrunden og lade kvinderne diskutere spørgsmålet og temaet forholdsvis frit mhp. at opnå stor detaljerighed. Når jeg fornemmede, at diskussionen var udtømt, eller jeg ønskede uddybninger for at få valideret mine fortolkninger eller blot manglede afklaring på en deltagers bidrag, stillede jeg nye eller afklarende spørgsmål, ligesom jeg præsenterede nye temaer, når det forgående opfattedes udtømt (Halkier

2007:54-56,63-69). Afslutningsvis takkede jeg for informanternes deltagelse og introducerede de narrative interviews mhp. informantrekruttering. Fokusgruppeinterviewene varede alle mellem to og 2½ time.

Ift. de narrative interviews bestemte kvindernes selv, hvor og hvornår interviewet skulle foregå. Tre interview blev således gennemført på Aalborg Universitet, mens de resterende fem blev gennemført i kvindernes egne hjem. Interviewene varede mellem halvanden og 2½ time. Som beskrevet var det intentionen at lade interviewenes retning og forløb udvikle sig naturligt i overensstemmelse med kvindernes fortællinger, kun afbrudt af 'bevidst naive' opfølgende spørgsmål og forespørgsler på eksemplificering og konkretisering af fortællingerne mhp. at få udfoldet kompleksiteten i deres omsorgspraksis og meningstilskrivning, og ligeledes få belyst de indforståede aspekter heri, mhp. at sikre en løbende validering af mine fortolkninger (Kvale & Brinkmann 2009:46-49,240-242,274-279). Imidlertid var disse intentioner ikke fuldt overensstemmende med måden, hvorpå hovedparten af interviewene faktisk forløb. Således fik interviewene i langt højere grad karakter af at være en dialog mellem mine informanter og mig, og interviewguiden fik dermed også en mere styrende karakter end umiddelbart forestillet. Formuleret med Chases (1995) ord tog informanterne ikke i så vid udstrækning imod invitationen om selv at udfolde deres fortælling, som forventet og forsøgt tilstræbt¹⁷.

Såvel fokusgruppeinterviewene som de narrative interviews blev med informanternes samtykke optaget og efterfølgende transskriberet (bilag 5). Interviewenes talesprogsform blev i transskriberingerne transformeret til et mere mundret sprog mhp. at fremme læservenligheden, og da jeg ikke var analytisk interesseret i informanternes narrationer, men udelukkende det indholdsmæssige (Faber 2008:70). Justeringerne har dog fundet sted i så begrænset grad, at det substantielle indhold i interviewene ikke er ændret, af hensyn til validiteten. For at sikre kvindernes anonymitet har jeg i transskriberingerne og analysen ændret deres og øvrige familiemedlemmers navne, ligesom jeg heller ikke har angivet andre personfølsomme oplysninger.

¹⁷ Jeg er ikke alene om at adressere denne problemstilling, se fx Adler&Adler (2001), Chase (1995) og Steedman (2000).

3.3. Analysens fremgangsmåde og opbygning

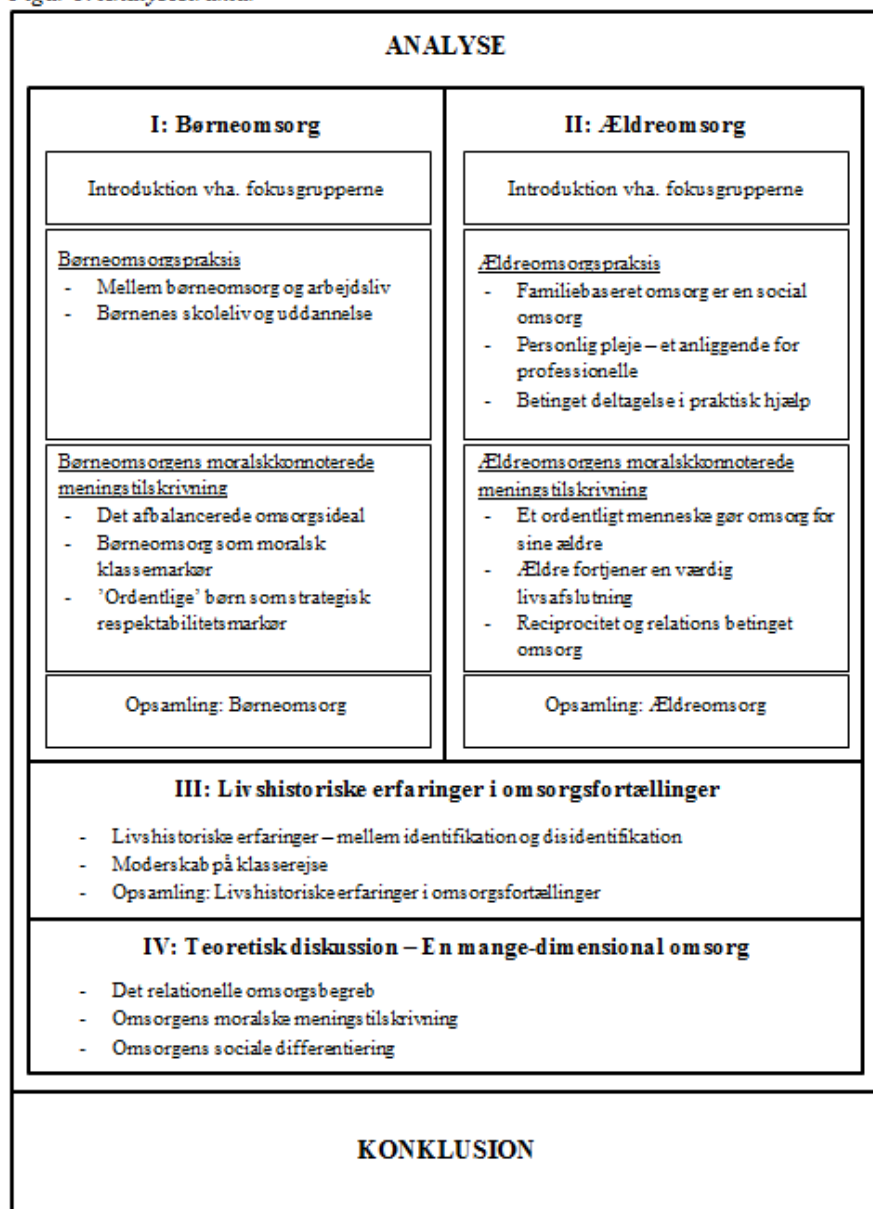
Analysen tog afsæt i en indledende kodning af samtlige interviewtransskriberinger. Kodningen blev foretaget i Nvivo 10.0 (softwareprogram til behandling af kvalitative data) ud fra multiple genlæsninger af transskriberingerne. Efterfølgende denne kodning blev materialet yderligere analyseret og fortolket gennem inddragelse af de orienterende kernebegreber, den eksisterende forskningslitteratur og andet teori, der kunne afhjælpe en forståelse for materialet. I overensstemmelse med den adaptive forskningsstrategi blev analysen således tilvejebragt i spændingsfeltet mellem induktion og deduktion, som en vekselvirkende analyse af det empiriske materiale, med de foreliggende teoretiske og forskningsmæssige bidrag som forståelsesramme (Layder 1998:134-136). I denne analyseproces bevægede jeg mig både på langs af interviewene, hvor jeg søgte at give kvindernes individuelle omsorgsfortællinger plads, og på tværs af interviewene, hvor jeg søgte at analysere interviewene i lyset af hinanden, og således lede efter mønstre, forskelle og ligheder mellem kvindernes omsorgsfortællinger (Haavind 2000:174-178, Faber 2008:77-78). Det var desuden i denne del af analysen, at jeg med interseksionalitetsperspektivet i bagagen søgte at lokalisere og synliggøre, hvordan de sociale kategorier og deres samspil optræder i og strukturerer kvindernes omsorgsfortællinger, selvom deres synlighed i interviewene var forskellig. Det har været min bestræbelse gennem mit analytiske arbejde at være tro mod kvindernes fortællinger, og dermed give plads til deres egne ord og forståelser. Af denne årsag har jeg valgt at anvende mange interviewuddrag i analysen. Det er min forhåbning, at vekselvirkningen mellem det empiriske materiale og de teoretiske fortolkninger, og de mange citater bidrager til at højne analysens gyldighed og pålidelighed (Kvale & Brinkmann 2009:234-236).

På baggrund af den beskrevne analyseproces identificerede jeg i empirien forskellige temaer, som karakteriserer kvindernes omsorgsfortællinger, når disse betragtes i en sammenhæng. Temaerne er udviklet på baggrund af det samlede empiriske materiale, dvs. både fokusgrupper og narrative interviews. Alligevel indgår de to datakilder på forskellig måde og med forskellig vægtlægning i analysefremstillingen. Hvor fokusgrupperne overvejende tilvejebringer en begyndende og overordnet indsigt i kvinder-

nes omsorgspraksisser og forbundne meninger, er det med særlig vægt på kvindernes små narrative fortællinger, at jeg udfolder de identificerede temaer og dermed tilvejebringer en mere dybdegående forståelse for kvindernes omsorgspraksis og relaterede meningstilskrivning. Jeg har i analysefremstillingen konstrueret en analytisk opdeling mellem temaer vedrørende omsorgspraksis og meningstilskrivning af hensyn til læsevenligheden. I praksis viser kvindernes omsorgsfortællinger dog en tæt sammenvævning mellem små fortællinger om deres omsorgspraksisser og deres meningstilskrivning.

I analyseprocessen erfarede jeg, at kvindernes fortællinger om deres to omsorgstyper, børne- og ældreomsorg, var for forskellige til at kunne indfanges meningsfuldt indenfor samme temaer. Analysen behandler derfor overvejende de to omsorgstyper separat. Hvor *første analysekapitel* omhandler kvindernes børneomsorgspraksis og relaterede meningstilskrivning, præsenteres i *andet analysekapitel* kvindernes ældreomsorgspraksis og forbundne meningstilskrivningen. Undervejs i analyseprocessen erfarede jeg desuden, at kvinderne i højere grad end forventet kontekstualiserede deres små omsorgsfortællinger vha. livshistoriske erindringer om særligt forældrenes omsorgspraksis. Jeg har derfor valgt i *analysens tredje kapitel* at udfolde mere dybdegående, hvordan denne kontekstualisering finder sted. Foruden disse tre analysekapitler trækker jeg afslutningsvis i et *fjerde analysekapitel* tråde på tværs af kapitlernes empiriske indsigter mhp. at tilvejebringe en mere sammenhængende forståelse for, hvordan forskellige omsorgstyper praktiseres og meningstilskrives af forskellige kvinder, og hvordan specialets tilvejebragte viden placerer sig ift. den eksisterende viden. Mens analysens tre første kapitler i høj grad er empiriske i deres analyse af de udvalgte temaer, inddrages i det fjerde kapitel i højere grad de orienterende begreber, den præsenterede eksisterende forskning og andet teori, der kan hjælpe en diskussion og teoretisering over specialets empiriske indsigter på vej. Analysens samlede struktur, herunder opbygningen af de enkelte kapitler og de præsenterede temaer, er for overskueligheden afbilledet nedenfor.

Figur 1: Analysestruktur

Jeg skal ift. figuren klarlægge én ting. Dette drejer sig om den del af analysen som vedrører meningstilskrivning af henholdsvis børne- og ældreomsorgspraksis. Som figuren anskueliggør, vedrører denne analysedel specifikt kvindernes *moralskkonnoterede* meningstilskrivning. Dette skyldes, at jeg undervejs i analyseprocessen erfarede en overvejende tilbøjelighed kvinderne imellem til at relatere deres omsorgsfortællinger og

omsorgspraksis til begreber som respektabilitet, ordentlighed, moral og værdighed. Det er således med udgangspunkt i disse begreber, at jeg har udvalgt de temaer, som til sammen søger at tilvejebringe en forståelse for kvindernes meningstilskrivning.

Endelig skal nævnes, at jeg undervejs i analysens første kapitel introducerer de otte kvinder, der deltog i de narrative interviews gennem kortfattede præsentationsbokse. Dette for at kontekstualisere kvindernes omsorgspraksis og meningstilskrivning mhp. at skabe en bedre forståelse herfor. De otte kvinder præsenteres yderligere i den samlede informantoversigt, bilag 1, og gennem biografiske profiler, bilag 5.

4. Børneomsorg

Jeg ser i dette kapitel nærmere på, hvordan kvinderne beskriver deres børneomsorgspraksis, samt hvilken moralskkonnoteret meningstilskrivning denne praksis underlægges. I kapitlet betragter jeg kvindernes fortællinger i en sammenhæng mhp. at vise deres ligheder og forskelligheder. Jeg forsøger deslige at anskueliggøre, hvordan forskellene og lighederne mellem kvinderne relaterer sig til deres varierende hverdagsliv og livssituation, samt varierende aldre og klassebaggrunde.

4.1. Introduktion vha. fokusgrupperne

Fokusgruppeinterviewene tilvejebragte en begyndende indsigt i kvindernes børneomsorg. Gruppediskussionerne efterlod et billede af kvindernes børneomsorg som præget af tydelige skillelinjer, i høj grad knyttet til kvindernes differentierede uddannelsesmæssige baggrunde, konkrete hverdagsliv og livssituation. Én ting gik dog igen på tværs af kvindernes fortællinger; bestræbelserne på at give børnene de bedste livsbetingelser og de bedste rammer for hverdagen. Bestræbelserne tydeliggøres bl.a. i valget af formel omsorgsløsning. Kvinderne fremstår enige om væsentligheden i at få børnene passet i en institution, som forsyner børnene med de bedste rammer for hverdagen og de bedste udviklingsbetingelser. Fokusgrupperne anskueliggør imidlertid en uddannelsesrelateret forskel kvinderne imellem ift. forståelsen af hvilken type institution, som bedst varetager disse opgaver. Mens de højtuddannede kvinder tilstræber kombinationen af vuggestue og børnehave udfra antagelsen om, at pædagogisk-uddannet personale er bedst til at passe barnet og sørge for, at barnet bliver stimuleret og udfordret, tilstræber de lavtuddannede kvinder kombinationen af dagpleje og børnehave, og helst en mindre en, udfra betragtningen om, at deres børn har brug for et overskueligt miljø med faste rutiner og få primære omsorgspersoner, der kan varetage barnets individuelle behov. Det er nærlæggende i forhold hertil at drage en parallel til Stefansens & Farstads (2008,2010) kulturelle omsorgsmodeller og Indergaards (2011) omsorgsstrategier, som tematiserer lignende uddannelsesskel.

De uddannelsesmæssige skel bliver blot tydeligere, når det kommer til problemstillingen omkring balancen mellem familieliv og arbejdsliv. Et tema som fyldte meget i begge fokusgrupper, men i høj grad delte vandene mellem grupperne, var således børnenes institutionstid og overvejelserne knyttet til at få arbejdslivet til at harmonere med moderskabet. For de højtuddannede kvinder er det karakteristisk, at børnenes institutionsliv italesættes som noget, der skal tilpasses arbejdslivet. Der eksisterer her en udbredt forståelse af, at børn ikke tager skade af at være i institution dagligt fra otte til fire, når blot weekenderne er frie til samvær med børnene. For de lavtuddannede kvinder er det derimod karakteristisk, at arbejdslivet italesættes som noget, der skal tilpasses børnenes behov, hvilket indebærer korte institutionsdage og god tid med deres forældre.

Fokusgrupperne efterlader endvidere et billede af moderskabet som en slags moralsk kampplads, kendetegnende ved mangfoldige og konkurrerende moralskkonnoterede idealer om det gode moderskab. Idealerne knyttes til børnenes institutionstid og forældrenes arbejdstid således, at det at prioritere sit arbejde på bekostning af sine børn og give børnene *for* lange dage i institutionerne forbindes med dårligt forældreskab. Det samme gør det ikke at involvere sig i børnenes liv, i særdeleshed deres skoleliv. At være en god mor italesættes derimod som det at være omsorgsfuld og tilstedeværende, forstået som én, der prioriterer at være sammen med og involverer sig i sine børn, når hun er der. Det er karakteristisk for kvindernes italesatte idealerne, at de problematiserer mødre både i toppen og bunden af samfundet, ligesom de problematiserer omsorgspraksis, der på forskellig måde repræsenterer yderpunkter (fx for lidt vs. for meget samvær, for lidt vs. for meget involvering). Mellem kvinderne kan lokaliseres forskellige holdninger til idealerne, som på nogle punkter relaterer sig til deres varierende livsforhold og hverdagsliv, og dermed reelle muligheder for at indfri idealerne. Dog er kvinderne fælles om selv at italesætte idealerne. Dette særligt gennem disidentifikation med 'dårlige forældre', som på forskellig måde menes at prioritere forkert ift. deres børn.

På baggrund af denne overordnede indføring i kvindernes børneomsorg skal jeg i kapitlets resterende del, vha. hovedsageligt de narrative interviews, forsøge at komme et

spadestik dybere forståelsen for kvindernes børneomsorgsfortællinger. I underkapitlet 4.2. foretages en empirisk og tematisk analyse af kvindernes konkrete omsorgspraksis, mens genstandsfeltet for underkapitlet 4.3. er en analyse af kvindernes moralfunderede meningstilskrivninger.

4.2. Børneomsorgspraksis

Narrativerne anskueliggjorde som fokusgrupperne, at en fælles ambition for kvinderne er at skabe gode opvækstbetingelser for deres børn og gode rammer for deres hverdagsliv, mhp. at ruste dem til at indgå i samfundets institutioner og fællesskaber og til at kunne håndtere livets udfordringer. Kvinderne er deslige alle optagede af, hvordan moderskabet bedst kombineres med hverdagens øvrige forpligtigelser, især deres arbejdsliv. Trods disse ligheder er det, som bedst kendetegner kvindernes fortællinger, når de betragtes i en sammenhæng, overensstemmende med fokusgrupperne, de tydelige skillelinjer ift., hvordan børneomsorgen bedst varetages. Disse skillelinjer tillægges derfor en udpræget strukturerende funktion i den forestående analyse, særligt de som vedrører alder og uddannelse.

Jeg skal præsentere to temaer, som gennemlæsningerne af narrativerne har vist centrale for en forståelse af kvindernes børneomsorgspraksis, og som hver især synliggør skillelinjerne. Dette omhandler *for det første* kvindernes håndtering af spændingsfeltet mellem deres moderskab og arbejdsliv, og *for det andet* kvindernes syn på børnenes skoleliv og uddannelse.

4.2.1. Mellem børneomsorg og arbejdsliv

Et af de helt store diskussionsemner, som går igen kvinderne imellem omhandler, hvordan man bedst kombinerer børneomsorgen, særligt den for førskolebørnene, med arbejdslivet. Selvom emnet fylder i alle interviewene er kvinderne dog langt fra enige om den 'rigtige' kombinationsmodel. Når kvindernes fortællinger betragtes i en sammenhæng ses således en betydelig skillelinje mellem i høj grad at være orienteret mod familielivet og hjemmet; og i vid udstrækning at være orienteret mod arbejdsliv og karriere. Skillelinjen relaterer sig på nogle punkter til kvindernes differentierede uddannelsesmæssige baggrunde, og har konsekvenser for kvindernes børneomsorg.

Det er et fællestræk for de højtuddannede kvinder, at de sommetider oplever det vanskeligt at få arbejdslivet og familielivet til at harmonere. Det er desuden et fællestræk, at deres børn har haft eller har en hverdag med en institutionstid svarende til mors og fars arbejdsdag på 8-9 timer. Og det er et fællestræk for dem, at de sommetider oplever eller har oplevet dårlig samvittighed over at være utilstrækkelige mødre pga. deres arbejdsliv. Alligevel er der også forskelle mellem de højtuddannede kvinder.

Signe, højtuddannet, 58 år

Signe er skoleleder. Hendes mand er portør. Signe har to døtre på 29 og 32 år, begge med lange videregående uddannelser. Som børn gik de i kommunal dagpleje, herefter i folkeskole og på gymnasium. Signes forældre er pensionerede. Moderen er uden omsorgsbehov. Faderen er meget omsorgs- og plejekrævende.

Signe og Rita, som tilhører den ældre generation af kvinder i materialet, har ved interviewtidspunktet begge voksne børn. Begge har i deres lange arbejdsliv været meget engageret i deres arbejde og fokuseret på at gøre karriere, og de lægger ikke skjul på, at deres oriente-

ring mod arbejdslivet har haft konsekvenser for deres moderskab. Det er imidlertid ikke de oplevede problematiske aspekter ved et hverdagsliv med krævende job og små børn, som Rita og Signe vægtlægger i deres omsorgsfortællinger. Derimod karakteriseres fortællingerne ved en fokusering på de positive aspekter, som deres hverdagslivskonstellation har medført for børnene. Signe fortæller fx:

”Jeg tænker at mit karriereræs også har givet mine piger noget med sig, fordi det har givet dem oplevelsen af, at det nytter noget, hvis du gør noget selv. Du overlever selvom fundamentet måske bliver skubbet væk under dig i en periode, så finder du bare et nyt (...) Det er ikke sådan, at jeg sidder og tænker nu, at ej du har været der for lidt, eller du har gjort det forkert, tværtimod når jeg ser, hvordan mine piger håndterer deres tilværelse nu, så er jeg ret stolt”.

Rita, højtuddannet, 63 år

Rita er gymnasielærer. Hun er gift med en pensioneret biolog. Parret har to børn på henholdsvis 33 og 35 år, begge højtuddannede. Som små gik børnene i dagpleje og børnehave. Herefter gik de på privatskole og gymnasium. Ritas far er en nulevende far uden omsorgsbehov og en svingermor, som derimod er dement og meget omsorgs- og plejekrævende.

Fortællinger som denne indikerer, at Signe (og Rita) forsøger at forsikre sig selv og omverdenen om, at børnene ikke har lidt overlast ved hendes prioriteringer. Med henvisning til Arlie Hochschild (1997) kan dette betragtes som en bevidst strategi anvendt mhp. at håndtere spændingsfeltet mellem familie og arbejdsliv, og for at mindske skyldfølelsen over manglende tid med børnene. Hochschild betegner strategien 'emotional askese' kendetegnet ved, at forældreskabet, ligesom hos Signe og Rita, vurderes efter, hvordan børnene fungerer fremfor, hvor meget tid forældrene tilbringer med dem (Hochschild 1997:221, Faber 2008:199).

Merete, højtuddannet, 41 år

Merete er HR-Manager. Hun er samlevende og har tre piger på 7, 12 og 13 år. Pigerne går i folkeskole, og inden da i privat dagpleje og børnehave. Manden er administrerende direktør. Meretes forældre er pensionerede, og uden omsorgsbehov. Meretes svigerforældre er også pensioneret. Svigerfaderen har ingen omsorgsbehov, men svigermoderen er dement og meget omsorgs- og plejekrævende.

Merete og Camilla, som tilhører specialtets yngre generation af kvinder, lever ligesom Rita og Signe et hverdagsliv, hvor de må jonglere mellem krævende jobs og et familieliv med mindre børn. I modsætning til hos Signe og Rita er orienteringen mod arbejdslivet hos Merete og Camilla tvetydig. De er begge glade for deres jobs og finder stor tilfredshed

ved de faglige udfordringer, som jobbet tilbyder dem, men de italesætter samtidig store frustrationer ved ikke at kunne tilbringe mere tid med deres børn. Orienteringen hos de to kvinder er således dobbelt. Både familielivet og jobbet trækker i dem, og de ønsker at give sig fuldt ud i begge kontekster. Dette gør spændingsfeltet mellem børneomsorg og arbejdsliv særligt udtalt, hvilket tydeligt viser sig i den konstante dårlige samvittighed, som de begge dagligt oplever. Merete fortæller:

”Jeg får dårlig samvittighed når jeg ser mine kolleger kigge på klokken, for nu går jeg igen tidligt, jeg får dårlig samvittighed når jeg igen ikke overholder mine deadlines på arbejde fordi jeg har travlt (...) jeg får dårlig samvittighed når min mellemste datter siger til mig, at jeg ikke ser hende nok ift. den yngste og den store, jeg får dårlig samvittighed når den store siger ’mor skal vi ikke snart have mor-datter tid’, jeg får dårlig

samvittighed når den lille spørger om vi ikke lige skal tage et spil og jeg udskyder det (...) den er der hele tiden.”

Forskellene mellem de to generationer af højtuddannede kvinder indikerer, at uddannelsesniveau ikke alene definerer orienteringen og dermed børneomsorgspraksissen, men at kvindernes varierende generationstilhørsforhold

Camilla, højtuddannet, 30 år

Camilla er reservelæge. Carina er gift og har tre børn på 3 mdr., 2 og 4 år. De to ældste går i integreret institution. Camillas mand er også læge. Camillas forældre og svigerforældre arbejder stadig og er uden omsorgs- og plejebehov.

og dermed historiske kontekster for udformningen af deres børneomsorg også har betydning (Frønes & Brusdal 2004). Rita og Signe tilhører, med reference til Nielsen & Rudberg (2006), 'rødstrømpe-generationen', hvis helt centrale mål var at etablere lige vilkår for mænd og kvinder i alle livsaspekter, hvorfor kvinderne ikke tøvede med at lade arbejdslivet fylde og mændene og dagplejemødre skifte bleer.

I modsætning hertil tilhører Merete og Camilla, hvad Nielsen & Rudberg betegner den moderne 'både-og generation', hvor kvinderne ønsker såvel et velfungerende familieliv som et selvudviklende arbejdsliv, og af omverdenen og sig selv forventes at kunne begå sig i begge livsaspekter til perfektion (Nielsen & Rudberg 2006:259-278). Disse forskellige generationstilhørsforhold producerer differentierede verdensanskuelser, og altså forskellige orienteringer og udformninger af børneomsorgspraksissen.

Det kan desuden ikke negligeres betydning, at kvindernes alder ved interviewtidspunktet varierede, og dermed også den position, hvorfra børneomsorgen betragtes. Hvor problemerne knyttet til familie-arbejdsliv-balancen for Camilla og Merete repræsenterer en aktuel del af hverdagslivet, anskuer Signe og Rita problemstillingerne retrospektivt og baserer således deres fortællinger på erindringer, som ikke repræsenterer passive levendegørelser af fortiden, men antager bearbejdede former (Hoerning 2001:122, Brannen, Moss & Mooney 2004:4).

I de lavtuddannede kvinders fortællinger befinder sig en klar orientering mod familielivet og hjemmet. Særligt børnenes trivsel kommer før arbejdet, og i flere af fortællingerne ses en direkte modvilje mod at lade arbejdet styre tiden til børnene. Institutions-tiden for børnene er eller har blandt disse

Janni, lavtuddannet, 29 år

Janni er privat dagplejemor, men i øjeblikket på barsel med sin søn på tre måneder. Janni har desuden en søn på 4 år, der går i børnehave. Inden gik han i Jannis dagpleje. Janni er gift og manden er systemudvikler. Såvel Jannis mor som hendes svigerforældre er vel-fungerende og uden omsorgsbehov.

kvinders børn været ca. fem timer dagligt (hvis dagligt), og kvinderne lægger vægt på at være der for børnene og lave aktiviteter sammen med dem. Karakteristikken kendetegner i høj grad Janni, som ved interviewtidspunkter er på barselsorlov med sit andet barn. Janni har haft forskellige ufaglærte jobs, men valgte i forlængelse af graviditeten med sit første barn at starte op som privat dagplejer. Dette valg er hun glad for, da hun herved kan give sine børn en omsorg, som hun ikke ville kunne, hvis hun havde et arbejdsliv, som fyldte mere. Hun fortæller:

”Han [sønnen] kan selv bestemme hvor længe han vil være afsted, så spørger jeg ham om jeg skal hente ham før eller efter frugt, og det er som regel efter frugt, for han elsker jo at være afsted, men jeg kan give min søn muligheden for at komme tidligt hjem fra børnehaven, hvis han har brug for det.”

Ligesom Skilbrei (2003) og Faber (2008) bemærker, har familielivet og børnene en væsentlig symbolsk betydning i Jannis liv, ligesom det i varierende omfang gælder de øvrige lavtuddannede kvinder. Det er her fremfor på arbejdsmarkedet, at Janni finder mening og værdi, som hun fx her selv beskriver det: *”(...) når jeg får den der krammer eller får at vide, at jeg bare er verdens bedste mor, der får jeg min anerkendelse”*. Janni misunder da heller ikke de højtuddannede kvinder, som er optaget af at gøre karriere. Tværtimod føler hun, at netop hendes tilværelse forsyner hende med de bedste betingelser for at give sine børn den bedste omsorg:

”Jeg ville aldrig prioritere at få et arbejde, hvor jeg for eksempel arbejdede aften, fordi de værdier jeg så har, dem vil jeg ikke kunne give mine

børn, jeg vil ikke kunne servere aftensmad for dem, jeg vil ikke kunne være omsorgsfuld for dem, putte dem og læse bog for dem, og det er vigtigt for mig. Så jeg prioriterer bevidst anderledes end mange af dem som arbejder 50 timer mens de har børn.”

Mona, lavtuddannet, 30 år

Mona er dagpengemodtager og arbejder lidt som butiksassistent. Hun har en kæreste og to børn, på 1 og 4 år. Den ældste går i børnehave og den mindste i privat dagpleje. Kæresten er igang med en HF-uddannelse. Såvel Monas forældre som svigerforældre arbejder stadig og har ingen omsorgsbehov.

Mens det i høj grad er de samme tanker, som præger fortællingerne hos Mona, som arbejder som butiksassistent, og Bente, som i dag er efterlønner, men som indtil for et år siden arbejdede som hjemmeplejer, adskiller Marlenes (rejsebureau medarbejder, men arbejdsløs) fortælling sig. Marlene er som de øvrige lavtuddannede kvinder i orienteret mod sin familie og hjemmet

og har derfor, da hendes børn var små, bevidst prioriteret at tilrettelægge sit arbejdsliv, så det bedst imødekom børnenes behov. Selvom den hjemlige orientering fremstilles som et bevidst valg, er Marlene alligevel bevidst om de konsekvenser valget har haft for hende personligt, og fremstår derved mindre sikker på beslutningens rigtighed. Hun spejler sig i sine karriereorienterede veninder og misunder dem på nogle punkter:

”Mange af mine veninder har ligesom gennem hele deres karriere prioriteret arbejdet [fremfor familien], og har nogle gode stillinger nu, hvor de selv kan bestemme hvad de vil. Det synes jeg er irriterende, at jeg ikke kan, så det kan jeg godt misunde dem.”

Bente, lavtuddannet, 63 år

Bente var hjemmeplejer indtil hun for et år siden gik på efterløn. Bibis mand er også efterlønner, og arbejdede inden på en betonfabrik. Bente har en søn på 27 år, som læser statskundskab. Sønnen gik som barn i dagpleje og børnehave. Efter folkeskoletiden gik han på gymnasium. Bente har en gammel morster med omsorgsbehov.

Marlene lever i modsætning til de øvrige lavtuddannede kvinder, et privilegeret liv i Hasseri som en konsekvens af giftemålet med sin højtuddannet og vellønnede mand. Parret har boet i Hasseri under børnenes opvækst, og de fleste af Marlenes veninder kommer fra området og er ligesom manden højtuddannede og karriereorienterede. I den forbindelse er det interessant, at Skilbrei (2003) og Faber (2008) finder, at investe-

ringen i moderskabet for lavtuddannede kvinder udgør en 'klassebaseret modmagtstrategi', hvori der spilles på en bestemt version af kvindeligheden og moderskabet mhp. at udligne nogle af de forskelle, som eksisterer mellem dem og kvinderne højere oppe på den sociale rangstige (Skilbrei 2005:60, Faber 2008:202). I lyset heraf kan rejsses spørgsmålet, hvorvidt Marlenes betoning af sin hjemlige orientering skal betragtes som udtryk for en 'modmagtstrategi' etableret mhp. at opnå positiv værdi i det middelklasse-værdisystem, hun befinder sig i. Inddrages de øvrige lavtuddannede kvinders fortællinger, fremstår billedet dog tvetydigt. Særligt Jannis fortælling indikerer snarere, at der for hende blot er tale om et *andet*, men lige-stillet, værdisystem end de højtuddannede kvinders og dermed, at forskellige værdisystemer og tilknyttede orienteringer sameksisterer. Dermed gives, at hvilket værdisystem, der anskues som det 'rigtige' og dermed, hvilken orientering og børneomsorgspraksis, der betragtes som mest legitim i tillæg til omsorgspersonens klasseposition må ses i lyset af den specifikke kontekst, hvori den er situeret.

Marlene, lavtuddannet, 58 år

Marlene er arbejdsløs, men arbejde inden i rejsebranchen. Hun er gift og har tre børn. En søn på 19 år, der går i gymnasiet, og to døtre på 25 og 32 år, som er højtuddannede. Marlenes mand er sælger. Som små gik børnene i vuggestue og børnehave. Herefter i folkeskole og på gymnasium. Marlene har en svigermor og en mor, med mindre omsorgsbehov.

4.2.2. Børnenes skoleliv og uddannelse

Temaet 'Børnenes skoleliv og uddannelse' repræsenterer et af de områder i kvindernes omsorgsfortællinger, hvor omsorgspraksissen vanskeligt lader sig adskille fra opdragelsespraksissen (jf. Opsahl 2008). Det skal nævnes, at uddannelsesfortællingerne udformes på forskellige måder mellem kvinder med forskellige aldre ved interviewtidspunktet. Fortællingerne fylder således mere og fremstår mere detaljerede blandt de kvinder, som ved interviewtidspunktet har skolebørn eller voksne børn med færdiggjort skoleliv og uddannelse, og dermed konkrete erfaringer at trække på, end blandt de unge mødre, som ved interviewtidspunktet 'kun' har førskolebørn og skolelivet derfor udgør fremtidige erfaringer (Brannen, Moss & Mooney 2004:4). For de kvinder, hvor uddannelsesfortællingerne gives plads i omsorgsfortællingerne, er det især små fortællinger om uddannelsesmæssige ambitioner på børnenes vegne, som fylder, og der kan mellem kvinderne betragtes uddannelsesbaserede skillelinjer heri.

For de to lavtuddannede kvinder Bente og Mona synes forholdet til børnenes uddannelse at være afdæmpet. For dem er det vigtigst, at børnene er glade. De fortæller fx:

Bente: *"Jeg mener der er plads til os alle sammen, hvad enten vi er til noget med hænderne eller hovedet (...) Selvfølgelig er det altid rart når de [børnene] klarer sig godt, men det har ikke som sådan været vigtigt for mig. Nogen kan noget og andre kan noget andet, sådan er det."*

Mona: *"Altså, det er da dejligt, hvis de er med fra starten af, men det skal jo ikke være sådan, at de føler et stort pres eller noget (...) Det vigtigste er, at de er glade. Det er ikke sådan så jeg på forhånd har bestemt, at mit barn skal være akademisk klog eller så noget. Det er bare, hvad de finder ud af passer til dem."*

At Bente og Mona fremhæver, hvordan det vigtigste for dem er, at deres børn er glade stemmer overens med, hvad Faber finder gør sig gældende for de lavtuddannede mødre i sit studie. Faber noterer således, at *"Mens flere af middelklassekvinderne ikke lægger skjul på, at de gerne ser, at deres børn får en uddannelse, fremhæver flere af arbejderklassekvinderne i stedet, at det for dem er vigtigst, at børnene har det godt og er glade i skolen"* (Faber 2008:203). Desuden kan drages paralleller til både Devines (2004) og Reays (1998) fund om arbejderklasseforældres optagethed af børnenes nuværende trivsel i skolen.

Denne afslappede indstilling overfor skole og uddannelse er imidlertid ikke dækkende for en fuld forståelse for de lavtuddannede informanternes indstilling til børnenes uddannelse. Således kan hos Janni og Marlene faktisk betragtes betydelige ambitioner og drømme om, at deres børn får en uddannelse, baseret på en forståelse af, at dette øger muligheden for at klare sig godt på arbejdsmarkedet og dermed i livet. Marlene fortæller fx:

"Jeg synes gerne jeg vil skubbe lidt på dem [uddannelsesmæssigt], fordi jeg ikke selv har taget en uddannelse og har oplevet konsekvenserne ved det. Altså hvis du forstår, hvad jeg mener, at jeg synes – se nu at få en el-

ler anden uddannelse, så du selv kan bestemme hvad dit arbejde skal være, du giver dig selv nogle muligheder i stedet for at begrænse dem.”

Citatet anskueliggør et væsentligt forhold omkring Marlenes og Jannis ambitioner for deres børn, netop, at de relaterer sig til deres livshistoriske erfaringer med ikke at have taget en kompetencegivende uddannelse og ikke mindst de begrænsninger, som dette har medført. De ønsker at skåne deres børn for den sårbarhed og de begrænsede muligheder som de qua deres lave uddannelsesniveau har oplevet på arbejdsmarkedet. Det er dog væsentligt at fastholde, at ingen af de to dog ønsker at blande sig i, hvilken uddannelse børnene skal have. Som Janni siger: *”(...) er en tømrer lige så god som en akademiker”*. Alligevel indikerer Jannis og Marlenes fortællinger, at kvindernes klassebaggrund ikke alene kan betragtes som betydningsfuld ift. at forstå indstillingen til børnenes uddannelse. Det de livshistoriske erfaringer, som deres sociale baggrund har bidraget til at skabe, er således også betydningsfulde for udformningen af deres omsorgspraksis, jf. Hoerning (2001).

Mens de lavtuddannede kvinder fremstår delte i spørgsmålet om væsentligheden i uddannelse, lægger de højtuddannede kvinder ikke lægger skjul på, at de har uddannelsesmæssige ambitioner for deres børn. Camilla, hvis ældste barn kun har nået børnehaveralderen, og skoleliv og uddannelse dermed fremstår noget hypotetisk at forholde sig til, har allerede uddannelsesmæssige ambitioner på sine børns vegne. Hun er bevidst om, at det i dagens samfund er altafgørende med en uddannelse, såfremt man vil *”(...) gøre sig håb om at få sig en fremtid med job”*, men mest af alt ønsker hun at videregive egne positive livserfaringer med uddannelse:

”Jeg kan jo godt mærke, at det har rykket mig rigtig meget at komme i gymnasiet og så videre (...) det er ikke bare den viden man lærer, men også mange andre ting ved det som jeg synes har rykket mig meget. Det vil jeg også gerne at de oplever (...) så jeg ville nok lyve, hvis jeg sagde, at det ikke betød noget som helst at de får en uddannelse.”

På samme måde som Marlene og Janni eksemplificerer Camilla med dette, hvordan synet børnenes uddannelse ikke blot er forankret i klassetilhørsforhold, men deslige medieres af de personlige livshistoriske erfaringer med uddannelse (her dog positive erfaringer). Karakteristisk for flere af de højtuddannede kvinder, herunder Camilla, er desuden, at de ikke eksplicit italesætter et ønske om, at børnene nødvendigvis får en lang videregående uddannelse som dem selv. Når spurgt, er børnenes konkrete uddannelsesvalg op til børnene selv. Det vigtigst er blot, som Camilla formulerer det, "(...) *at de tager et valg*". Nogle af kvindernes fortællinger indikerer dog, at dette ikke udtrykker en ligegyldighed overfor uddannelsesvalget, men mere handler om, at den videregående uddannelse er mere eller mindre naturliggjort som uddannelsesvalg, "(...) *det har nok ligget i luften, når nu mor og far var der*" som Rita fx udtrykker det.

4.3. Børneomsorgens moralskkonnoterede meningstilskrivning

Med udgangspunkt i de narrative interviews, forsøger jeg nedenfor at frembringe forståelse for måden, hvorpå kvinderne meningstilskriver deres børneomsorgspraksis på moralskkonnoterede måder, med anvendelse af begreber som respektabilitet, ordentlighed og moral. Og jeg viser, hvordan der eksisterer skillelinjer heri knyttet til kvindernes differentierede uddannelsesniveau og generationstilhørsforhold. Den moralskkonnoterede meningstilskrivning udfoldes vha. tre temaer. *For det første*, hvordan en bestemt afbalanceret børneomsorg betragtes som den ordentlige og respektable omsorgspraksis, *for det andet*, hvordan børneomsorgspraksis fungerer som en central symbolsk klassemarkør, og *for det tredje*, hvordan børneomsorg for kvinder i udsatte positioner kan anvendes strategisk mhp. at forbedre mulighederne for omverdenens positive validering

4.3.1. Det afbalancerede omsorgsideal

Det empiriske materiale viser en betydelig tendens til, at kvinderne beskriver og positionerer deres børneomsorgspraksis gennem afstandstagen til andre forældres omsorgspraksis, som på forskellig måde adskiller sig fra kvindernes egne. Disse forældre tæller både egne forældre, venner, bekendte og 'folk fra fjernsynet'. Særligt fremstår henvisningerne udtalte, når emnet falder på den gode/respektable og dårlige/ikke-

respektable børneomsorg, i overensstemmelse med hvad Bach (2011/2012) finder gør sig gældende ift. velstående forældres nordsjællandske opdragelsesstrategier. Endvidere fremstår tendensen i overensstemmelse med Skeggs' (1997) pointe om, at respektabilitet defineres vha. en vedvarende positioneringspraksis baseret på disidentifikation med det ikke-respektable (Skeggs 1997:74-95). Interessant har narrativerne dog i modsætning til Skeggs' betragtninger vist, at der ikke automatisk kan sættes lighedstegn mellem middelklassekvindernes praksis og det respektable, og mellem arbejderklassekvindernes praksis og det ikke-respektable. Tværtimod forholder det sig sådan, at både de højtuddannede og lavtuddannede mødre kæmper om at påberåbe sig etiketten 'den respektable mor', i øvrigt overensstemmende med, hvad Bach (2011,2012) finder gældende blandt sine informanter. Jeg vender tilbage til dette i diskussionen kapitel 7.

Gennemlæsningerne af det empiriske materiale har anskueliggjort, at kvindernes positioneringspraksis præges af en enslydende forståelse af den gode omsorgspraksis. Dette drejer sig om et ideal om den afbalancerede omsorg. Idealet indebærer, at forældre som på forskellige skalaer praktiserer en børneomsorg, som repræsenterer et yderpunkt problematiseres og fungerer som negative referencepunkter, ligesom når kvinderne omtaler og definerer deres egen omsorgspraksis søger at placere den i en tilnærmelsesvis midterposition. Som Marlene meget sigende formulerer det, så er det "(...) *jo det der med for meget og for lidt. Ekstremisme er træls, både på den ene og den anden måde. Det handler ligesom om at finde balancen*". Interessant viser Bach (2011,2012), hvordan dette i høj grad også gør sig gældende ift. forståelsen for den gode børneopdragelse, hvilket understreger pointen om, at børneomsorg og børneopdragelse er tæt sammenvævede. Et af de steder, hvor balanceidealet træder tydeligst frem, er ift. børnenes skolegang. Blandt både de lavtuddannede og højtuddannede kvinder tages afstand til forældre, som pacer deres børn. Bente siger fx sådan om disse forældre:

"Det kan jeg simpelthen ikke have. Det er ens egne ambitioner man ikke har levet ud, jeg synes det er falsk, for man kan ikke have ambitioner på en andens vegne. Og børnene, de er jo selvstændige væsner, og derfor skal de også have lov selv at bestemme. Så jeg synes det er forkert at pace dem til noget bestemt."

Som bl.a. Rita bringer op, er det imidlertid heller ikke forbundet med det gode forældreskab at lade være med at involvere sig i børnenes skolegang, fx hvad angår lektielæsningen. Dette idet man derved ”(...) lærer sit barn ikke at passe, hvad det skal passe. Man lærer ens barn, at det er da lige meget, og hvordan er deres indstilling så til skolearbejde i det hele taget”. Et andet eksempel på balanceidealet omhandler spændingsfeltet mellem familie og arbejdsliv. Som den gode mor skal man finde balancen mellem at arbejde *for* meget og dermed bruge for lidt tid sammen med børnene, og arbejde for lidt og dermed dedikere for meget tid til børnene. Som Merete formulerer det i fokusgruppeinterviewet oplever hun, at ”(...) hvis vi vil gøre karriere, jamen så bliver man sat i bås. Hvis man vil gå derhjemme og passe sine børn, så bliver man det også”. Ligesom en af de øvrige højtuddannede kvinder fra fokusgruppen bemærker: ”Det er ligesom om, at man gerne skal have et arbejde, der sådan passer lige imellem, hvis du kunne møde 8.30 til 15.00 så ville det være ideelt”.

Som jeg viste ovenfor, er kvindernes konkrete indstilling overfor børnenes skoleliv forskellig, ligesom de håndterer familie-arbejdslivsbalancen forskelligt. Alligevel anskueliggør materialet og afsnittet her, at hovedparten af kvinderne positionerer og beskriver deres omsorgspraksis som afbalanceret og dermed respektabel, i modsætning til andres enten for strenge eller milde og dermed ikke-respektable omsorgspraksis. Med reference til Bach (2011) kan man tale om eksistensen af en horisontal akse gående fra ’slap’ til ’stram’ omsorgspraksis, på hvilken kvinderne placerer det specifikke ’mentale kort’, der gør deres egen omsorgspraksis til midterpositionen. Kvindernes mentale kort er imidlertid ikke placeret samme sted på den horisontale akse. Nogle kvinders mentale kort ligger længere til højre, mens andres ligger længere til venstre. Dette betyder, at selvom kvinderne er enige om, at den respektable omsorgspraksis er en afbalanceret praksis, er den substantielle forståelse af det afbalancerede og dermed deres egen konkrete omsorgspraksis forskellig (Bach 2011:119-121). Kombineres denne betragtning med den empiriske erkendelse, at kvindernes konkrete omsorgspraksis konstrueres og struktureres ift. deres uddannelsesbaggrund, livshistoriske erfaringer og generationstilhørsforhold, indikeres, at de mentale kort, som definerer forståelsen af den gode og respektable børneomsorg, tillige er struktureret ift. disse varierende differentieringsformer. Alt i alt anskueliggør kvindernes fortællinger, at balanceidealet er relativt og

må forstås i lyset af kvindernes differentierede sociale baggrunde, hvem man sammenligner sig med og ift., hvilke parametre.

4.3.2. Børneomsorg som moralsk klassemærke

Moderskab fungerer altså på tværs af både aldersdifferentiering og differentierede klassemæssige baggrunde som en vigtig symbolsk parameter, når kvinderne vurderer sig selv og andre kvinders respektabilitet og moralske værdi. Dette er imidlertid ikke ensbetydende med, at især klasse er fraværende når kvindernes moralske meningstilskrivning betragtes. Tværtimod viser kvindernes fortællinger, i overensstemmelse med Lamonts (1992) og Fabers (2008) empiriske betragtninger, at de normative og moralske betragtninger om den gode og dårlige børneomsorgspraksis, særligt de som konstrueres med henvisning til 'dårlige' omsorgspersoner, udgør en helt central måde, hvorpå kvinderne konstruerer klassesdistinktioner til kvinder, placeret over eller under dem selv på den sociale rangstige. Et interessant fund, som Faber også lokaliserer i sit materiale, er i den forbindelse, at klassesdistinktionerne sjældent italesættes direkte. Snarere gælder, at skellene, jf. Lamonts betragtning, markeres vha. symbolske grænsedragninger, der muliggør på mere subtile måder at henvise til folk, som prioriterer og agerer uforståeligt, ift. deres børn.

En af de klassekonnoterede forestillinger om dårligt forældreskab, som går igen mellem kvindernes fortællinger, både de lavtuddannedes og de højtuddannedes, er forestillingen om 'de ressourcesvage forældre' placeret i bunden af den sociale rangstige. Det drejer sig især om de forældre, som karakteriseres ved manglende overskud, alkohol- og misbrugsproblemer og manglende kontrol. Et af de steder, hvor den moralske afstandtagen nedad til de ressourcesvage forældre viser sig tydeligst i materialet, er i Monas (butiksassistent) fortælling. Foranlediget af, at jeg spørger til, om hun oplever forskelle i måden hun og hendes kæreste er forældre på ift. andre, begynder Mona at fortælle om en gruppe af forældre i Aalborg Øst, hvor hun bor, hvis forældreskabspraksis hun tager stærkt afstand fra. Da jeg beder Mona uddybe denne gruppe af forældre, fortæller hun:

”(...) det er nogle af de der tragiske skæbner, som der er nogle stykker af herude, hvor de måske er blevet forældre ret unge og måske ikke har været helt klar, og så ikke kan overkomme det helt og er blevet overrasket over, hvor stort ansvaret egentlig er. Jeg tror også det er en af grundene til, at de nogle gange virker som om de har givet lidt op og bare er lige glade og så netop bare lader dem køre ud eller et eller andet. Og andre familier, hvor det er helt grelt, hvor moderen kan finde på bare at have en veninde ovre og sidde at drikke, mens børnene bare render ude til en ti-elleve-tiden om aftenen, og de er altså seks og otte. Det er altså ubehageligt. (...) Og man møder dem nede ved supermarkedet, hvor de spørger efter penge, fordi de ikke har fået aftensmad. (...) Det er bare forfærdeligt.”

Grænsemarkøren 'det fattige forsømte barn', som Monas fortælling, ligesom flere af de øvrige kvinders fortællinger kredser om, er en figur som Faber (2008) også finder i sin afhandling som billede på den klassekonnoterede afstandstagen 'nedad' til de resourcesvage forældre. Faber noterer i den forbindelse, hvordan denne distanceringspraksis foruden at markere en grænse mellem godt og dårligt forældreskab, tjener det formål at positionere kvindernes egen forældreskabspraksis som den gode. Dette tosidede formål tjener Monas fortælling også. Således bidrager den moralske afstandstagen til de resourcesvages børneomsorgspraksis til at tydeliggøre Monas forståelse af den respektable børneomsorg og ikke mindst den ikke-respektable. Samtidig bliver Monas fortælling også en måde, hvorpå hun positionerer sin og kærestens forældreskabspraksis som den gode praksis, idet de som ovenstående fortælling efterfølges af fx *”(...) altid er med når vores dreng er udenfor”*. Således kan argumenteres for, at Monas fortælling bidrager til at eksemplificere relevansen af såvel Skeggs' (1997), Fabers (2008), Bachs (2011) og Intergaards (2011) pointe om, at det i høj grad er gennem afstandstagen til andres hverdagspraksis (og klassemæssige position), at man positionerer sin egen praksis og position som den gode og respektable.

Der er dog forholdsvis langt mellem tilfældene af moralsk afstandstagen til dårlige forældre/mødre fra lavere klasser. I langt højere grad konstruerer kvinderne moralske skillelinjer 'opad' til hvad der bliver italesat som 'karriereforældrenes', forstået som de

mere økonomisk privilegerede klassers, forældreskab og omsorg. Som med distinktionerne nedad konstrueres skillelinjerne til karriereforældrene både af de højtuddannede og de lavtuddannede kvinder. Den moralske afstandstagen til karriereforældrene indebærer overordnet en afstandstagen til de forældre, som har krævende jobs med lange arbejdsdage, der har konsekvenser for tiden til børnene. Mona udtrykker sin afstandstagen til karriereforældrene på denne måde:

”Så sådan nogen som bare knokler på med arbejde og uddannelse, kommer mega sent hjem og ikke har tid til at lytte til deres børn, det synes jeg er forkert. (...) Jeg synes det er helt fint, at man får en karriere og at man virkelig går efter det, men hvis man så bare lige kunne få det gjort sådan, så man har den tid man føler man skal bruge med sine børn, så de ikke bliver overladt til sig selv og de ikke bliver forsømte fordi man arbejder hele tiden.”

På lignende vis lægger Camilla (læge) skarpt afstand til den gruppe af forældre, som begge pga. deres karrierer har en ugentlig arbejdsuge på 50-70 timer og når de endelig har fri ikke prioriterer at være sammen med børnene, fordi de har travlt med at *”(...) rende rundt og selvrealisere sig selv”*. Grænsemarkøren ’karriereforældrenes forsømte børn’ ligner figuren ’det rige forsømte barn’, som Faber lokaliserer blandt sine informanter som en klassekonnoteret afstandstagen ’opad’ (Faber 2008:128). I denne figur ligger endnu et element, som også genfindes blandt mine informanter, at disse forældre er tilbøjelige til at dulme deres dårlige samvittighed overfor børnene ved at købe dem materielle gaver. En praksis som kun øger den moralske afstandstagen til dem. På samme måde som med distanceringspraksissen ’nedad’ forholder det sig sådan, at kvindernes afstandstagen ’opad’ til karriereforældrene ikke blot tydeliggør den respektable forældreskabspraksis, men også benyttes til at positionere egen forældreskabspraksis – og klassemæssige position – som den gode og respektable.

Ovenstående indikerer, at de moralske grænser som drages ift. opfattelsen af god børneomsorg, i hvert fald i nogen grad bindes sammen med socio-økonomiske forskelle, forstået således, at forældres begrænsede ressourcer og deraf manglende overskud bli-

ver afgørende for deres opfattede evne til at gøre god børneomsorg, ligesom forældres karrieredyrkning og deraf manglende prioritering af børnene bliver det. På den måde kan argumenteres for, at analysen sætter spørgsmålstejn ved, hvorvidt de moralske distinktioner, som i Lamonts (1992) analyser, lader sig separere fra de kulturelle og økonomiske skillelinjer. At grænserne desuden drages såvel opad som nedad, af både de højtuddannede og lavtuddannede kvinder, placerer den gode omsorgsgiver i en klasse-mæssig midterposition og understøtter derved ideen om den afbalancerede omsorg som respektable og tilstræbelsesværdige omsorg.

4.3.3. Børn som strategisk respektabilitetsmarkør

For mine informanter har det vist sig vigtigt at give deres børn en god barndom, ud fra betragtningen om, at den gode barndom udgør en central forudsætning for at børnene får et godt liv. De kontinuerlige bestræbelser på fremstå som en god og respektable mor er med andre ord for børnenes skyld. Samtidig fremstår det at være for kvindernes egen skyld, idet børnenes ordentlighed, som jeg har vist, er afgørende for, at kvinderne bliver opfattet som respektable. Hvor jeg i ovenstående omtalte denne forbundethed som et vilkår ved det at være mor, skal jeg her med henvisning til Skeggs (1997,2011) vise, hvordan børneomsorgen også kan benyttes strategisk mhp. at fremme mulighederne for respektabilitet i kontekster, hvor dette ikke er en selvfølge. I overensstemmelse med Skeggs' betragtninger accepteres den problematiske position nemlig ikke blot, men søges snarere lagt afstand til gennem forskellige former for indtryksstyring (Skeggs 2011:503). De problematiske situationer har i materialet vist sig at være fremtrædende alene i de lavtuddannede kvinders fortællinger.

Et af de interview, hvor den strategiske indtryksstyring træder tydeligst frem, er i interviewet med Janni (dagplejemor). Janni og hendes familie bor i Aalborg Øst, og fortællingen om hvorfor børnenes ordentlighed for hende er vigtig opstår på baggrund af en fortælling om, hvordan hun oplever, at andre har fordomme om bydelen, som hun ikke ønsker at blive identificeret med:

”Jeg ser gerne at mine børn har noget ordentligt tøj på, jeg kan godt købe tøj i Bilka og Føtex (...) men at de ikke går rundt i hullet tøj. Også fordi

folk har et syn på Aalborg Øst, hvor de siger meget 'ej det er bare udskud og fattige mennesker der bor derude', hvor vi nok prøver at bevise det modsatte (...) Der er kommet nogle uheldige tilfælde herude, ingen tvivl om det, men det er der altså overalt. Det forstå de bare ikke, for det er jo Aalborg Øst og uh det er farligt."

Kathrine: "Så du forsøger at vise et godt billede gennem dine børn eller hvordan?"

Janni: "Ja det gør jeg. (...) Når vi er ude, at vi så er præsentable, at vi på den måde viser, at vi altså ikke alle sammen er sociale udskud herude i Aalborg Øst. Der er et par stykker ja, men de prøver, vi andre kan klæde vores børn på og det gør vi så, ligesom i Hjallerup og andre steder i Aalborg. Så jo jeg prøver at vise det udadtil gennem mine børn."

Jannis fortælling viser, at hun er bevidst om, at Aalborg Øst har et negativt ry når det omtales af 'folk'. Mht. Loïc Wacquant (2008) kan man tale om, at Aalborg Øst præges af et territorielt stigma, som har afgørende betydning for måden, hvorpå omverdenen opfatter området (se bl.a. Christensen & Jensen 2012). Ifølge Waquant kan et territorielt stigma for nogen udgøre en trussel mod den sociale identitet, hvilket typisk modsvares af forskellige typer af håndteringer. Ift. Jannis fortælling kan hendes positive fremstilling af Aalborg Øst, disidentifikationen med 'de sociale udskud' og ikke mindst den italesatte vigtighed af, at børnene og hun er klædt pænt på i sociale sammenhænge betragtes som "(...) en måde at rense rig selv for stigmatiseringen på et symbolsk plan" (Christensen & Jensen 2012:96). Således kan bestræbelserne på at fremvise præsentable børn betragtes som et strategisk forsøg på at kontrollere omverdenens indtryk af hendes person og derved lade omverdenen vide, at hun ikke besidder de 'moralske defekter', kvarteret tilskrives af omverdenen (Christensen & Jensen 2012:16-18,91-97). Med reference til Skeggs kan indtryksstyringen desuden betragtes som et forsøg på at distancere sig fra 'de lavere klassers' problematiske og ikke-respektable adfærd (Skeggs 1997:74-86). Også Marlenes fortælling om hendes hjemlige orientering, jf. underkapitlet ovenfor, og hendes fortællinger om bestræbelserne på, at børnene altid var pæne, rene og opførte sig ordentligt når de kom ud, "(...) fordi hvad vil de andre ikke tænke ellers", kan ansues som et eksempel på, hvordan børne-

omsorgen og børnenes ordentlighed for i hvert fald nogle kvinder ikke blot er for børnenes skyld, men også udgør en væsentlig parameter ift. at højne deres mulighed for at blive respekteret af andre som respektable mennesker i den kontekst de befinder sig i, en kontekst hvor denne positive feedback ellers kan være problematisk at opnå.

4.4. Opsamling: Børneomsorg

Trods en fælles ambition om at give børnene de bedste livsbetingelser og rammer for hverdagen, efterlader analysen det overordnede billede, at kvindernes børneomsorgspraksis karakteriseres ved tydelige skillelinjer. Dette særligt ift. to forhold.

Det første vedrører håndteringen af spændingsfeltet mellem arbejdsliv og børneomsorg, særligt den for førskolebørnene. Analysen viser her en uddannelsesrelateret skillelinje mellem de højtuddannede kvinders orientering mod arbejdslivet og de lavtuddannede kvinders orientering mod moderskabet. Analysen viser dog to modificeringer af skillelinjen. Dels viser analysen, at uddannelse for de højtuddannede kvinder medieres af deres generationstilhørsforhold, hvormed der for de yngre højtuddannede kvinder snarere er tale om en både-og orientering fremfor en ensidig arbejdslivsorientering. Og dels viser analysen, at konteksten, hvori de lavtuddannede kvinder befinder sig har betydning for, hvorvidt orienteringen mod børneomsorgen udgør en strategisk modmagtstrategi ift. at opnå positiv validering i et middelklasseværdisystem eller udtrykker et andet, men sidestillet værdisystem til de højtuddannedes. *Det andet* forhold omhandler kvindernes uddannelsesmæssige ambitioner for børnene. Analysen viser her en uddannelsesrelateret skillelinje mellem de lavtuddannede kvinders begrænsede ambitioner og de højtuddannede kvinders tydelige ambitioner. Uddannelses skillet medieres dog af kvindernes livshistoriske uddannelseserfaringer, hvormed de lavtuddannede kvinder, som har oplevet begrænsninger ved deres lave uddannelsesniveau ønsker dette anderledes for børnene, og derfor overensstemmende med de højtuddannede kvinder har uddannelsesmæssige ambitioner for børnene.

Foruden at anskueliggøre skillelinjerne kvinderne imellem tydeliggør analysen af kvindernes børneomsorgspraksis, at denne er tæt sammenvævet med deres opdragelsespraksis. Særligt når børnene når skolealderen omhandler omsorgsfortællingerne ik-

ke blot, hvordan børnenes basale behov bedst sikres i et travlt hverdagsliv, men også i stigende grad, hvilke værdier, fx skole- og uddannelsesmæssige, børnene skal tillæres mhp. at få de bedste livsbetingelser.

Hvad angår kvindernes moralskkonnoterede meningstilskrivning viser analysen, at børneomsorgen udgør en central symbolsk parameter, når kvinderne evaluerer egen og andre kvinders moralske værdi. Respektabilitetsbegrebet har i den forbindelse vist sig relevant, idet moderskabet viser sig at udgøre en moralsk kampplads, hvorpå mødre, både højtuddannede og lavtuddannede, kæmper for at positionerer sig som 'den respektable mor'. Analysen viser her, at tre forhold har betydning. *For det første*, at kvindernes positioneringspraksis tager udgangspunkt i et fælles omsorgsideal – den afbalancerede omsorg. Idealet indebærer, at forældre som på forskellige skalaer praktiserer en børneomsorg, som repræsenterer et yderpunkt problematiseres, ligesom kvinderne, når de omtaler egen omsorgspraksis placerer den i en tilnærmelsesvis midterposition. Den substantielle forståelse af det afbalancerede og dermed kvindernes egen konkrete omsorgspraksis er imidlertid forskellig, hvormed konkluderes, at balanceidealet er relativt. *For det andet* viser analysen, at børneomsorgspraksis fungerer som en symbolsk klassemarkør. Således udgør moralskkonnoterede disidentifikationer med dårlige mødre en måde, hvorpå kvinderne konstruerer klassesdistinktioner til kvinder klassemæssigt placeret over og under dem selv. Distanceringspraksissen markerer både en skilleline mellem godt og dårligt forældreskab og tjener det formål at positionere kvindernes egen forældreskabspraksis og klasseposition som den respektable. *For det tredje* viser analysen, at forbundetheden mellem kvindernes respektabilitet og deres børneomsorg ikke blot er et uundgåeligt vilkår, men at investering i børneomsorg for nogle lavtuddannede kvinder også benyttes som strategisk indtryksstyring mhp. at fremme mulighederne for respektabilitet i kontekster, hvor dette ikke er en selvfølge.

Opsamlende viser kapitlet en børneomsorgspraksis og meningstilskrivning præget af tydelige og komplekse skillelinjer, en særlig betoning af begrebet respektabilitet samt at børneomsorg udgør en omskiftelig omsorgspraksis og omsorgsrelation med forskellig vægtlægning af omsorgsopgaver og opdragelse afhængigt af barnets alder. Jeg diskuterer disse forhold i specialets teoretiske diskussion, kapitel 7.

5. Ældreomsorg

I dette kapitel ser jeg nærmere på, hvordan kvinderne beskriver deres ældreomsorgspraksis samt hvilken moralskkonnoteret meningstilskrivning denne praksis underlægges. Jeg anskuer kvindernes fortællinger i en sammenhæng mhp. at vise deres ligheder og forskelligheder. Jeg forsøger deslige at klarlægge, hvordan forskellene og lighederne relaterer sig til kvindernes varierende hverdagsliv og livssituation, samt forskellige aldre og klassebaggrunde.

5.1. Introduktion vha. fokusgrupperne

Fokusgruppeinterviewene tilvejebragte en begyndende indsigt i kvindernes ældreomsorg. Fokusgrupperne anskueliggjorde, at velfærdsstatens professionelle omsorgsgivere spiller en helt central rolle i ældreomsorgen. Dette betyder ikke, at kvinderne ikke selv deltager i omsorgen. Tværtimod viste fokusgruppediskussionerne, at ældreomsorgen forløber som et samspil mellem formel velfærdsstatlig omsorg og familieomsorg, hvori kvinderne betragter deres omsorgspraksis som et supplement til den professionelle omsorg. Samspillet forløber med en for både kvinderne, de ældre og velfærdsstaten klar ansvarsfordeling omkring fortrinsvis tre typer af omsorgsopgaver, hhv. 'personlig pleje', 'praktisk hjælp' og 'social omsorg', i høj grad overensstemmende med Rostgaards (1995) tredeling. Fokusgrupperne anskueliggjorde, at personlig pleje, som badning, toilette og madning, næsten udelukkende varetages af professionelle. Til gengæld forekommer social omsorg, forstået som besøg og telefonsamtaler, at være forbeholdt familien. Endelig hvad angår praktisk hjælp til rengøring, indkøb, havearbejde, kontakt til formelle omsorgsgivere og papirarbejde, varetages denne både af professionelle og familien, omend omfanget af kvindernes deltagelse heri varierer. Det er karakteristisk for kvinderne, at omsorgsopgaverne deles mellem dem og deres søskende, i de tilfælde hvor der er søskende.

At kvindernes deltagelse i den praktiske hjælp varierer, skyldes et andet forhold fokusgrupperne belyste, nemlig at kvindernes omsorgspraksis, både indholdsmæssigt og om-

fangsmæssigt, influeres af deres livssituation og øvrige hverdagslige forpligtigelser. Også den fysiske afstand mellem kvindernes og deres ældre slægtnings bopæl influerer på omsorgen, idet omfanget og udformningen af kvindernes omsorgspraksis varierer mellem de kvinder, som bor relativt tæt på deres ældre og kvinder, som bor længere væk. Den geografiske distinktion markerer samtidig et skel mellem de højt- og lavtuddannede kvinder, idet bemærkelsesværdigt flere højtuddannede kvinder bor langt fra deres ældre. Det er karakteristisk for disse kvinders omsorgspraksis, at den hovedsageligt er social, mens de nærtboende fortrinsvis lavtuddannede kvinders omsorgspraksis i langt højere grad også indbefatter praktisk hjælp. Foruden kvindernes livssituation, hverdagsliv og bopæl influeres omsorgspraksissen af de ældres omsorgsbehov, samt relationen mellem de ældre og kvinderne op gennem livet og i omsorgsøjeblikket.

Ovenstående efterlader et billede af kvindernes ældreomsorgspraksis som mangefacetteret, og fokusgrupperne anskueliggjorde, at dette deslige gælder de motiver og forestillinger, som omsorgspraksissen udformes på baggrund af. Mellem kvinderne eksisterer en udpræget forståelse af ældreomsorgspraksissen som naturlig. At deltage i omsorgen for sine ældre er del af det at være et ordentligt menneske, en del af ens opdragelse og en del af at være i familie med hinanden. Forståelsen tydeliggøres gennem en negativ italesættelse af voksne børn, som overhovedet ikke deltager i omsorgen for deres ældre. At opfatte omsorgen som naturligt fremstår imidlertid ikke ensbetydende med altid at have lyst til at deltage i omsorgen. Snarere viser fokusgrupperne, at kvinderne sommetider mest har lyst til at lade være, men alligevel deltager fordi de 'er ordentlige mennesker'. Foruden kvindernes iboende moral og ordentlighed motiveres deres omsorgsdeltagelse af et ønske om at medvirke til, at deres ældre får en værdig alderdom. Endelig viser fokusgrupperne, at omsorgen motiveres af et ønske om at give tilbage for den omsorg, de selv har modtaget fra deres ældre gennem livet, samt af 'simpel' kærlighed og respekt.

På baggrund af denne overordnede indføring i kvindernes ældreomsorg skal jeg i kapitlets resterende del, vha. hovedsageligt de narrative interviews forsøge at komme et spadestik dybere forståelsen for kvindernes ældreomsorgsfortællinger. I underkapitlet

5.2. foretages en empirisk og tematisk analyse af kvindernes konkrete omsorgspraksis, mens genstandsfeltet for underkapitel 5.3. er en analyse af kvindernes moralskkonnoterede meningstilskrivning. Endelig kædes kvindernes omsorgspraksis og meningstilskrivning sammen med den samfundsmæssige udvikling i 5.4..

5.2. Ældreomsorgspraksis

Overensstemmelse med fokusgrupperne anskueliggjorde de narrative interviews, at kvindernes omsorgspraksis skriver sig ind i et omsorgsmæssigt samarbejde mellem familien og velfærdsstaten, karakteriseret ved en tydelig ansvarsfordeling mellem de tre (empirisk fremkomne) omsorgsopgaver; 'social omsorg', 'praktisk hjælp' og 'personlig pleje'. Hvor den tematiske analyse af kvindernes børneomsorgspraksis i høj grad lod sig strukturere af klare uddannelses- og aldersrelaterede skillelinjer, forekommer disse skel betydeligt mindre tydelige i kvindernes ældreomsorgsfortællinger. Dette betyder selvsagt, at de uddannelses- og aldersrelaterede skillelinjer kvinderne imellem tillægges en mindre strukturerende funktion i analysen her. Analysen struktureres i stedet omkring den omsorgsmæssige ansvarsfordeling mellem familien og velfærdsstaten.

Jeg skal præsentere tre temaer, fremkommet på baggrund af gennemlæsningerne af interviewmaterialet, som belyser ansvarsfordelingen og kvindernes omsorgsopgaver heri. *For det første* forståelsen af den familiebaserede ældreomsorg som en social omsorg, *for det andet* den personlige pleje som en opgave for professionelle og *for det tredje* den praktiske hjælp som en delt forpligtigelse.

5.2.1. Familiebaseret ældreomsorg er en social omsorg

På tværs af kvindernes omsorgsfortællinger udgør social omsorg kvindernes primære omsorgsopgave i omsorgen for deres ældre, og dermed deres primære ansvarsområde i den omsorgsmæssige ansvarsfordeling. Den sociale omsorg indbefatter at være der for de(n) ældre, tilbringe tid sammen med den ældre og tale med og lytte til den ældre, hovedsageligt gennem besøg, men også gennem udflugter og telefonsamtaler. Marlene (rejsebureauemedarbejder) beskriver fint den sociale omsorg foranlediget af et spørgsmål om hendes rolle i omsorgen for hendes gamle mor og svigermor:

”Min primære rolle er helt sikkert at besøge dem og være sammen med dem. Og tage dem med ud på udflugter (...) For min mors vedkommende handler det meget om, at komme på besøg og sidde og snakke lidt, og så kan vi køre en tur, ind til byen, på kirkegården eller hvad vi nu lige finder på (...) Og det er det samme med min svigermor, vi tager på besøg og snakker med hende.”

Gennem kvindernes fortællinger klargøres, at den sociale omsorgs centralitet skyldes flere sammenbundne forhold. Især tre forhold står tydeligt frem. For nogle af kvinderne, især blandt de højtuddannede, fremstilles den sociale omsorg som den for dem mulige omsorgspraksis, grundet dels stor fysisk afstand til de ældres bopæl og dels et hektisk hverdagsliv med mange andre forpligtigelser. Rita (lektor) beskriver fx: *”Jamen jeg kan jo ikke rigtig andet end at ringe til ham, og det gør jeg så. (...) Det er det der med, at jeg gerne vil vide, hvad han laver og han gerne vil vide, hvad jeg laver”*. I andre af kvindernes fortællinger fremstilles den sociale omsorgs centralitet som et udfald af ansvarsfordelingen med velfærdsstaten. Rosa (fokusgruppemedlem, højtuddannede ældre) beskriver meget illustrativt, hvordan hun og den øvrige familie oplevede direkte at blive tildelt ansvaret for den sociale omsorg, under moderens sygdomsforløb, mens kommunen påtog sig de praktiske og plejerelaterede omsorgsopgaver:

”Vi troede sådan, at vi skulle lave mad til hende, skifte hende og sørge for tøj og alt det, men så sagde kommunen (...) ”nej nu tager vi os af plejen og det praktiske, I skal tale med jeres mor, synge for jeres mor og være der for hende, og så lad os være professionelle, I skal bare være der”. Så der synes jeg det var tydeligt, at der blev skelnet mellem på den ene side en pårørendefunktion og på den anden hvad de professionelle laver.”

Fortællinger som denne anskueliggør, at det ikke blot er fra kvindernes egen side, at den sociale omsorg anses for værende familiens domæne, men at der er tale om en gensidig forståelse mellem familien og de professionelle. Endelig anskueliggør kvindernes fortællinger, at den sociale omsorgs centralitet skyldes de ældres egen indstilling. I fokusgruppeinterviewet med de lavtuddannede kvinder beskriver Jytte og Marlene fx,

hvordan deres sociale omsorg foranlediges af et ønske herom fra deres gamle mødre og svigermødre:

Marlene: *"De [moderen og svigermoderen] vil rigtig gerne have, at man ringer tit og snakker lidt, og også at man kommer og snakker."*

Kathrine: *"Så det kan altså være sociale behov man hjælper sine slægtninge med?"*

Jytte: *"For mit vedkommende er det i hvert fald meget socialt. Det handler om at tale sammen og det handler om at etablere nogle kontakter, som måske er vanskelige ellers. Der er også nogle praktiske ting indimellem vi hjælper hende med, men der kan man se, at det er noget der virkelig gør ondt på hende, at hun skal bruge os til det, for det har hun faktisk ikke lyst til. Hun vil gerne klare sig selv. Så ja, det er behovet for og lysten til at snakke med andre, høre hvad de laver, der virkelig er øverst på listen."*

At den sociale omsorg står alene eller tilnærmelsesvis alene i nogle af kvindernes ældreomsorgspraksis relaterer sig dermed ikke kun til deres hektiske hverdagsliv og stor fysisk afstand. Som dialogen også anskueliggør, oplever Jytte, at hendes mor udviser utilpashed ved at være nødsaget til at spørge sine børn om praktisk hjælp, og på dette punkt er Jyttes fortælling ikke enestående. Tværtimod viser materialet, at flere kvinder oplever, at deres ældre enten ikke ønsker at trænge sig på, eller ønsker at bevare deres autonomi overfor børnene og dermed ikke ønsker, at de skal varetage andet end social omsorg. Kvindernes fortællinger om deres oplevede sociale funktion i omsorgen for deres ældre slægtninge understøttes af Tine Rostgaard (1995) og Myra Lewinter (1999), som begge gennem deres studier noterer sig, hvordan netop social og emotionel støtte udgør familiernes primære og vigtigste omsorgsmæssige rolle i et samfund som det danske, hvor velfærdsstaten indtager en central plads i varetagelsen af den praktiske og plejerelaterede ældreomsorg.

5.2.2. Personlig pleje – et anliggende for professionelle

Mellem de interviewede kvinders fortællinger eksisterer en udtalt enighed om, at personlig pleje, som toilette, badning og madning (jf. Rostgaard 2005) hører under den

professionelle omsorgs domæne. Således kan på tværs af kvinderne, både uddannelsesmæssigt og aldersmæssigt, betragtes en betydelig grænsesætning ift. selv at deltage i den personlige pleje. Signe beskriver det på følgende måde, da jeg spørger til, hvilke grænser hun har ift. omsorgen for sin stærkt plejekrævende far:

Signe: *"Altså, jeg vil aldrig kunne skifte min far, det vil jeg ikke. Jeg ved godt, at mine grænser rykkes, det tror jeg de gør for os alle (...) men jeg tror ikke de kan rykkes ubegrænset, og jeg tror heller ikke de skal."*

Kathrine: *"Hvorfor det?"*

Signe: *"Jeg tænker, at hvis det skal være værdigt, så er det også professionelle der skal tage sig af de plejemæssige opgaver. Og altså hvis værdigheden ryger, så ryger den lige relation også. Så at tage hånd om de ting selv, det kan jeg bare ikke. Aldrig. Jeg kan slet ikke forestille mig det. Jeg kan heller ikke made ham, jeg kan simpelthen ikke få mine hænder til det."*

Foruden at anskueliggøre selve grænsesætningen overfor de plejereleaterede opgaver, afdækker Signes beskrivelser nogle af de helt centrale begrundelser for grænsesætningen, der også genfindes blandt specialets øvrige informanter, netop at varetagelsen af personlig pleje forårsager ubehag for både den ældre og den omsorgsgivende, og samtidig forestilles at ville medføre overskridelse af den ældres værdighed, samt forrykke relationen mellem omsorgspersonen og den ældre. Det er karakteristisk for begrundelserne, at især gives med blikket rettet mod den ældre, som skal modtage plejen. Som Bente beskriver, kunne hun godt, hvis nødvendigt *"(...) pleje dem [hendes ældre slægtninge] og også bade dem, men for den det går ud over kan det være ubehageligt, der er det rarere at få en der er professionel"*. Janni beskriver i overensstemmelse hermed, hvordan hun forestiller sig, at det vil være en nedværdigende oplevelse for den ældre, at ens barn skal varetage plejeopgaver:

"Man [de ældre] plejer at kunne klare hele verden. Og lige pludselig kan man ingenting klare, ikke engang gå på toilettet. Det tror jeg i hvert fald jeg vil føle var nedværdigende, og det ville jeg ikke byde mine børn at

skulle være med til. Og hun har også selv udtalt, at det var da i hvert fald ikke noget vi skulle. Det er professionelles opgave. (...) Jeg tror det handler om, at man overskrider en grænse for de ældre, hvis det er børnene selv der skal gøre det. Og jeg tror det er en grænse man ikke skal gå over.”

Selvom der for Janni er tale om hypotetiske overvejelser omkring ældreomsorgen foranlediget af hendes unge alder og deraf manglende aktuelle ældreomsorgsrelationer, dykker Bentes og Jannis overvejelser, ligesom Signes fortælling, ned i spørgsmålet om den bedste måde at fastholde den ældres værdighed på, samt bestræbelserne på at fastholde relationen som den har været hidtil. Kvindernes fortællinger anskueliggør desuden, at grænsesætningen ift. varetagelsen af den personlige pleje også foretages af de ældre selv. Som fx Marlene beskriver, sætter hendes mor og svigermor ”(...) *selv grænsen for hvad de vil være med til at have hjælp til, og den går ved de der plejeopgaver*”. Grænsesætningen bliver på den måde gensidig, hvilket blot understreger dens væsentlighed. Monrad (2009) finder i sit studie af ældres oplevelse af at modtage hjælp, at voksne børns varetagelse af tungere omsorgsopgaver for deres gamle forældre, for begge parter kan afføde en oplevelse af, at den hidtidige forælder-barnrelation er blevet vendt på hovedet. Dette skaber forvirring omkring ens position og identitet i relationen og foranlediger derfor ubehag hos begge parter, hvorfor formel omsorg foretrækkes. Det er relevant at rejse spørgsmålet, hvorvidt disse overvejelser omkring diskontinuitet i forælder-barnrelationen deslige ligger bag kvindernes fortællinger (Monrad 2009:78-79).

5.2.3. Betinget deltagelse i praktisk hjælp

I modsætning til den sociale omsorg og den personlige pleje fremstår praktisk hjælp, som rengøring, havearbejde, indkøb og papirarbejde, ikke at være genstand for samme ensidige ansvarsplacering og enslydende udformning. Tværtom anskueliggør de narrative interviews ligesom fokusgrupperne, at den praktiske omsorg udgør en delt omsorgsopgave mellem velfærdsstatens professionelle og familien. Fordelingen fremstår i vid udstrækning betinget af de ældres faktiske behov. Det er således karakteristisk, at i de tilfælde, hvor de(n) ældre er selvhjulpne er den praktiske hjælp begrænset og for-

beholdt professionel hjælp, fordi de ældre som flere af kvinderne italesætter ikke vil belemre deres børns travle hverdagsliv med unødige forstyrrelser. På samme måde er familiens, og dermed kvindernes, deltagelse begrænset i situationer, hvor den ældre er meget omsorgskrævende fx forårsaget af demens og derfor modtager professionel omsorg til alle praktiske og plejerelaterede opgaver, og måske endda er bosiddende på plejehjem. Det er således i situationer, hvor de ældre bor i eget hjem og deres omsorgsbehov befinder sig i 'den grå midte', at kvindernes praktiske engagement er størst, fordi det her opfattes særligt nødvendigt at sikre, at den ældre får tilstrækkelige hjælp til at holde sig selvhjulpnen.

Foruden de ældres behov betinges kvindernes deltagelse i den praktiske hjælp af deres differentierede hverdagslivsforpligtigelser, livssituation og den fysiske afstand til de(n) ældres bopæl. Interviewmaterialet viser, at denne betingethed producerer uddannelsesrelaterede skillelinjer i deltagelsen, hvilket uddrag af Signes, Ritas og Bentes ældreomsorgsfortællinger bidrager til at udfolde.

Den højtuddannede skoleleder Signe har jf. tidligere et hektisk hverdagsliv med mange forpligtigelser. Over de seneste år har Signes gamle forældre gradvist fået større behov for hjælp og omsorg, særligt faderen, som for nyligt er kommet på plejehjem, har foranlediget af gentagne blodpropper mange omsorgs- og plejebehov. Signes er bevidst om, at hendes hverdagsliv rummer begrænsede muligheder for at bidrage til omsorgen for forældrene, men hun har besluttet at fastholde sit travle hverdagsliv og dermed tilpasse omsorgens omfang og indhold de rammer hverdagslivet afføder. Signe oplevede i sin barndom, at hendes forældre tilpassede hverdagslivet til deres forældres omsorgsbehov, men er tydelig omkring, at hun ikke ønsker dette:

”Jeg forstår ikke, at de overhovedet kunne få det til at hænge sammen. Hver uge at køre derop på den samme dag, det kan jeg ikke. (...) Jeg har som voksen sagt, at det kan godt være det var fint for dem, men det er det altså ikke for mig. Jeg vil ikke være bundet på den måde der. Det hænger ikke sammen med mit øvrige liv og det skal det.”

Signes valg har den konsekvens, at deltagelsen i den praktiske hjælp er begrænset. Signe hjælper sine forældre med papirarbejde, og har sin telefon åben i tilfælde af akutte omsorgsbehov, men den primære praktiske hjælp påhviler professionelle og Signes yngre brødre, hvis hverdagsliv rummer tid til dette. Selvom Signe godt kan opleve dårlig samvittighed over sin begrænsede deltagelse, er hun afklaret med, at det er sådan det er. Det hektiske hverdagsliv kendetegner også den højtuddannede lektor Rita. Ligesom Signe er hendes muligheder for at imødekomme hendes gamle fars praktiske omsorgsbehov derfor begrænsede. Ritas mulighed for deltagelse i den praktiske hjælp begrænses desuden af, at hun som en konsekvens af uddannelse og job har foretaget en geografisk mobilitet, og derfor bor langt fra sin far. Selvom Rita ikke ønsker at flytte tættere på faderen, er hun bevidst om afstandens konsekvenser: *"Jeg kan jo se, at de som bor tættere på også er der mere fysisk, og hjælper mere fysisk og praktisk, hvor jeg primært kan hjælpe ved at ringe, lytte og diskutere med ham"*. Selvom Rita indimellem oplever dårlig samvittighed over ikke at kunne hjælpe sin far med praktiske opgaver i dagligdagen, men må overlade dette til sin bror og professionelle, er Rita afklaret med, at det er vilkårene i hendes nuværende livssituation.

Rita og Signes fortællinger er ikke enestående. Tværtimod viser materialet flere lignende eksempler, som tilsammen anskueliggør, at kvindernes praktiske hjælp betinges af og tilpasses både de øvrige hverdagslige forpligtigelser og den fysiske afstand til de ældres bopæl. Jo længere væk kvinderne bor fra deres ældre slægtninge og jo flere hverdagslige forpligtigelser de har, jo færre praktiske opgaver hjælper kvinderne med, ligesom typen af praktiske opgaver ændrer sig med afstanden og hverdagsforpligtigelserne. Mht. den fysiske afstands betydning understøttes det empiriske fund af Heidi Gautun (2000), som netop finder, at børnenes engagement i omsorgen for deres gamle forældre øges, jo nærmere børnene bor på forældrene (Gautun 1999:43).

Det som i specialets empiriske materiale forekommer interessant og relevant er, at den begrænsede deltagelse i den praktiske omsorg jf. ovenfor særligt forekommer blandt de højtuddannede kvinder, hvorfor jeg netop valgte Signe og Ritas fortællinger som det empiriske udgangspunkt. Blandt flere af de lavtuddannede kvinder kan dermed bemærkes en større tilbøjelighed til at bo i nærheden af sine ældre, ligesom hverdagslivet for dem rummer mere tid og dermed mulighed for deltagelse i den praktiske omsorg.

En af de lavtuddannede kvinder, for hvem dette er tilfældet, er den nyligt pensionerede hjemmehjælper Bente¹⁸. Bente har ingen nulevende forældre, men har en tæt relation til sin nærtboende gamle moster, som hun drager omsorg for socialt, og i høj grad hjælper praktisk. Hun beskriver:

”(...) vi besøger hende en gang om ugen, hvor min mand henter varer til hende og jeg ser om jeg ikke kan gøre lidt rent i huset (...) Vi har lavet en aftale om, at vi altid besøger hende om torsdagen, fordi hun skal have blade, billedbladet og Se&Hør.”

Bentes fortælling anskueliggør desuden det forhold, som karakteriserer nogle af de lavtuddannede kvinders praktiske omsorg, at denne i udpræget grad struktureres således, at den varetages på bestemte dage eller med bestemte intervaller, og dermed indgår som en fast del af det øvrige hverdagsliv, jf. Lewinter (1999).

5.3. Ældreomsorgens moralskkonnoterede meningstilskrivning

Med udgangspunkt i de narrative interviews forsøger jeg nedenfor at frembringe en forståelse for måden, hvorpå kvinderne meningstilskriver deres ældreomsorgspraksis på moralskkonnoterede måder vha. begreber som moral, værdighed og ordentlighed. Det gælder for meningstilskrivningen af ældreomsorgen, at den i mindre grad end børneomsorgens meningstilskrivning struktureres af uddannelses- og aldersrelaterede skillelinjer. Skillelinjerne er dog ikke fuldstændigt fraværende, og de inddrages således der, hvor de er synlige. Jeg skal udfolde den moralskkonnoterede meningstilskrivning på baggrund af tre temaer. *For det første*, hvordan det at gøre omsorg for sine ældre betragtes som en del af det at være et ordentligt menneske, *for det andet*, hvordan kvindernes omsorgspraksis sigter på at bidrage til at give deres ældre en værdig livs-afslutning og *for det tredje*, hvordan forestillinger om reciprocitet og kvindernes relation til deres ældre tillægges betydning i moral-, og ordentlighedsfortællingerne.

¹⁸ Bente omtaler sin omsorgspraksis før hun gik på efterløn som overensstemmende med den nuværende.

5.3.1. Et ordentligt menneske gør omsorg for sine ældre

Som i fokusgrupperne fremstod en gennemgående tendens i de narrative interviews at være tilbøjeligheden til at begrunde omsorgen for sine gamle forældre, og andre ældre slægtninge, med ens ordentlighed. Marlene (rejsebureau medarbejder) formulerede dette meget præcist, da jeg spurgte til årsagen til hendes omsorg for sin gamle mor og svigermor: *"Nok særligt er det min opdragelse til at være et ordentligt menneske, til at tage sig af andre, til at være ordentlig overfor andre, som er roden til det"*. På lignende vis formulerede Merete det, da jeg spurgte hende til motivationen for at drage omsorg for sine ældre: *"Det gør man bare, hvis man er et ordentligt menneske. Det er de værdier jeg er vokset op med, sådan er det"*. At kunne bidrage til omsorgen for ens ældre slægtninge fungerer altså som indikator for, at man er et ordentligt og civiliseret menneske. Samtidig understreger især Meretes begrundelse også et andet forhold, netop at deltagelsen i omsorgen for det ordentlige menneske er naturliggjort.

At det at drage omsorg for sine ældre slægtninge har en central betydning ift. at fremstå som et ordentligt, forstået som moralsk ansvarligt og civiliseret, menneske, tydeliggøres gennem den disidentifikation med voksne børn, der ikke afsætter tid til ældre omsorgen, som kan identificeres på tværs af kvindernes fortællinger. Et af de interviews, hvor disidentifikationen træder tydeligst frem er i interviewet med Camilla (læge). Hun markerer således tydelig skillelinje overfor de voksne børn, som ikke prioriterer at besøge deres ældre slægtninge:

"Jeg synes det værste er de der familier, hvor man ikke prioriterer at besøge sine ældre slægtninge, det er så sørgeligt med de der gamle mennesker, som sidder i en lejlighed alene selvom de måske har fem børn, som bare ikke har tid til at besøge dem eller ikke prioriterer det (...) jeg synes sgu det er lidt sørgeligt, at man har haft en opvækst sammen og har boet sammen i mange år, at man så ikke prioriterer at få besøgt dem, for bare sådan en time om ugen kan jo gøre meget. (...) Så er det sgu lige meget om man også støvsuger når man er der, det er mere det at man prioriterer eller tager sig tid til at tage forbi og drikke en kop kaffe en gang imellem."

Selvom Camillas fortælling skal ses i lyset af, at hun ikke selv har omsorgsforpligtigelser for ældre slægtninge endnu, og dermed taler ud fra normative forståelser, der ikke baserer sig på gjorte erfaringer, bliver Camillas fortælling alligevel, med henvisning til både Skeggs' (1997), Fabers (2008,2010) og Gullestads (2002,2006) begreber, eksempel på, hvordan grænsedragning ift. omsorgspersoner, som i kvindernes øjne er uforståelige, hvad angår praksis og prioriteringer, bliver en måde at tydeliggøre egne forestillinger om den ordentlige omsorgspraksis. Med andre ord er det i ordentlighedens antitese – uordentligheden – at forståelsen for det ordentlige for alvor bliver tydelig. Dette er imidlertid ikke det eneste, som Camillas fortælling anskueliggør. Camilla lægger stor vægt på den sociale omsorg i sin fortælling om de 'dårlige' omsorgspersoner, og mindre vægt på den praktiske hjælp. Dette er Camilla ikke alene om, tværtimod kan på tværs af kvindernes fortællinger betragtes en udpræget tilbøjelighed til at evaluere ordentlighed og uordentlighed ud fra social omsorg. Når kvinderne markerer skel til dårlige omsorgspersoner, handler det således især om personer, der ikke tager sig tid til at besøge deres ældre, hvilket understreger atter den sociale omsorgs centralitet.

Som foregående kapitel anskueliggjorde, kunne ift. børneomsorgen betragtes en betydelig tendens til, at disidentifikationerne med de 'dårlige forældre' var klassekonnoterede. Dette karakteriserer ikke på samme måde ældreomsorgen, da der her som ovenstående viser eksisterer en udpræget enighed om, at grænsemarkøren 'dårlige børn' tilfalder de, som ikke drager social omsorg. Alligevel er der i det empiriske materiale indikationer på en sammenhæng mellem kvindernes disidentifikationer og klasse. Således kan blandt de lavtuddannede kvinder bemærkes en tilbøjelighed til ikke blot at italesætte en uforståenhed overfor voksne børn, som ikke besøger deres ældre, men også overfor dem, som ikke afsætter tid til at hjælpe deres ældre med praktiske ting i dagligdagen. Janni (dagplejemor) beskriver fx følgende, da jeg spørger hende til vokse børn, som prioriterer forkert overfor deres gamle forældre (som hos Camilla skal tages forbehold overfor Jannis unge alder og dermed begrænsede erfaringer med ældreomsorg):

Janni: ”Jamen det er mest fjernsynet jeg synes jeg har set det i, i nyheder og så noget, hvor ældre, som egentlig har børn der ville kunne klare det

der skulle hjælpes med, de bare sender de ældre afsted eller får hjemmeplejen til at tage sig af det, fordi børnene ikke har tid til det eller ikke prioriterer det. Hvor jeg tænker, at det jo også er en måde at være sammen på, selvom at man vasker noget tøj eller svinger en klud, så er man jo stadigvæk sammen.”

Kathrine: ”Hvorfor tænker du så, at det er en forkert prioritering?”

Janni: ”Jamen det er jo nok fordi jeg selv er den type, der synes at man godt kan starte med selv at prøve at hjælpe, det er fair nok, hvis ikke man kan løfte opgaven, så skal man selvfølgelig give den videre, ellers bliver det noget bøvl, men man kan godt prøve fremfor at opgive med det samme.”

Tilbøjeligheden til at distancere sig fra ’dårlige omsorgspersoner’ på baggrund af utilstrækkelig praktisk hjælp genfindes ikke blandt de højtuddannede kvinder, hvilket indikerer en klasserelateret skillelinje ift. grænsedragningsprocesser indenfor ordentlig og uordentlig omsorg. Sidste del af Jannis fortælling eksemplificerer desuden et sidste forhold, netop at grænsedragningen overfor de ’dårlige omsorgspersoner’ også bidrager til at positionere kvindernes egen praksis som den ordentlige og dermed til at positionere sig selv som et ordentligt menneske.

5.3.2. Ældre fortjener en værdig livsafslutning

Som allerede beskrevet fylder værdighed meget i kvindernes ældreomsorgsfortællinger. Et helt essentielt formål med kvindernes omsorgspraksis er således, som Birthe (fokusgruppedeltager, højtuddannede ældre) beskriver det at bidrage til, ”(...) *at de [ældre] stadigvæk har et værdigt liv. At de kommer ud og oplever det som de har gjort før og at de ser pæne ud i tøjet som de altid har gjort eller får ordnet hår eller noget. At de kan holde den standard som de har gjort før*”. En del af det at bidrage til den værdige sidste tid indbefatter altså at hjælpe den ældre med at opretholde de ’standarder’, som har kendetegnet deres hidtidige liv og hverdag. Camilla beskriver også:

”Man hjælper dem vel for, (...) at de kan opretholde den samme hverdag som de ellers har haft (...) Man kan måske se, at de bliver frustrerede

over, at de ikke kan de samme ting, at man så på den måde kan hjælpe dem til at have mere overskud til nogle andre ting.”

En livsafslutning i hjemmet med familiens tilstedeværelse og omsorg betragtes af hovedparten af kvinderne i udgangspunktet som den mest værdige livsafslutning, ligesom det ifølge kvinderne langt helst er denne livsafslutning deres ældre slægtninge ønsker, idet hjemmet i udgangspunktet bedst korresponderer med de ældres ønske om opretholdelsen af deres hidtidige hverdagsliv. I overensstemmelse med hvad Monrad (2009,2010) finder gældende i sit studie af ældreomsorg, forbindes hjemmet nemlig af såvel kvinderne som deres ældre med autonomi og uafhængighed, værdier som i vores samfund opleves som afgørende for individers værdighed. Dette forhold bidrager også med forklaringskraft til den umiddelbare afstandstagen overfor en livsafslutning på plejehjem, som også kendetegner mit empiriske materiale, da plejehjemmet som en konsekvens af denne hjemlighedsideologi forbindes med afhængighed, diskontinuitet ift. tidligere hverdagsliv, og dermed tab af værdighed (desuden Winther 2012). Imidlertid indikerer materialet samtidig, at livsafslutningen i hjemmet kun betragtes som værdig i de situationer, hvor den ældres helbred tillader det, og familien er tilstrækkeligt tilstede til at bidrage til opretholdelsen af hverdagen. Grænsen er således ord hårfin ift., hvor når bestræbelserne på at sikre de ældres hjemlige livsafslutning overgår til at være uværdig beslutning og forbundet med dårlig moral hos de pårørende. Signefortæller fx:

”Jeg kender nogle voksne børn lidt ude i periferien, hvor moderen har fortalt, at hun ikke vil på plejehjem, så derfor lader de hende ligge i hendes rækkehus alene med fem-seks besøg fra hjemmeplejen, hun kan ikke gå på toilettet, hun kan ikke lave kaffe, hun kan bare ligge der. (...) Der har jeg nok en grænse. Når ældre mennesker ikke længere er i stand til at vurdere, hvad der sker med dem (...) der tænker jeg, at man bliver nødt til at tage noget ansvar som pårørende. Det skal ikke blive en undskyldning for ikke at træffe en ubehagelig beslutning, at man vil respektere sine forældres beslutning og autonomi. (...) Det er lidt det samme som med børn, hvor langt er det de kan bestemme selv, før det bliver så uværdigt, at man tænker, at det måske var et svigt i stedet for.”

Balancen mellem at sikre de ældres værdighed og autonomi udgør altså et moralsk spændingsfelt, som følger med det at have ældre slægtninge. Signes fortælling illustrerer desuden, at det at bidrage til sikringen af den ældres værdighed er altafgørende for at blive betragtet som havende en ordentlig moral. Der forekommer således en betydelig disidentifikation med omsorgspersoner, som handler på måder, der ikke bidrager til opretholdelsen af den ældres værdighed. Samtidig for nogle af de lavtuddannede kvinder fremstilles det at bidrage til de ældres værdighed og standarder, med henvisning til Skeggs' (1997,2011) respektabilitetsbegreb, som afgørende for, at kvinderne bliver opfattet som respektable mennesker. Eksempelvis fortæller Rosa (fokusgruppedeltager) således:

”Jeg har nok sådan, hvis den ældre, ens far eller mor bor smånusset, så kan man da godt høre ”kunne du ikke engang sørge for at han fik en ren skjorte på”, altså, det synes jeg godt man kan blive mødt med i omgivelserne, altså sådan ift., hvordan der ser ud i huset og haven eller, hvordan han ser ud. Det synes jeg godt man kan blive udsat for.”

I lyset af dette eksempel indikeres, at ældreomsorgen, for flere af de lavtuddannede kvinder, opleves som *”(...) en grundlæggende betingelse for at leve op til normen for respektabilitet; en norm, de må følge, for at de, i egne – og andres – øjne, kan blive ved med at være ordentlige mennesker”* (Faber 2008:173).

5.3.3. Reciprocitet og relations betinget omsorg

Ifølge Myra Lewinter (2003) udgør reciprocitet et afgørende begreb ift. at forstå de moralskkonnoterede bevæggrunde for de voksne børns omsorg for deres gamle forældre. Specialets empiriske materiale understøtter i høj grad denne pointe. Således kan på tværs af kvindernes ældreomsorgsfortællinger betragtes en udpræget tilbøjelighed til at referere til reciprocitet som en grundlæggende bevæggrund for omsorgspraksissen, omend begrebet ikke benyttes direkte. Da jeg spørger Signe, hvad der motiverer hende til at drage omsorg for hendes plejekrævende far svarer hun: *”Han har stået der, hver gang jeg har haft brug for det, smidt hvad han havde i hænderne, også mens jeg har været voksen. Så det en form for gengældelse, det er de følelser der er”*. Merete fortæl-

ler på lignende vis: *”Man kan måske sige, at det jo er ens pligt som barn, men samtidig har jeg også den der med, at en person som har gjort så meget for en selv gennem livet, der kommer det af sig selv”*. Signes og Meretes overvejelser er typiske for også de øvrige kvinders indirekte italesættelse af reciprociteten. Der henvises til den livslange relation, og til den omsorg kvinderne har modtaget fra deres forældre tidligere i livet, både som børn og som voksne. En omsorg som kvinderne ønsker at give tilbage for, nu hvor det er forældrene, som står med omsorgsbehovet. Med henvisning til Lewinter (2003) er der tale om en generaliseret reciprocitet, hvor det ikke er specifikke og klart-definerede episoder, som gengældes, men mere de ældres generelle tilstedeværelse og omsorg over tid som kvinderne lægger til grund for deres omsorg. I tillæg hertil er det karakteristisk for flere af kvindernes fortællinger, at reciprociteten italesættes som naturliggjort.

Trods denne naturliggjorte reciprocitet afslører kvindernes fortællinger, at omsorgen ikke kun er forbundet med glæde og lyst. Tværtimod beretter flere af kvinderne om blandede følelser knyttet til det at drage omsorg for deres ældre. Følelser som på forskellig måde relaterer sig til karakteren af den relation som er og har været op gennem livet mellem kvinderne og deres ældre. Lisbeths (fokusgruppedeltager, lavtuddannede ældre) og Marlenes små fortællinger nedenfor viser to af de forskellige måder, hvorpå relationen spiller ind på lysten til at drage omsorg for sine ældre. Hvor Lisbeths fortælling omhandler, hvordan omsorgslysten påvirkes af den livshistoriske relation til den ældre, omhandler Marlenes, hvordan den nuværende relation påvirker omsorgslysten:

Lisbeth: *”Jeg har ikke haft så meget og så god kontakt med min mor førhen, så jeg synes det var lidt svært dengang hun så lige pludselig blev så plejkrævende. (...) Det faldt mig ikke ligefrem naturligt. Men jeg kunne mærke jeg fik sådan lidt, ikke dårlig samvittighed, men jeg synes bare alligevel jeg burde gøre et eller andet (...) Jeg synes ikke det skal være sådan, at man bare skal tage sig af dem [forældrene], for nogen gange ved man jo ikke hvad der kan ligge bag. Men så alligevel, for at man kan føle man bliver et helt menneske, så gør man det jo alligevel.”*

Marlene: ”Jeg har det sådan, at jeg synes min mor er rigtig hyggelig at snakke med. Hun er et meget positivt menneske. Det er min svigermor ikke. Hun er meget negativ og jeg synes det er enormt svært nogen gange at skulle ringe til hende og komme derind.(...) jeg føler mig forpligtet til at komme og jeg gør det også for jeg kan ikke holde ud at leve med det, hvis ikke jeg gjorde det.”

Tilsammen anskueliggør Lisbeths og Marlenes fortællinger, at ældreomsorgen i høj grad er relationsbetinget, i overensstemmelse med hvad Gautun (2000) og Finch & Mason (1991) finder i deres ældreomsorgsstudier. Dette kan betegnes som en ’relations-relateret’ skillelinje, omkring hvilken de kvinder, hvor relationen har været og fortsat er god i større grad beretter om en omsorgspraksis foranlediget af lyst, mens de kvinder, hvis relation til deres ældre er problemfyldt i højere grad motiveres af en følelse af moralsk forpligtigelse. Trods de problematiske relationer nogle af kvinderne oplever, har ingen af dem fravalgt at drage omsorg for deres ældre slægtninge. Som Lisbeth og Marlene beskriver, fastholder følelsen af moralsk forpligtigelse og bestræbelserne på at fremstå ordentlige dem, når de har mindre lyst til at drage omsorg. Med henvisning til ovenstående forekommer det oplagt at betragte dette som udtryk for, at ingen af kvinderne ønsker at blive kategoriseret som dårlige omsorgsgivere og dermed uordentlige mennesker.

5.4. Forskydninger i ansvarsfordelingen mellem familie og velfærdsstat

Inddrages de livshistoriske elementer af kvindernes ældreomsorgsfortællinger, særligt de som vedrører de ældre kvinders barndoms- og opvæksterindringer om deres mødres ældreomsorgspraksis, som kontrastering til de ældre kvinders fortællinger om egen omsorgspraksis, anskueliggøres, at differentierede generationstilhørsforhold, og dermed varierende historiske kontekster for udformningen af ældreomsorgspraksissen, må tillægges betydning for en adækvat forståelse af kvindernes ældreomsorgspraksis. Jeg skal med udgangspunkt i eksempler vedrørende forståelsen af henholdsvis velfærdssta-

tens og familiens rolle i ældreomsorgen, som de kommer til udtryk i Bente og Marlenes omsorgsfortællinger, skitsere dette.

Bente og Marlene erindrer begge, hvordan de i barndomshjemmet havde henholdsvis deres bedstemor og bedstefar boende, da de blev omsorgskrævende og frem til deres død, mhp. at de hjemmegående mødre skulle varetage omsorgen. De fortæller:

Bente: *"Min bedstemor boede hos os nogle ganske få måneder inden hun døde. Det gjorde man jo. (...) Det var meget naturligt. Men hun nåede jo så kun at bo hos os i tre måneder, så døde hun desværre. Men det var meningen, at hun skulle være der til hun døde, så min mor kunne tage sig af hende. Og det var ikke fordi hun var syg eller handicappet på nogen måde, det var simpelthen bare fordi det var sådan man gjorde. (...) Jeg havde også en onkel, hans gamle svigermor boede også hos dem i mange, mange år. Det tror jeg var meget naturligt."*

Marlene: *"Min mor passede min farfar indtil han døde, han boede hjemme hos os (...) han blev dement og kunne til sidst ikke holde på hverken det ene eller det andet, så hun plejede ham (...) Der var ikke tale om, at han skulle på plejehjem, 'I må ikke sende mig væk sagde han', han ville bare ikke sendes væk (...) Jeg tror jeg ville have rigtig svært ved at skulle hjælpe min mor med sådan nogle ting. Men det gjorde man den gang (...) Der var heller aldrig tale om, at der skulle komme nogle udefra og hjælpe med nogle ting, det gjorde min mor."*

På baggrund af Bentes og Marlenes fortællinger fremstår de voksne døtres primære omsorgsansvar for de gamle forældre at være en almindelig praksisform i datidens ældreomsorg. Med reference til analysen af informanternes egen omsorgspraksis ovenfor kendetegner dette langt fra kvindernes, og dermed nutidens ældreomsorgspraksis. Der kan således lokaliseres en betydelig generationsmæssig forskel i den 'almindelige ældreomsorgspraksis'. En forskel som med henvisning til specialets indledende historiske kontekstualisering udtrykker og øjensynligt skal ses i lyset af kvindernes stigende er-

hvervsdeltagelse og særligt velfærdsstatens udbredelse, som gjorde ældreomsorgen til et fortrinsvis velfærdsstatsligt anliggende (Christoffersen 2001,2004).

Sammenkædningen af Marlenes og Bentes barndoms- og opvæksterfaringer med specialtets informanternes aktuelle ældreomsorgspraksis anskueliggør desuden, hvordan den generationsdifferentierede ældreomsorgspraksis relaterer sig til diskursive og forventningsmæssige forskydninger i forståelsen for familiens rolle i ældreomsorgen og for den gode alderdom. Som både Marlenes og Bentes fortællinger klarlægger, oplevede de, at mødrenes omsorg for de gamle slægtninge ikke blot var en almindelig praksis, men også blev opfattet som en naturlig og forventet praksis. Som Marlenes beskrivelse nedenfor viser, var det at drage omsorg for sine ældre slægtninge forbundet med en moralsk værdi, særligt for kvinder. Det var en grundlæggende betingelse for at leve op til normen for respektabilitet:

Kathrine: ”Jeg kan ikke lade være med at tænke over det du sagde med, hvad må andre ikke tænke, lå der så noget i det også?”

Marlene: ”*Ja da, de kan ikke engang passe deres egne. Det var der helt sikkert. Helt sikkert (...) Den gang var det værste helt sikkert, hvis man blev sendt på plejehjem, så var det virkelig sidste udvej. Det var virkelig for sølle, det var ikke i orden.*”

Som citatet anskueliggør, og Bentes fortælling understøtter, knyttes den iboende og moralskkonnoterede forventning til en forståelse af plejehjemmet og mere generelt offentlige omsorgsløsninger som noget mindreværdigt og i høj grad moralsk illegitimt. Med henvisning til analysen ovenfor fremstår denne foragt overfor professionel omsorg blandt specialtets informanter at være forskudt mod en snarere modsatrettet forventning om, at velfærdsstaten og dermed professionelle skal og bør udgøre en central og bærende del af omsorgen for de ældre, særligt når det kommer til personlig pleje. Som Marlene også udtrykker i interviewet, mener hun, at datidens familiebaserede omsorg for de ældre ikke blot var nedværdigende, men også førte til, at de ældre ”(...) på en måde blev sat hen”, og hun synes det er ”(...) guld, at man ikke længere bliver sat hen på den måde”. Selvom plejehjem i kvindernes fortællinger fortsat ikke fremstår

som en ønskværdig situation, er der da også en større accept af dette som en legal omsorgsform, ja faktisk den mest legale, såfremt autonomien ikke kan opretholdes i den ældres eget hjem. Denne diskursive forskydning understøttes af, ligesom den øjensynligt foranlediges af, af de ændringer i den kulturelle og diskursive forståelse af 'den gode alderdom' og 'gode ældreomsorg', som jf. kapitel 1, har fulgt med den historiske og samfundsmæssige udvikling.

Alt i alt anskueliggør sammenkædningen af de livshistoriske erindringer med kvindernes egen omsorgspraksis, i overensstemmelse med Nielsen & Rudbergs (2006) betragtninger, at kvindernes ældreomsorgspraksis præges af deres historiske generations-tilhørsforhold og altså den specifikke historiske og samfundsmæssige kontekst, som de var og/eller er en del af i forbindelse med udformningen af deres børne- og ældreomsorgspraksis¹⁹.

5.5. Opsamling: Ældreomsorg

Analysen viser en udpræget homogen ældreomsorgspraksis kvinderne imellem, udformet i et tæt samspil med velfærdsstatens formelle ældreomsorg. Samspillet karakteriseres ved en tydelig ansvarsfordeling ift. tre typer omsorgsopgaver; 'social omsorg', 'praktisk hjælp' og 'personlig pleje'. Analysen viser, at *den sociale omsorg* påhviler familien, og således kvinderne at varetage. Til gengæld tilfalder *den personlige pleje* ensidigt velfærdsstatens professionelle omsorgsgivere. Dette som en konsekvens af en gensidig grænsesætning mellem kvinderne og deres ældre overfor familiens varetagelse af sådanne opgaver. Endelig hvad angår *den praktiske hjælp* udgør denne et delt omsorgsansvar mellem familien og velfærdsstaten. Ift. kvindernes deltagelse heri viser analysen, at den praktiske hjælp udgør en betinget omsorg. Kvindernes deltagelse betinges af den ældres omsorgsbehov, men mere udtalt af kvindernes livssituation, øvrige hverdagslige forpligtigelser og den fysiske afstand til de ældres bopæl. Interessant viser analysen, at det travle hverdagsliv og den fysiske afstand særligt betinger de højtuddannede kvinders praktiske hjælp, hvormed produceres en uddannelsesrelateret skillelinje i den praktiske hjælps omfang og indhold.

¹⁹ Der kan lokaliseres en overensstemmende forskydning mod en større anvendelse af formel omsorg i børneomsorgen, samt mod en større forståelse af dette som legitimt. Dog forekommer denne forskydning mindre italesat.

Hvad angår kvindernes meningstilskrivning viser analysen, at denne i høj grad er moralskkonnoteret, og at tre forhold skal tillægges opmærksomhed for en forståelse herfor. *For det første*, at deltagelsen i ældreomsorgen udgør en central indikator for voksne børns moralske ordentlighed. Blandt kvinderne begrundes deltagelsen i omsorgen således med deres iboende ordentlighed og moralske ansvarlighed. Sammenhængen mellem ordentligheden og deltagelsen i ældreomsorgen tydeliggøres gennem disidentifikation med voksne børn, der ikke drager omsorg for deres ældre. Analysen viser, at dette særligt vedrører børn, som ikke drager social omsorg, men blandt de lavtuddannede kvinder også i nogen grad børn, der ikke deltager i den praktiske hjælp. Foruden at tydeliggøre forståelsen for den ordentlige ældreomsorgspraksis bidrager disidentifikationen med 'dårlige omsorgspersoner' til at positionere egen praksis og dermed sig selv som ordentlig. *For det andet* viser analysen, at værdighed udgør en central begrundelse for ældreomsorgspraksissen. Kvinderne ønsker med deres omsorgspraksis at bidrage til at give deres ældre en værdig livsafslutning, og analysen viser, at det at bidrage hertil er altafgørende for at være en ordentlig omsorgsgiver. Analysen viser i forlængelse heraf, hvordan bidraget til de ældres værdighed, for særligt nogle lavtuddannede kvinder, desuden opfattes som afgørende for at blive betragtes som respektabel. *For det tredje* viser analysen, at reciprocitet og relationen mellem omsorgsgiver og omsorgsmodtager tillægges central betydning. Analysen anskueliggør således en udpræget tilbøjelighed til at referere til en generaliseret reciprocitet, når deltagelsen i ældreomsorgen begrundes. Og analysen anskueliggør, at der blandt kvinderne kan lokaliseres en 'relations-relateret' skillelinje, omkring hvilken de kvinder, hvor relationen har været og fortsat er god i høj grad baserer deres omsorgspraksis på lyst, mens de kvinder, hvis relation til deres ældre er eller har været problemfyldt snarere motiveres af en følelse af moralsk forpligtigelse.

Vha. en sammenkædning af kvindernes livshistoriske erindringer om forældrenes ældreomsorgspraksis og deres egen nuværende omsorgspraksis viser analysen endelig, at kvindernes ældreomsorgspraksis og forestillinger om den ordentlige ældreomsorg præges af deres historiske generationstilhørsforhold og altså den specifikke historiske og samfundsmæssige kontekst, som de var og/eller er en del af i forbindelse med udformningen af deres ældreomsorgspraksis.

Opsamlende viser kapitlet, at ældreomsorg udgør en omskiftelig omsorgspraksis og omsorgsrelation med forskelligt indhold afhængig af den ældres omsorgsbehov og kvindernes hverdagslige forpligtigelser og den fysiske afstand til de ældres bopæl. Kapitlet viser også, at ældreomsorgen kendetegnes ved begrænsede sociale skillelinjer, men at varierende uddannelsesbaggrund og generationstilhørsforhold dog bidrager strukturerende til omsorgens omskiftelighed. Endelig viser kapitlet en kraftig betoning af begreberne ordentlighed og værdighed. Jeg diskuterer disse forhold i specialets teoretiske diskussion, kapitel 7.

6. Livshistoriske erfaringer i omsorgsfortællinger

I de forrige kapitler har jeg udfoldet kvindernes små fortællinger om deres situerede børne- og ældreomsorgspraksisser og relaterede moralskkonnoterede menings-tilskrivninger, samt de multiple skillelinjer, der karakteriserer kvindernes fortællinger betragtet i en sammenhæng. Intentionen med nærværende kapitel er vha. kvindernes erindringer om børne- og ældreomsorg i barndoms- og opvækstårene, at placere de situerede omsorgsfortællinger indenfor rammerne af de livshistoriske erfaringer og dermed skabe en mere adækvat forståelse for kvindernes børne- og ældreomsorg.

De livshistoriske erfaringers inddragelse belyses vha. to temaer, som gennemlæsningerne af empirien viste centrale. *Første tema* vedrører, at de livshistoriske erfaringer tillægges betydning som identifikations- og disidentifikationsmarkører i udformningen af egen omsorgspraksis, *andet tema* vedrører, hvordan opadgående uddannelsesmobilitet har konsekvenser for måden, hvorpå de livshistoriske erfaringer tillægges betydning ift. børneomsorgspraksissen.

6.1. Livshistoriske erfaringer – mellem identifikation og disidentifikation

Én ting, som stod klart fra første gennemlæsning af de narrative interviews var, at barndoms- og opvæksterindringerne om og erfaringerne med forældrenes børneomsorg for kvinderne og deres søskende og forældrenes ældreomsorg for kvindernes bedste-forældre fylder i kvindernes omsorgsfortællinger og udgør væsentlige referencepunkter for udformningen af kvindernes egne omsorgspraksisser. Hovedparten af kvinderne beskriver således, ligesom Signe her, hvordan erfaringerne med og erindringerne fungerer som ”(...) *det værdigrundlag som jeg lever på*” og former egen omsorgspraksis udfra. Med reference til Hoerning (2001) kan således argumenteres for, at erfaringerne med forældrenes omsorgspraksis efterlader prægninger i kvindernes livsbiografier, som forstrukturerer deres omsorgspraksis, ligesom erfaringerne anvendes som handlingsressourcer, når omsorgspraksissen konstrueres (Hoerning 2001:122).

At de livshistoriske erfaringer udgør en værdimæssig grundstamme i udformningen af kvindernes egne børne- og ældreomsorgspraksisser er imidlertid ikke ensbetydende med, at forældrenes omsorgspraksis blot passivt gentages. Tværtimod anskueliggør kvindernes fortællinger, i overensstemmelse med både Hoerning, Nielsen & Rudberg (2006) og Brannen, Moss & Mooney (2004), at erfaringerne indgår i kvindernes omsorgspraksisser i komplekse og bearbejdede former. Dels på den måde, at de tilpasses den tidsmæssige kontekst og kvindernes nuværende livssituation, og dels, hvad der forekommer mest fremtrædende, at erfaringerne, med Skeggs' (1997) begreber, indgår som både identifikations- og disidentifikationsmarkører. Det gør sig således gældende, at kvindernes bearbejdede erindringer om forældrenes omsorgspraksis i barndommen karakteriseres ved en såvel positiv som negativ konnotering, med konsekvens for måden, hvorpå de indgår som handlingsressourcer i kvindernes egen børne- og ældreomsorg. De positive erfaringer bliver genstand for positiv identifikation og tilstræbes i bearbejdet form gentaget i egen omsorgspraksis, mens de negative erfaringer bliver genstand for disidentifikation og tilstræbes gjort anderledes, jf. også Liengs (2008) studie. Der er naturligvis forskelle i omfanget af positive og negative erfaringer kvinderne imellem, men for hovedparten gælder, at de bearbejdede erfaringerne er genstand for såvel identifikation som disidentifikation. Som Signe formulerer det: *"Ændrer noget for hvert led, men alligevel er der også en tråd"*. Meretes og Marlenes fortællinger bidrager til at belyse disse komplekse processer.

Merete er opvokset i en kernefamilie med en søster, mor og far. Meretes fortælling præges overordnet af erindringer om en god og tryk barndom og opvækst, som hun på mange måder ønsker at videregive til sine døtre. Alligevel erindrer Merete også elementer af forældrenes omsorgspraksis, som hun bevidst søger at gøre anderledes. Hun fortæller:

"Der har været nogle ting, hvor jeg i lyset af mine erfaringer har sagt, at det skal mine børn ikke opleve. For eksempel har mine børn ikke oplevet mig fuld, og det har jeg ellers oplevet mange gange ved mine forældre. Der var flere gange, hvor de virkelig var fulde i vores nærvær, og den usikkerhed man oplever som barn i den forbindelse, skal mine børn ikke

opleve. (...) En anden ting er, at jeg indimellem presser mine børn til at være alene og udfordrer dem på forskellige punkter, men jeg forsøger altid at stå i baggrunden. Jeg kunne for eksempel ikke finde på at sætte dem på et tog alene endnu (...) Jeg tror ikke jeg var meget ældre end syv år før min søster og jeg blev sendt alene af sted første gang, og den usikkerhed og den utryghed man har i sådan en situation, det vil jeg ikke give mine børn. (...) Ellers som forældre, der tror jeg automatisk, man tager mange af de værdier ens forældre stod for med videre. Vi kører ligesom mine forældre holdningen, at har man meldt sig til et eller andet, så melder man ikke fra. Vi kører også holdningen, at man skal hjælpe derhjemme, de har deres pligter og de skal tage deres del af ansvaret. Så på den måde tror jeg ikke jeg har lavet en masse om fra mine forældre udover det jeg har fortalt.”

Marlene fortæller også om en god og tryk barndom og opvækst, som hun i udgangspunktet har efterstræbt at videregive til sine nu voksne børn:

”Jeg kan huske, at selvom min far og mor arbejdede rigtig meget, og tit også i weekenden, så havde de altid fri søndag (...) hvor vi så tog på udflugter. Vi har kørt Nordjylland tyndt, simpelthen (...) og det har jeg altid syntes var en rigtig god ting, altså at kunne lave nogle ting sammen med børnene og prioritere det som forælder. Så det har jeg taget med ift. min egen familie.”

På samme måde som hos Merete er der dog også elementer af forældrenes omsorgspraksis, hun disidentificerer sig med og derfor har ønsket at gøre anderledes:

”Jeg kan huske, at særligt da jeg kom op i puberteten, var der mange ting jeg ikke måtte. Jeg måtte for eksempel ikke være sammen med drenge, det måtte jeg bare ikke. Og det var sådan lidt for overdrevet synes jeg (...) det var en mangel på tiltro overfor mig synes jeg (...) Der har jeg bygget min

omsorg og opdragelse meget på tillid til mine børn, og de har også skullet tage stilling til rigtig mange ting selv.”

Med disse fortællinger bidrager Merete og Marlene til at eksemplificere, hvordan barndoms- og opvæksterindringerne tillægges stor betydning som referencepunkt i konstruktionen af egen omsorgspraksis. Samtidig eksemplificerer fortællingerne, hvordan det lige så meget som den konkrete praksis er følelserne omkring forældrenes omsorgspraksisser, fx tryghed/utryghed og retfærdighed/uretfærdighed, der er betydningsfulde for, hvordan erfaringerne lagres i biografien og dermed for, hvordan erfaringerne indgår i kvindernes egen omsorgspraksis (Hoerning 2001:122). Der skal i den forbindelse påpeges en skillelinje mellem måden, hvorpå de livshistoriske erfaringer indgår konstruktionen af henholdsvis kvindernes børne- og ældreomsorg. De følelsesbaserede og på-egen-krop-erfaredede erindringer indgår således kun i kvindernes børneomsorgsfortællinger. Erindringerne omkring forældrenes ældreomsorgspraksis begrænser sig til beretninger om omfanget af og indholdet i omsorgspraksissen baseret på, hvad kvinderne har set gjort, samt normative refleksioner omkring tilstrækkeligheden i forældrenes omsorgspraksis. Dette får den konsekvens, at når fortællingerne betragtes i en sammenhæng, fremstår barndoms- og opvæksterfaringernes betydning størst når genstandsfeltet er kvindernes børneomsorgspraksis, hvilket også forklarer mit ovenstående udgangspunkt i børneomsorgsfortællingerne.

6.2. Moderskab på klasserejse

Flere af specialets informanter har det tilfælles, at de har foretaget en opadgående klasserejse²⁰. Disse kvinder er blevet født ind i traditionelle arbejderklassefamilier, men lever i dag et liv i middelklassen, som adskiller sig markant fra det liv deres forældre lever/levede, og som de levede som børn. De er økonomisk mere velstillede, bedre uddannede og har bedre jobs. Foruden disse materielle forskelle følger, med reference til Faber (2008) og Nielsen & Rudberg (2006), med klasserejsen ændrede verdensanskuelser, som påvirker opfattelsen af de værdier den klasserejsende efterlod derhjemme (Faber 2008:167, Nielsen & Rudberg 2006:352,358). Nielsen & Rudberg viser fx,

²⁰ Se Christensen&Jensen 2012, Nielsen&Rudberg 2006 for uddybning af klasserejsebegrebet.

hvordan kvindeligheds- eller kønsforståelser omdefinieres mellem generationer af kvinder som en konsekvens af de yngre generationers opadgående klasserejser, med det resultat, at det for den yngre generation på nogle punkter forekommer svært at identificere sig med den ældre generations forståelse. Omdefineringen gælder ifølge Nielsen & Rudberg fx moderskabet. De viser således, hvordan de yngre kvinder konstruerer modsætninger mellem egen moderskabspraksis og deres mødres praksis (Nielsen & Rudberg 2006:348,353-354). I overensstemmelse hermed gælder for specialets klasserejsende kvinder, at de konstruerer tydelige skillelinjer mellem deres egen og mødrenes børneomsorgspraksis. Ritas (lektor) og Signes (skoleleder) livshistoriske fortællinger kaster lys over de identifikations- og disidentifikationsprocesser, som kendetegner de klasserejsende kvinder.

Rita og Signe har begge vha. deres uddannelser og en solid erhvervskarriere foretaget en opadgående klasserejse. Rita kommer fra en traditionel kernefamilie med en mor, far og en storebror. Faderen var arbejdsmand hos DSB og moderen hjemmegående. På lignende vis er Signevokset op i et husmandshjem med sin mor, far og to yngre brødre. Faderen var landmand og moderen var som Ritas hjemmegående. Karakteristisk for Ritas og Signes barndoms- og opvækstfortællinger er beskrivelsen af en utydelig mor, hvis identitet var bundet op på rollen som mor og hustru. Rita husker sin mor som indadvendt og stille, og ikke mindst som en der usynliggjorde sig selv bag rollen som den hjemmegående hustru og mor. I overensstemmelse hermed beskriver Signe sin mor som en usynlig kvinde, der var sød og tilstede, men som aldrig var tydelig omkring sine meninger og holdninger, heller ikke omsorgs- og opdragelsesmæssigt. Mødrenes kvindeligheds- og omsorgspraksis, bliver i Ritas og Signes fortællinger genstand for tydelig disidentifikation. Rita fortæller fx:

”Jeg synes, hvis jeg skal være ganske ærlig, at hun [moderen] usynliggjorde sig selv. (...) Det var fars arbejde, og far der satte dagsordenen og sådan. (...) Jeg kan huske til hendes begravelse, at det var virkelig mærkeligt, at præsten bad os grave i vores hoveder og hjerter med hvad vi sådan kunne lide ved vores mor, for mor havde bare altid været der. Hun var jo fabelagtig til at tage sig af det derhjemme og hun var fabelagtig til

at lave mad, og til at strikke og sy. Men omsorgsmæssigt og opdragelsesmæssigt så lod hun min far føre ordet.”

Rita som jf. tidligere op gennem voksenlivet har været orienteret ud af hjemmet, og fokuseret på karrieren og egne behov, finder det svært at forstå, hvordan moderen kunne finde glæde og tilfredshed ved det opofrende husmorliv. Samme uforståenhed genfindes hos Signe, som desuden fortæller, hvordan hun ikke bare har svært ved at forstå moderens valg, men også fandt moderens utydelighed svær at tackle, fordi hun savnede ”(...) *den der ’hvem er du egentlig’, altså ’hvad er det lige du står for’?*”. Med dette refererer Signe til savnet af en mor, som ikke blot var fysisk tilstede, men som var tydelig omkring egne holdninger og værdier, og dermed kunne være genstand for positiv identifikation. Dette savn har for Signe betydet, at moderen aldrig kom til at fungere som ”(...) *en rollemodel, hverken som kvinde eller mor*”.

Rita og Signes disidentifikation med mødrenes omsorgspraksis har haft konsekvenser for udformningen af deres egen omsorgspraksis. Såvel Rita som Signe har således søgt at konstruere en børneomsorgspraksis, som adskiller sig markant fra mødrenes omsorgspraksis. Da jeg spørger Signe, om hun i sit moderskab bevidst har gjort ting anderledes end sin mor, fortæller hun fx, hvordan hun som en reaktion på sine pubertetsoplevelser ”(...) *har været meget mere tydelig ift. mine piger. Det har både været tydelig ift. hvad jeg forventer af dem og hvad vi gør, og så noget med at kommentere, nogle gange så meget så jeg tænker, at jeg måske også har tromlet dem lidt*”. Rita fortæller overensstemmende, hvordan hun har forsøgt at være en aktiv medspiller i børnenes liv og været klar omkring sine meninger overfor dem. Ritas og Signes fortællinger bidrager til at anskueliggøre, at selvom mødrene for de klasserejsende kvinder ikke har været genstand for en *positiv* identifikation, de har kunnet videreføre i deres moderskab, er det ikke ensbetydende med, at mødrenes praksis *ikke* har fungeret som referencepunkt. Tværtimod anskueliggør fortællingerne, hvordan også *negativ* identifikation med mødres praksis kan udgøre et yderst centralt referencepunkt for udformningen af eget moderskab.

Gennem Signes og Ritas fortællinger erfarede jeg et andet karakteristisk træk ved de klasserejsende kvinder, netop at de finder positiv identifikation i fædrenes værdiorientering. Et forhold som også både Brannen, Moss & Mooney (2004) og Nielsen & Rudberg lokaliserer blandt de klasserejsende kvinder i deres studier. Såvel Signe som Rita fortæller, hvordan fædrene var familiernes overhoved. De var hovedforsørgere, men væsentligere var det dem som dikterede omsorgen for og opdragelsen af børnene. Det kendetegner begge kvinders fortællinger om deres fædre, at de har fungeret som den kilde til positiv identifikation, som mødrene ikke udgjorde. Signe beskriver direkte, hvordan ”(...) langt de fleste af mine værdier [i moderskabet], er noget som kommer fra min far”. Da jeg spørger Signe til, hvor i moderskabet hun ligner sin far, beskriver hun eksempelvis, hvordan hun fremfor sine døtres far har været den tydelige og den, som har sat dagsordenen omsorgs- og opdragelsesmæssigt. Denne fortælling gentager sig hos Rita, som fortæller:

”Det er mig der er den kontante og konsekvente, og han [manden] siger bare ja ja. (...) Og det er nok også det der har gjort sig gældende i vores opdragelse af børnene, at jeg har været kontant og konsekvent, og han har været den bløde. Han ligner sin mor og jeg ligner min far.”

Betragtes Ritas og Signes klasserejsefortællinger i en sammenhæng anskueliggøres, hvordan forestillinger om kvindelighed og moderskab ændres gennem social mobilitet, med konsekvens for både egen praksis og synet på ’oprindelsesklassens’ praksis. Dette bidrager til at understøtte forrige kapitels centrale fund, at kvinders moderskabspraksis og tilknyttede forestillinger i høj grad er uddannelses- eller klasserelaterede. Med henvisning til Bourdieus (1995) klassebegreb kan argumenteres for, at klasserejsen for kvinderne betyder en forrykket position i det sociale rum og dermed forandringer i deres habitus, som medfører ændrede præferencer. Dog, som skitseret tidligere, influeret af den generelle historiske og samfundsmæssige udvikling, som har ændret konteksten for udformningen af moderskabet. Kvindernes positionering ift. deres forældres praksis skal med andre ord ikke blot ses i lyset af barndomserindringerne og en ændret habitus, men derimod også af ændrede kontekstuelle forhold, ift. hvilke særligt mødrenes praksis fremstår utidssvarende (Nielsen & Rudberg 2006:345).

6.3. Opsamling: Livshistoriske erfaringer i omsorgsfortællinger

Analysen viser, at kvindernes livshistoriske erfaringer skal tillægges central betydning for en forståelse af deres børne- og ældreomsorgspraksis og relaterede menings-tilskrivning, dog særligt ift. børneomsorg. *Analysens første del* viser, at det særligt er kvindernes barndoms- og opvæksterindringer om forældrenes omsorgspraksis, som skal betydningstillægges. Disse udgør centrale referencepunkter for udformningen af egne omsorgspraksisser. Erfaringerne indgår i kvindernes omsorgspraksisser i bearbejdede former. De tilpasses den historiske kontekst og kvindernes nuværende livssituation, og de indgår som både identifikations- og disidentifikationsmarkører. Ift. børneomsorgserindringerne viser analysen desuden, at det både er den konkrete praksis og følelserne forbundet med praksissen, der er betydningsfulde for, hvordan erfaringerne indgår. *Analysens anden del* viser, at klasserejse medfører ændrede forestillinger om moderskab, der har konsekvenser for måden, hvorpå de livshistoriske erfaringer indgår som referencepunkt. De klasserejsende kvinder disidentificerer sig i høj grad med mødrenes børneomsorgspraksis, mens de i højere grad finder positiv identifikation i fædrenes omsorgspraksis. Udover at klarlægge de livshistoriske erindringers centrale betydning for udformningen af egen børneomsorgspraksis understøtter denne analyse-del således første analysekapitels centrale fund, at kvinders moderskabspraksis i høj grad er uddannelses- eller klasserelaterede. Endelig viser analysen, at kvindernes positionering ift. forældrenes praksis ikke blot skal ses i lyset af klasserejsens ændrede syn på barndomserindringerne, men også skal ses i lyset af den generelle samfundsmæssige udvikling, som har ændret konteksten for udformningen af moderskabet, hvormed særligt mødrenes praksis fremstår utidssvarende.

Opsamlende viser kapitlet, at kvindernes omsorgspraksis ikke kan betragtes som statiske størrelser. Tværtimod forandrer de sig på komplekse måder over tid, både som konsekvens af livshistoriske erfaringers prægning og en omskiftelig historisk kontekst. Omsorgspraksis og meningstilskrivning lokaliseres på den måde i et spændingsfelt mellem kontinuitet og forandring.

7. Teoretisk diskussion: En mange-dimensional omsorg

På baggrund af de foregående analysekapitler forsøger jeg nedenfor vha. den eksisterende forskningslitteratur og specialets orienterende kernebegreber at samle op på og diskutere de væsentligste empiriske fund, når analyserne betragtes i en sammenhæng. Foruden at komme nærmere en besvarelse af specialets problemformulering er det kapitlets ambition at afklare, hvor specialets empiriske fund understøtter eksisterende viden indenfor forskningsfeltet samt bidrager til nye forståelser, der kan specificere den eksisterende viden. De empiriske fund diskuteres indenfor tre forskellige, men sammenvævede områder. *Det første område* vedrører omsorgsbegrebets relationelle aspekter. *Det andet område* vedrører den moralskkonnoterede meningstilskrivning, med særligt fokus på den rolle, begreberne moral, ordentlighed og respektabilitet spiller i kvindernes omsorgsfortællinger. Endelig vedrører *det tredje område* omsorgens sociale differentiering.

7.1. Det relationelle omsorgsbegreb

I overensstemmelse med Wærness (1992) og Dahl (2000) anskueliggør analyserne af kvindernes omsorgsfortællinger, at børne- og ældreomsorg skal forstås relationelt. Dahl og Wærness specificerer i den forbindelse, at der er tale om en asymmetrisk relation, hvori omsorgsgiveren hjælper den omsorgsmodtagende med varetagelsen af behov, som vedkommende ikke er selvhjulpent ift. (Dahl 2000:84, Wærness 1992:210-211). Specialets analyser understøtter den pointe, at omsorgsrelationen indbefatter et asymmetrisk forhold, hvori kvinderne og øvrige omsorgsgivere bidrager til varetagelsen af omsorgsmodtagerens omsorgsbehov. Imidlertid forekommer den teoretiske pointe utilstrækkelig ift. at begrebsliggøre de forskelle som specialets analyser anskueliggør, eksisterer *mellem* kvindernes børneomsorg og ældreomsorg. Betragtes analyserne samlet anskueliggøres således, at såvel omsorgsbehovene som måden, hvorpå disse imødekommes er forskellige, afhængig af om genstandsfeltet er børne- eller ældreomsorg. Ligeså viser analyserne tydelige forskelle i måden, hvorpå omsorgen begrundes og meningstilskrives. Et illustrativt eksempel herpå er divergensen mellem at

praktisere børneomsorg mhp. at skabe de bedste betingelser for at påbegynde og leve livet, og praktisere ældreomsorg mhp. at sikre de bedste betingelser for livets afslutning. Med eksemplet anskueliggøres nødvendigheden i at inddrage refleksioner omkring, hvilken person omsorgsmottageren udgøres af, når man som forsker studerer asymmetriske omsorgsrelationer. Udover at være relationel er omsorgen således *modtagerbestemt*.

Et yderligere element i Wærness' og Dahls omsorgsforståelse indbefatter forståelsen af omsorgen som en vedvarende praksis og relation. Specialets analyser understreger i høj grad denne teoretiske pointering. Såvel kvindernes børneomsorg som ældreomsorg udgør således vedblivende dele af deres hverdagsliv i de bestemte afgrænsede livsfaser, hvori omsorgen er situeret. Det som analysen imidlertid interessant specificerer i forhold hertil er, at kontinuiteten i omsorgsrelationen ikke er ensbetydende med en uændret omsorgspraksis. For såvel kvindernes børne- som ældreomsorg viser analyserne tværtimod, at der er tale om *omskiftelige omsorgspraksisser*. I analysen af kvindernes børneomsorgspraksis anskueliggøres således en bevægelse i omsorgspraksissen proportionalt med barnets alder, indbefattende dels en aftagende 'ren' omsorgspraksis (varetagelse af basale behov og valg af formel omsorgsløsning) og dels en stigende opdragelsesfunderet omsorg (værditillæring, uddannelsesmæssig støtte). Hvad angår ældreomsorgen, klargør analysen, at typen af kvindernes omsorgsopgaver ændres med de ældres skiftende omsorgsbehov (fra fortrinsvis social omsorg ved få omsorgsbehov, til en større involvering i praktisk hjælp under behovenes 'gråzone', til atter udpræget social omsorg ved svære omsorgsbehov). Formen på omsorgspraksissens omskiftelighed er således modtagerbestemt, men dens tilstedeværelse går på tværs. Idet omsorgsrelationen mellem omsorgsgiver og omsorgsmottager i høj grad baseres på den konkrete omsorgspraksis, jf. ovenfor, forekommer denne deslige at være omskiftelig, hhv. proportionalt med barnets alder og de ældres skiftende omsorgsbehov.

Det er ikke kun i kraft af relationen mellem omsorgsgiver og omsorgsmottager, at omsorg skal betragtes relationelt. Således er et yderligere centralt empirisk fund, at kvindernes uformelle omsorgspraksis ikke lader sig adskille fra den formelle velfærdsstatlige omsorgspraksis. I overensstemmelse med Lewinter (2008) er der snarere tale om et

omsorgsmæssigt samspil, hvori de to sfærerers omsorgsgivere supplerer hinanden. Leiras (2004) opmærksomhed omkring børne- og ældreomsorgens *forskellige* formelle forankringer bliver i den forbindelse væsentlig, idet analysen anskueliggør, at det konkrete samspil varierer afhængigt af, om genstandsfeltet er børneomsorg eller ældreomsorg. Hvad angår ældreomsorgen, viser analysen en klar ansvarsfordeling omkring de tre omsorgsopgaver social omsorg, praktisk hjælp og personlig pleje. Mens velfærdsstaten tillægges et ensidigt ansvar for den personlige pleje og et overvejende ansvar for den praktiske hjælp, begrænser kvindernes omsorgsopgaver sig til social omsorg og supplerende praktisk hjælp. Således kan argumenteres for, overensstemmende med Leira, at ældreomsorgen i udgangspunktet er og opfattes som et velfærdsstatsligt anliggende, som familiens uformelle omsorg på nogle punkter *understøtter*. Hvad angår børneomsorgen viser analysen et omskifteligt samspil, funderet i omsorgspraksissens og relationens omskiftelighed. Hvad angår omsorgen for førskolebørn, er der tale om et samspil karakteriseret ved, at kvinderne og deres partnere *inddrager* den professionelle omsorg ud fra deres forestilling om den gode børneomsorg og ud fra de omsorgsmæssige muligheder og begrænsninger, deres livssituation stiller dem til rådighed. For skolebørnene er der i højere grad tale om et *delt* omsorgsansvar, hvori den uformelle og formelle omsorg/opdragelse understøtter hinanden gensidigt.

Med disse betragtninger understøttes det forhold, at der mellem den formelle og uformelle omsorg eksisterer en nærmest indforstået relation, men måden, hvorpå relationen ser ud afhænger af, om genstandsfeltet er ældreomsorg eller børneomsorg. På den måde understreges atter væsentligheden i at behandle omsorg modtagerbestemt.

7.2. Omsorgens moralskkonnoterede meningstilskrivning

Specialets analyser anskueliggør overensstemmende med Faber (2008,2010), Bach (2011) og Skilbrei (2003,2005), at moderskabet for kvinder har væsentlig symbolsk betydning. Det samme kan i vid udstrækning siges omkring ældreomsorgen, omend måden, hvorpå de to omsorgstyper tillægges symbolsk betydning, på nogle punkter adskiller sig (uddybes nedenfor). Det gælder dog for begge omsorgstyper, at de udgør centrale evalueringskriterier når ikke bare kvindernes omsorgskompetencer, men deres moralske værdi underlægges omverdenens evaluering, ligesom omsorgen udgør et væsentligt kriterium, når kvinderne kategoriserer andre kvinders moralske værdi.

Specialets analyser har vist, at evalueringsprocesserne i nogen grad kan belyses med Skeggs' (1997) begreb 'respektabilitet'. Ifølge Skeggs giver respektabilitet den enkelte mulighed for at betragte sig selv som moralsk værdifuld, ligesom respektabilitet fungerer som en væsentlig grænsemarkør når mennesker, som specialets informanter, konstruerer grænser mellem sig selv og andre ikke-respektable individer ud fra moralske kategorier (Skeggs 1997:3-5,42-46). Det er Skeggs' centrale pointe, at respektabilitet i vid udstrækning er klassespecifikt. Respektabilitet er således i udgangspunktet en del af middelklassekvinders identitetsgrundlag, men ikke af arbejderklassekvinders. Arbejderklassekvinder forfølges derfor af en konstant angst for at blive opfattet som ikke-respektable og kæmper således vedvarende for at disidentificere sig med deres problematiske arbejderklasseværdier mhp. at blive validerede som respektable.

Specialets analyser viser, overensstemmende med disse betragtninger, at kvinderne særligt i deres børneomsorgsfortællinger fremstiller sig selv som respektable omsorgspersoner, gennem henvisninger til andre ikke-respektable mødre. Imidlertid udfordrer analysen Skeggs' forståelse af det respektable som snævert forbundet med middelklassens værdigrundlag og praksis og dermed som noget, kun arbejderklassen må kæmpe for. Analysen viser således, at både 'karriereforældrenes' og 'de ressourcetsvage forældres' børneomsorgspraksis fungerer som negative respektabilitetsmarkører, og dermed at kvinderne, både de højtuddannede og de lavtuddannede, når de konstruerer skillelinjer mellem deres egen respektable omsorgspraksis og andres ikke-respektable praksis, markerer grænser til omsorgspersoner såvel over som under dem selv. Dette betyder, overensstemmende med Bach (2011), at ingen har sikkerhed for at gøre det rigtige, når det kommer til omsorg, hvorfor alle mødre kontinuerligt må arbejde for at fremstå respektable. Analysen peger med andre ord i retning af, at kampen for respektabilitet ikke udelukkende skal forstås som et arbejderklasseanliggende, men derimod når genstandsfeltet er børneomsorg udgør en mere almen positioneringspraksis.

Trods denne teoretiske modificering af respektabilitetsbegrebet fremstår begrebet i specialets analyser utilstrækkeligt ift. at forstå kvindernes evalueringspraksisser og øvrige moralske meningstilskrivning. Særligt når det kommer til at forstå meningstilskrivningen af kvindernes ældreomsorg, mangler respektabilitetsbegrebet forklara-

ringskraft. Dette har fået mig til i analysen at benytte det moralskkonnoterede begreb 'ordentlighed' sideløbende med respektabilitetsbegrebet, som en konsekvens af dets gentagne italesættelse blandt kvinderne, når de beskrev, begrundede og positionerede deres omsorgspraksis mht. deres iboende moralske ansvarlighed, deres tillærte værdier og det civiliserede i at gøre omsorg.

Jeg har i analysen benyttet de to begreber uden at specificere deres indbyrdes ligheder og forskelle, hvilket jeg derfor her skal gøre i lyset af specialets analytiske fund og vha. Max Webers (2003) idealtyper 'den værdirationelle handlen' og 'den formålsrationelle handlen'²¹. Med værdirationelle handlinger henvises til handlinger, "(...) *der bestemmes af en bevidst tro på en bestemt handlingens etiske, æstetiske, religiøse osv. egen-værdi, uafhængigt af handlingens effekter*" (Månson 2007:95, Weber 2003:209). I modsætning hertil forstås formålsrationelle handlinger som handlinger, "(...) *der udføres for at opnå visse bestemte mål. I disse handlinger kalkulerer aktøren, hvilke handlinger der bedst og mest effektivt fører til opnåelsen af det ønskede mål*" (Månson 2007:95, Weber 2003:209). Jeg forstår, med reference til Weber, omsorgspraksisser meningsstilskrevet med ordentlighed som værdirationelle handlinger funderet i en bagvedliggende tro på praksisernes moralske og civiliserede egen-værdi. Omvendt forstår jeg, jf. ovenstående, omsorgspraksisser konnoteret med respektabilitet som formålsrationelle handlinger, idet disse praksisser ikke blot funderes i deres moralske egen-værdi, men også forklares med den bevidst kalkulerede bestræbelse at opnå omverdenens positive validering. Såvidt den overordnede begrebsbestemmelse. Mere interessant forekommer begreberne sat i spil i relation til analysens empiriske fund.

Analysen viser i overensstemmelse med respektabilitetsdiskussionen ovenfor, at børneomsorg udgør en helt central og uundgåelig parameter ift. som kvinde at blive respekteret af omverdenen. Kvinderne forbindes med deres børn og børneomsorg således, at deres formåen som mødre bliver et billede på deres personlige værdi. Analysen viser sågar, at moderskabet kan anvendes strategisk mhp. at fremme mulighederne for omverdenens respekt. I alle tilfælde viser analysen i overensstemmelse med bl.a. Faber (2008), Skilbrei (2003) og Bach (2011), at børneomsorgspraksissen har uundgåelige

²¹To ud af Webers fire idealtyper for *social handlen*, dvs. idealtypiske årsagsforklaringer for handlingers forløb og virkninger (Weber 2003:192, Månson 2007:95)

personlige konsekvenser for kvinderne i form af enten omverdenens respekt eller disrespekt, og at kvinderne i vid udstrækning bevidst kalkulerer med disse konsekvenser i udformningen af deres børneomsorgspraksis mhp. at opnå omverdenens positive validering. Analysen har fx vist, at kvinderne på trods af varierende faktisk børneomsorgspraksis alle italesætter deres omsorg som en tilnærmelsesvis midterposition, idet afbalanceret omsorg opfattes som den mest legitime omsorgspraksis. På den baggrund kan med reference til Weber argumenteres for, at kvindernes børneomsorgspraksis og relaterede meningstilskrivning lader sig begrebsliggøre indenfor rammerne af det formålsrationelle respektabilitetsbegreb, hvor netop bestræbelserne på at opnå målet om omverdenens positive validering tillægges central betydning (Weber 2003:210, Månson 2007:96). Dog kan diskuteres, hvorvidt børneomsorgen mere generelt skal betragtes som formålsrationel per se, eller om formålsrationaliteten for nogen snarere udgør en uundgåelig konsekvens ved det at være mor.

Hvad angår ældreomsorgspraksissen viser analysen, at kvinderne i høj grad begrundes denne med henvisning til deres ordentlighed, moralske ansvarlighed og sågar opdragelsen til at være et ordentligt menneske. Kvinderne involverer sig således i omsorgen for deres ældre, fordi de opfatter det som noget, man *bør* gøre som et ordentligt og civiliseret menneske. Med reference til Weber ligger kan således argumenteres for, at kvindernes ældreomsorgspraksis skyldes, at de oplever, at deres moral stiller krav om denne praksis, og ønsker at leve op til dette moralske krav (Weber 2003:209-210, Månson 2007:96). Med andre ord kan kvindernes ældreomsorgspraksis og meningstilskrivning heraf begrebsliggøres indenfor rammerne af det værdirationelle ordentlighedsbegreb.

En væsentlig præmis ved Webers handlingstyper er, at de er idealtypiske og derfor ikke findes i deres rene form i virkeligheden. Virkelighedens handlen udgør i højere grad blandinger af forskellige handlingstyper. Samme præmis gælder ældreomsorgens og børneomsorgens meningsmæssige forankring i henholdsvis den værdirationelle ordentlighed og den formålsrationelle respektabilitet. Ovenstående differentiering er således sat på spidsen mhp. at tydeliggøre de to omsorgstypers forskellige meningstilskrivninger. Som analysen bidrager til at anskueliggøre, skal meningstilskrivningen snarere end enten-eller forstås som et kontinuum gående fra ordentlighed til respektabilitet, hvor begge omsorgstyper altid rummer begge typer af meningstilskrivning, men hvor ældre-

omsorgen placerer sig længere mod førstnævnte og børneomsorgen længere mod sidstnævnte. Som jeg noterede tidligere, forholder det sig nemlig sådan, at børneomsorgspraksissen også varetages i et vist omfang ud fra praksissens moralske og civiliserede egenverdi, ligesom analysen af ældreomsorg anskueliggør, at positionerings- og evalueringspraksisserne og dermed respektabilitetsbestræbelserne ikke er fuldstændigt fraværende. På samme måde kan anføres, at graden af ordentlighed og respektabilitet i meningstilskrivningen af både børne- og ældreomsorg deslige kan variere mellem forskellige kvinder.

7.3. Omsorgens sociale differentiering

Et særligt fokus i specialet har været at bibringe en forståelse for, om og hvordan forskellige sociale differentieringsformer har betydning for moderne kvinders børne- og ældreomsorgspraksis og meningstilskrivning. Specialets analyser har vist, at de sociale kategorier i høj grad må tillægges betydning. Med reference til Gullestad (2002, 2006) kan argumenteres for, at analysen anskueliggør, at forskellige sociale kategorier (køn, klasse, alder) fungerer både rammesættende om og meningsgivende i kvindernes omsorgspraksis, samt ikke mindst bidrager til produktionen af symbolske skillelinjer mellem forskellige kvinders omsorgspraksis.

På baggrund af analyserne forekommer imidlertid forskelle i omfanget af samt måden, hvorpå de sociale kategorier indgår i kvindernes børne- og ældreomsorgsfortællinger, hvilket jeg her skal forsøge at samle op på.

Analysen af kvindernes ældreomsorgspraksis anskueliggjorde en begrænset, men dog ikke fraværende, social differentiering. Mest centralt viste analysen et uddannelsesmæssigt skel i deltagelsen i den praktiske hjælp. For de højtuddannede kvinder gælder således, at deltagelsen i høj grad betinges og begrænses såvel indholdsmæssigt som omfangsmæssigt af deres travle hverdagsliv og den fysiske afstand til de ældres bopæl, som deres uddannelses- og dermed erhvervsmæssige baggrund har affødt. Denne betingethed genfindes ikke på samme måde blandt specialets lavtuddannede informanter, hvis praktiske hjælp fremstår større i omfang og mangfoldigere i sin udformning. Således kan argumenteres for, at det for ældreomsorgen gælder, at klasse eller uddannelse som social kategori, (indirekte) fungerer *strukturerende* på kvindernes konkrete ældre-

omsorgspraksis, idet uddannelse afføder forskellige rammesættende betingelser for udformningen af ældreomsorgen og dermed forskellig omsorgspraksis. I overensstemmelse hermed kan argumenteres for, at analysen anskueliggør, at varierende generationstilhørsforhold fungerer *strukturerende* på, hvilke mulighedsbetingelser ældreomsorgen praktiseres under, samt på, hvilke ydre diskursive rammer omsorgen udformes ift., med konsekvens for den konkrete udformning.

Hvad angår kvindernes børneomsorgspraksis, anskueliggør analysen en langt større tilstedeværelse af social differentiering. Som indenfor ældreomsorgspraksissen tager den sociale differentiering sig især ud som klasse- eller uddannelsesmæssige skillelinjer, i nogen grad produceret pga. af uddannelseskategoriens *strukturerende* virkning. Således viser analysen fx, hvordan de lavtuddannede og højtuddannede kvinder anvender formelle omsorgsløsninger i varierende grad som konsekvens af forskelligt omfang af hverdagslige forpligtigelser fx knyttet til arbejde, affødt af deres differentierede uddannelsesmæssige baggrunde, ligesom der produceres generationsforskelle heri som en konsekvens af varierende mulighedsbetingelser og ydre diskursive forståelser af den gode børneomsorg. Imidlertid fungerer kategorierne ikke blot strukturerende for børneomsorgspraksissen. Den sociale differentiering producerer deslige og måske særligt forskellige *værdimæssige baser* med konsekvens for omsorgens udformning. Således anskueliggør analysen fx uddannelsesrelaterede forskelle i forståelsen af, hvilken type institutioner, der bedst varetager førskolebørnenes behov og udvikling og i væsentligheden af det at få en uddannelse. De værdimæssige skillelinjer fremtræder tydeligst i fortællingerne om omsorgen for de større børn, hvor opdragelsen bliver en central del af omsorgspraksissen. Desuden bidrager analysen til at anskueliggøre, at de værdimæssige skillelinjer i børneomsorgspraksissen særligt konstrueres og bliver betydningsfulde ift. moralskkonnoterede spørgsmål om god og dårlig omsorgspraksis. Hermed understøtter analysen Lamonts (1992), Fabers (2008) og Skeggs' (2011) fremhævnings af de moralske skillelinjer som nogen, der bør tillægges større betydning ift. at forstå sociale differentieringer og symbolske distinktioner, særligt de som knyttes til klasse²².

²² Værdimæssig social differentiering er ikke fuldstændigt fraværende indenfor ældreomsorgen, fx anskueliggør analysen en klasseforskel i forståelsen af, hvorvidt den ordentlige ældreomsorg kan begrænses til social omsorg eller også *bør* involvere praktisk hjælp. Differentieringen er dog yderst begrænset, hvorfor den ikke udfoldes yderligere.

Med disse forskelle mellem de sociale kategoriers fremtrædelsesformer indenfor børne- og ældreomsorgen bidrager diskussionen og analysen atter til at fastsætte væsentligheden i at behandle omsorg modtagerspecifikt. I ovenstående har jeg lagt stor vægt på de klassemæssige skillelinjer, hvilket skyldes denne sociale kategoris centrale betydning for forståelsen af omsorgens sociale differentiering – både indenfor børneomsorg og ældreomsorg. Men som analysen også har anskueliggjort, er klasse sjældent alene om at skabe forskelle. Både ift. de sociale kategoriers strukturerende effekt og deres moralske værdimæssige forankring peger analysen på, at det snarere er i de intersektionelle samspil mellem klasse og andre sociale kategorier (generationstilhørsforhold, livshistoriske erfaringer og kvindelighedsforståelse), at differentieringerne skabes og skal forstås. Således kan anføres, at børne- og ældreomsorg udgør eksempler på hverdagslige processer, hvori distinkte sociale kategorier eller processer spiller sammen på ikke-additive måder, jf. intersektionalitetsperspektivet.

Afslutningsvis denne teoretiske opsamling på omsorgens sociale differentiering skal påpeges, at det ikke kun er når kvindernes praksis betragtes i en sammenhæng, at de sociale kategorier viser sig betydningsfulde, men at kategorierne deslige af kvinderne selv i deres kontinuerlige distinktionsarbejde tillægges betydning og konstruerer skillelinjer. Hvad enten der er tale om børne- eller ældreomsorg, er det et karakteristisk træk ved kvindernes fortællinger, at de benytter kontrasteringen til andres omsorgspraksisser som afsæt for at positionere deres egen omsorgspraksis, og i overensstemmelse med Bourdieus (1995) og Skeggs' (1997) betragtninger er det karakteristisk, at kontrasteringen i særdeleshed viser sig som en afsmag overfor personer, der praktiserer en omsorg, som adskiller sig fra kvindernes egen omsorgspraksis (jf. ovenfor). De sociale kategorier har ift. dette distinktionsarbejde vist sig betydningsfulde. Grænsedragningerne overfor andres 'forkerte' omsorgspraksis foretages således særligt, når genstandsfeltet er børneomsorg, overfor personer klassemæssigt placeret over og under en selv, ligesom der i nogle tilfælde gennem kvindernes livshistoriske fortællinger ift. såvel børne- og ældreomsorg markeres generationsmæssige grænser overfor forældrenes 'gammeldags' og uforståelige omsorgspraksis.

8. Konklusion

Specialet har sat fokus på den meningstilskrivning og den omsorgspraksis, der kendetegner kvinders hverdagslige omsorg for deres børn og ældre slægtninge, i et moderne dansk velfærdssamfund. Et særligt fokus har desuden været at komme nærmere en forståelse af, hvordan sociale differentieringsformer har betydning for kvinders meningstilskrivning og omsorgspraksis. Med udgangspunkt i fire fokusgruppeinterviews og otte narrative interviews med kvinder med forskellig klassebaggrund og alder har specialet således undersøgt, hvordan forskellige kvinder praktiserer børne- og ældreomsorg i deres hverdagsliv, samt hvilken symbolsk og social mening omsorgen tilskrives i forskellige kvinders hverdagsliv og selvopfattelse. Dette vha. denne problemformulering:

”Hvilken hverdagspraksis og meningstilskrivning kendetegner forskellige kvinders børne- og ældreomsorg

På baggrund af analysen kan konkluderes, at omsorg udgør en central del af kvinders hverdagsliv og i høj grad tilskrives mening som en del af deres selvopfattelse. Analysen viser samtidig, at både omsorgspraksis og meningstilskrivning udgør mere komplekse størrelser, end denne overordnede konklusion indfanger. Jeg skal gennem en besvarelse af specialets forskningsspørgsmål forsøge at samle op på specialets væsentligste fund.

Hvilke forskelle og ligheder anskueliggør kvindernes fortællinger eksisterer mellem børneomsorg og ældreomsorg?

Specialets analyser viser overensstemmende med den eksisterende forskningslitteratur, at kvinders børne- og ældreomsorg skal forstås som asymmetriske relationer mellem omsorgsgiver og omsorgsmodtager. Samtidig konkluderes dog ud fra forskelle mellem de to omsorgstyper, at omsorgsrelationen og omsorgspraksissen må forstås *modtagerbestemt*. Analysen anskueliggør således, at ældreomsorg omhandler tre *typer* af omsorgsopgaver; ’social omsorg’, ’praktisk hjælp’ og ’personlig pleje’, mens børne-

omsorg involverer to tidsbestemte *faser*; 'ren omsorgspraksis' og 'opdragelsesfunderet omsorg'. Analysen viser også, at begge omsorgstyper udgør vedvarende, men *omskiftelige* praksisser og relationer, indenfor bestemte livsfaser, omend der eksisterer forskelle i hvordan. For børneomsorgen tager omskifteligheden sig ud som en bevægelse proportionalt med barnets alder mod en aftagende ren omsorg og en stigende opdragelsesfunderet omsorg. For ældreomsorgen udgøres omskifteligheden af en varierende vægtlægning af omsorgsopgaverne i takt med de ældres omskiftelige omsorgsbehov. Analysen anskueliggør desuden, at kvindernes uformelle børne- og ældreomsorg ikke lader sig adskille fra den formelle omsorg, dog også her med variationer mellem omsorgstyperne. Mens kvindernes ældreomsorgspraksis *understøtter* den formelle ældreomsorg, er der mht. børneomsorgen tale om et omskifteligt samspil, hvor den formelle omsorg *inddrages* i førskolebørnenes omsorg, mens der for de større børn er tale om et *delt* omsorgsansvar. Foruden disse praksis- og relationsmæssige forskelle og ligheder omsorgstyperne imellem anskueliggør specialets analyser forskelle og ligheder ift. omsorgens meningstilskrivning og de sociale kategoriers tilstedeværelse. Disse uddybes nedenfor.

Hvilke sociale og symbolske skillelinjer fremhæves direkte såvel som indirekte som betydningsfulde i kvindernes fortællinger om deres børne- og ældreomsorg?

Specialets analyser anskueliggør, at kvindernes omsorgsfortællinger rummer multiple sociale og symbolske skillelinjer, der kommer til udtryk på to måder. Dels som social differentiering mellem forskellige kvinders konkrete omsorgspraksisser og meningstilskrivninger, dels når kvinderne gennem et subtilt distinktionsarbejde positionerer sig selv som 'ordentlige' eller 'respektable' omsorgspersoner. Jeg konkluderer på sidstnævnte type nedenfor, mens jeg her koncentrerer mig om førstnævnte. Specialets analyser viser, at sociale kategorier fungerer både rammesættende om og meningsgivende i kvindernes omsorgspraksis, resulterende i multiple skillelinjer. Samtidig konkluderes dog, at den sociale differentiering adskiller sig både omfangsmæssigt og indholdsmæssigt mellem omsorgstyperne. Hvad angår kvindernes ældreomsorg, er den sociale differentiering begrænset. Specialets analyser viser, at særligt klasse/uddannelse som social kategori, men også generationstilhørsforhold fungerer *strukturerende* på kvindernes konkrete ældreomsorgspraksis, idet de afføder rammesættende betingelser for

udformningen, hvormed social differentiering skabes. Hvad angår kvindernes børneomsorgspraksis, forekommer en langt større og mangfoldigere social differentiering. Også her tager differentieringen sig især ud som uddannelsesmæssige skillelinjer. Skillelinjerne relaterer sig til uddannelseskategoriens strukturerende virkning, men især forskellige *værdimæssige baser*. De værdimæssige skillelinjer konstrueres særligt ift. moralskkonnoterede spørgsmål om god og dårlig børneomsorgspraksis. Trods uddannelses-/klassekategoriens centralitet i både børneomsorgens og ældreomsorgens sociale differentiering, står den ikke alene. En central konklusion er således, at det især er i de ikke-additive intersektionelle samspil mellem klasse og andre sociale kategorier (generationstilhørsforhold, livshistoriske erfaringer og kvindelighedsforståelse), at differentieringerne skabes og skal forstås.

Hvilken rolle spiller moral og respektabilitet i fortællingerne om børne- og ældreomsorgspraksis og relateret meningstilskrivning?

På baggrund af specialets analyser kan konkluderes, at kvinderne meningstilskrivning er moralskkonnoteret. Omsorg udgør en central evalueringsparameter, når kvindernes moralske værdi underlægges egen og andres evaluering, og omsorg udgør en central distinktionsmarkør, når kvinder konstruerer skillelinjer mellem egen ordentlige og respektable omsorgspraksis og andres uordentlige og ikke-respektable. Der er dog forskelle i meningstilskrivningen af omsorgstyperne. Analysen viser, at kvindernes børneomsorgspraksis meningstilskrives ud fra tematikker, der relaterer sig til Skeggs' respektabilitets-begreb. *For det første* tager kvindernes positionering af egen og andres børneomsorg afsæt i et afbalanceret, men indholdsmæssigt relativt, omsorgsideal, som problematiserer omsorgspraksis, der repræsenterer ydre punkter. *For det andet* fungerer børneomsorgspraksis som en symbolsk klassemarkør, hvormed kvinderne konstruerer klassedistinktioner til ikke-respektable omsorgspersoner. På tværs af kvindernes fortællinger italesættes to grænsemarkører; 'de ressourcesvage forældre' på den sociale rangstiges bund og 'karriereførelserne' på rangstiens top, hvormed den respektable omsorgsperson fremstår som tilhørende en klasse-mæssig midterposition. Endelig *for det tredje* kan børneomsorg benyttes som strategisk indtryksstyring mhp. at fremme mulighederne for respektabilitet i kontekster, hvor dette ikke er en selvfølge, fx pga. territorielt stigma eller utilstrækkelig klassebaggrund. Hvad angår kvindernes ældre-

omsorgsfortællinger anskueliggør specialets analyse, at ældreomsorgen meningstilskrives ud fra tematikker, der relaterer sig til begrebet 'ordentlighed'. *For det første* udgør særligt deltagelsen i social omsorg for sine ældre slægtninge en central evalueringsmekanisme for omsorgspersoners moralske ordentlighed og civilisering. Relateret hertil viser analysen *for det andet*, at det at bidrage til at opretholde den ældres værdighed er altafgørende for at blive betragtet som ordentlig, samt i nogle lavtuddannede kvinders øjne, respektabel. Endelig *for det tredje* tillægges generaliseret reciprocitet og relationen mellem omsorgsgiver og omsorgsmottager stor betydning i ældreomsorgens meningstilskrivning.

Hvordan indgår kvindernes generationstilhørsforhold og livshistoriske erfaringer med deres forældres børne- og ældreomsorgspraksis i deres omsorgsfortællinger?

På baggrund af specialets analyser kan konkluderes, at såvel kvindernes livshistoriske erfaringer som deres generationstilhørsforhold fungerer rammesættende for deres børne- og ældreomsorgspraksis og relaterede meningstilskrivning. Samtidig udgør både erfaringerne og generationstilhørsforhold sammen med klasse væsentlige parametre i konstruktionen af skillelinjer mellem forskellige kvinders børne- og ældreomsorg. Specialets analyser viser, at de bearbejdede livshistoriske erindringer om forældrenes børne- og ældreomsorgspraksis udgør centrale referencepunkter for egen børne- og ældreomsorgspraksis. Erindringerne indgår i udformningen af omsorgspraksisserne i komplekse og bearbejdede former; de tilpasses den tidsmæssige kontekst og kvindernes livssituation, og de indgår som både identifikations- og disidentifikationsmarkører. Kvindernes varierende generationstilhørsforhold anskueliggør desuden generationsmæssige forskydninger i forståelsen af 'den gode børne- og ældreomsorg' og i omsorgspraksissens udformning, hvormed konkluderes, at omsorg i høj grad er kontekstafhængig.

Specialets empiriske fund har givet anledning til to *teoretiske begrebsspecificeringer* ift. omsorgens meningstilskrivning. For det første i lyset af fundene vedrørende børneomsorgens meningstilskrivning udfordrer specialet Skeggs' forståelse af respektabilitet som noget, kun arbejderklassekvinder må kæmpe for. Analysen anskueliggør, at kvinderne disidentificerer sig med såvel mødre i toppen som bunden af samfundet, hvor-

med alle kvinder kontinuerligt må kæmpe for at fremstå respektable. På den baggrund konkluderes, at når genstandsfeltet er børneomsorg, er kampen for respektabilitet fremfor klassespecifik en *almen positioneringspraksis*. For det andet i lyset af den empiriske klarlægning af den differentierede meningstilskrivning af børne- og ældreomsorg, påpeger specialet en væsentlig teoretisk skelnen. Med reference til Webers 'formålsrationelle handlen' og 'værdirationelle handlen' indfører specialet således en skelnen mellem et *værdirationelt ordentlighedsbegreb* og et *formålsrationelt respektabilitetsbegreb*. De to begreber udgør et kontinuum, hvor omsorgstypernes meningstilskrivning altid indeholder begge begreber, men hvor ældreomsorgen placeres længst mod ordentlighedsbegrebet og børneomsorgen længst mod respektabilitetsbegrebet. Foruden disse to begrebsspecificeringer knyttet til meningstilskrivningen bidrager specialet med den specificering til Dahl' og Wærness' omsorgsforståelse, at omsorg ikke blot skal forstås relationelt og vedvarende, men også *modtagerbestemt og omskiftelig*.

Sammenfattende kan konkluderes, at omsorg fortsat tillægges mening blandt kvinder og fortsat udgør en væsentlig hverdagslig praksis, men at den konkrete mening og praksis både er socialt forankret, omsorgstypespecifik og kontekstafhængig, og dermed yderst kompleks. Med de empiriske analyser og teoretiske diskussioner bidrager specialet til det eksisterende forskningsfelt med både teoretiske og empiriske indsigter, der kan medvirke til at indfange denne kompleksitet. Særligt ift. det underbelyste forskningsfelt omkring kvinders ældreomsorg bidrager specialet med begyndende begrebsudvikling. En udvikling som dog med fordel yderligere kan suppleres med undersøgelser, der mere dybdegående sætter fokus på nogle af ældreomsorgens anskueliggjorte tematikker. Ligeledes kan specialet med fordel suppleres med omsorgsstudier, som inddrager yderligere sociale kategorier mhp. at tilvejebringe en mere nuanceret forståelse for omsorgens sociale differentiering. Set ift. specialets afgrænsninger og det eksisterende forskningsfelt forekommer det fx interessant at inddrage mænd og etniske minoriteter mhp. at skabe større indblik i betydningen af omsorg for disse grupper, samt i højere grad indfange omsorgens divergerende udformninger og betydninger.

9. Anvendt litteratur

Adler, Patricia A. & Peter Adler (2001): "The reluctant respondent". I Gubrium, Jaber F. & James A. Holstein (red.): *Handbook of Interview Research – Context and Method*. Californien. SAGE Publications.

Allan, Graham (1988): "Kinship, Responsibility and Care for Elderly People". I *Ageing & Society*. 1988. Vol.8.

Antoft, Rasmus (2001): "Kronisk sygdom som biografisk hændelse – et studie af bypassopererede kronisk hjertesygge menneskers biografiske arbejde". I *Dansk Sociologi*. 2001. Vol. 12, nr. 3.

Antoft, Rasmus, Michael H. Jacobsen, Anja Jørgensen & Søren Kristiansen (2007): "Kvalitativ sociologi: Renæssance, særegenhed, mangfoldighed". I Antoft, Rasmus, Michael H. Jacobsen, Anja Jørgensen & Søren Kristiansen (red.): *Håndværk & Horisontter – Tradition og nytænkning i kvalitativ metode*. Odense. Syddansk Universitetsforlag.

Arber, Sara & Jay Ginn (1992): "Class and Caring: A Forgotten Dimension". I *Sociology*. 1992. Vol. 26, nr.4.

Arber, Sara & Jay Ginn (1993): "Class, caring and the life course". I Arber, s. & Evandrou, M (red.): *Ageing, Independence and the Life course*. London. Jessica Kingsley.

Aronson, Jane (1992): "Women's sense of responsibility for the care of old people: but who else is going to do it?". I *Gender & Society*. 1992. Vol. 6.

Bach, Dil (2011): *Overskudsfamilier: om opdragelse, forbundethed og grænsesætning blandt velstående familier i Danmark*. Ph.d. afhandling, Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, Århus Universitet.

Bach, Dil (2012): "Det civiliserede familieliv". I Gilliam, Laura & Eva Gulløv (red.): *Civiliserede institutioner. Om idealer og distinktioner i opdragelse*. Århus. Århus Universitetsforlag.

Bamberg, Michael (2006): "Stories: Big or small – Why do we care?". I *Narrative Inquiry*. 2006. Vol. 16, nr. 1.

Bech-Jørgensen, Birte (1994): *Når hver dag bliver hverdag*. København. Akademisk Forlag.

Bergqvist, Christina m.fl. (1999): *Ligestilte demokratier? Kjønn og politikk i Norden*. Oslo. Universitetsforlaget.

Bloksgaard, Lotte (2009): *Arbejdsliv, forældreskab og køn*. Ph.d. afhandling, Freia – Center for Kønsforskning. Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold, Aalborg Universitet.

Bloksgaard, Lotte (2012): ““No, Gender doesn’t make a Difference...” Studying Negotiations and Gender in Organizations”. I *Qualitative Studies*. 2012. 3(2).

Bloksgaard, Lotte & Pernille Tangaard Andersen (2012): ”Fokusgruppeinterviewet – Når gruppedynamikken er redskabet”. I Jacobsen, Michael & Sune Qvotrup Jensen (red.): *Kvalitative Udfordringer*. København. Hans Reitzels Forlag.

Blaakilde, Anne Leonora (2011): *Bedstemorsnak: Et kulturanalytisk studie af ældre kvinders liv i dansk familiekultur i det 20. århundrede*. Ph.d. afhandling, Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet.

Bould, Sally (1996): ”A reinterpretation of familial care from reciprocal obligations to emotional bonds”. I Engelstad, Fredrik (red.): *Comparative Social Research*. Connecticut. Jai Press Inc.

Bourdieu, Pierre (1995): *Distinksjonen. En sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Oslo. Pax Forlag A/S.

Brah, Avtar & Ann Phoenix (2004): “Ain’t I a woman? Revisting Intersectionality”. I *Journal of International Women’s Studies*, 2004. 5(3).

Brannen, Julia, Peter Moss & Ann Mooney (2004): *Working and Caring over the Twentieth Century*. Basingstoke.

Buitelaar, Marjo (2006): ”I am the ultimate challenge”. I *European Journal of Women’s Studies*. 2006. 13(2).

Butler, Judith (1990): *Gender Trouble – Feminism and the Subversion of Identity*. New York. Routhledge, Chapman & Hall.

Chase, Susan E. (1995): ”Taking Narrative Seriously – Consequences for Method and Theory in Interview Studies”. I Josselson, Ritaileen & Amia Lieblich (red.): *The Narrative Studie of Lices Volume 3: Interpreting Experience*. SAGE Publications.

Choo, Hae Yeon & Myra Marx Ferree (2010): ”Practicing Intersectionality in Sociological Research : A Critical Analysis of Inclusions, Interactions, and Institutions in the Study of Inequalities”. I *Sociological Theory*. 2010. 28(2).

Christensen, Ann-Dorte (2006): ”Kønssociologi: Fra kønsroller til kønskonstruktioner”. I Jacobsen, Michael Hviid, Mikael Carleheden & Søren Kristiansen (red.): *Tradition og fornyelse – en problemorienteret teoriehistorie for sociologien*. Aalborg. Aalborg Universitetsforlag.

Christensen, Ann-Dorte & Sune Q. Jensen (2012a): *Stemmer fra en bydel – Etnicitet, køn og klasse i Aalborg Øst*. Aalborg. Aalborg Universitetsforlag.

Christensen, Ann-Dorte & Sune Q. Jensen (2012b): "Doing Intersectional Analysis. Methodological Implication for Qualitative Research". I *NORA. Nordic Journal of Feminist and Gender Research*. 2012. 20:2.

Christensen, Else & Mai Hede Ottosen (2002): *Børn og familier*. København. Socialforskningsinstituttet.

Christoffersen, Mogens Nygaard (2001): "Familiens udvikling – den danske model". I Dencik, Lars & Per Schultz Jørgensen (red.): *Børn og familie i det postmoderne samfund*. København. Hans Reitzels Forlag.

Christoffersen, Mogens Nygaard (2004): *Familiens udvikling i det 20. århundrede: Demografiske strukturer og processer*. København. Socialforskningsinstituttet.

Dahl, Hanne Marlene (1997): "Mellem kærlighed og arbejde. Omsorgsteori: Traditioner og centrale temaer". I *Kvinder, Køn & forskning*. 1997. Årgang 6, nr. 2.

Dahl, Hanne Marlene (2000): *Fra kitler til eget tøj – Diskurser om professionalisme, omsorg og køn*. Ph.d. afhandling, Institut for Statskundskab, Århus Universitet.

Danmarks Statistik (2012): *Statistisk tiårsoversigt 2012*. København. Danmarks Statistik.

Davis, Kathy (2008): "Intersectionality as buzzword: A sociology of science perspective on what makes a feminist theory successful". I *Feminist Theory*. 2008. 9(1).

Dencik, Lars, Per Schultz Jørgensen & Dion Sommer (2008): *Familie og børn I en opbrudstid*. København. Hans Reitzels Forlag.

Devine, Fiona (2004): *Class Practices. How Parents Help Their Children Get Good Jobs*. Cambridge. University Press.

Ellingsæter, Anne Lise & Arnlaug Leira (2004): "Indledning: Velferdsstaten og familien". I Ellingsæter, Anne Lise & Arnlaug Leira (red.): *Velferdsstaten og familien – utfordringer og dilemmaer*. Oslo. Gyldendal Norsk Forlag AS.

Ellingsæter, Anne Lise, Turid Noack & Marit Rønsen (1997): "Social ulikhet blant kvinner: Polarisering, utjevning eller status quo?". I *Tidsskrift for samfunnsforskning*. 1997. Årgang 38, nr. 1.

Faber, Stine Thidemann (2008): *På jagt efter klasse*. Ph.d. afhandling, Institut for sociologi og socialt arbejde, Aalborg Universitet.

Faber, Stine Thidemann (2010): "En sans for forskelle: Klassetilhørighed og symbolsk grænsearbejde". I *Arbejderhistorie*. No. 3 2009/1 2010.

Faber, Stine Thidemann (2012): "The Disavowal of Difference: Accessing Class and Symbolic Boundary Drawing in Interviews". *Qualitative Studies*. 2012. 3(2).

Finch, Janet & Jennifer Mason (1991): *Negotiating Family Responsibilities*. London. Tawistock/Routledge.

Freeman, Mark (2006): "Life 'on holiday'? In defence of big stories". I *Narrative Inquiry*. 2006. Vol. 16, nr. 1.

Frønes, Ivar & Ragnhild Brusdal (2004): "Generasjoner, livsløp og forandring". I Frønes, Ivar & Lise Kjølørød (red.): *Det norske samfunn*. Oslo. Gyldendal Norsk Forlag A/S.

Gautun, Heidi (2000): "Individualisering og familiens omsorg for eldre". I *Sociologisk tidsskrift*. 2000. Årgang 8, nr. 1.

Georgakopoulou, Alexandra (2006): "Thinking big with small stories in narrative and identity analysis". I *Narrative Inquiry*. 2006. Vol. 16, Nr. 1.

Gilliam, Laura & Eva Gulløv (2012a): "Samfundets børn. Civilisering, barnesyn og institutionalisering". I Gilliam, Laura & Eva Gulløv (red.): *Civiliserende institutioner. Om idealer og distinktioner i opdragelse*. Århus. Århus Universitetsforlag.

Gilliam, Laura & Eva Gulløv (2012b): "Civiliserende institutioner. Børneopdragelse i det danske velfærdssamfund". I Gilliam, Laura & Eva Gulløv (red.): *Civiliserende institutioner. Om idealer og distinktioner i opdragelse*. Århus. Århus Universitetsforlag.

Gillies, Val (2005): "Raising the 'Meritocracy': Parenting and the Individualization of Social Class". In *Sociology*, 2005. Vol. 39, nr. 5.

Glaser, Karen & Emily Grundy (2002): "Class, caring and disability: evidence from the British Retirement Survey". I *Ageing & Society*. 2002, Vol. 22. Cambridge University Press.

Greene, Jennifer (2007): *Mixed Methods in Social Inquiry*. San Francisco. John Wiley and Sons.

Gullestad, Marlene (1984): *Kitchen Table Society: a case study of the family life and friendships of young working-class mothers in urban Norway*. Oslo. Universitetsforlaget.

Gullestad, Marlene (1993): *Kultur og hverdagsliv: På sporet av det modern Norge*. Oslo. University Press.

Gullestad, Marlene (2002): *Det norske sett med nye øyne*. Oslo. Universitetsforlaget.

Gullestad, Marlene (2006): *Plausible Prejudice*. Oslo. Universitetsforlaget.

Haavind, Hanne (2000): "Analytiske retningslinjer ved empiriske studier av kjønnede betydninger". I Haavind, Hanne (red.): *Kjønn og fortolkende metode. Metodiske muligheter i kvalitativ forskning*. Oslo. Gyldendal Norsk Forlag A/S.

Halkier, Bente (2007): *Fokusgrupper*. Frederiksberg C. Forlaget Samfundslitteratur og Roskilde Universitetsforlag

Hammersley, Martyn (2008): "Troubles with triangulation". I: Bergman, Manfred Max (red.): *Advances in Mixed Methods Research*. London. Sage Publications.

Hancock, Ange-Marie (2007): "Intersectionality as a Normative and Empirical Paradigm". I *Politics & Gender*. 2007. 3(2).

Hestbæk, Anne-Dorthe (1998): "Tradition and Modernity in the Parenthood of Dual-earner Couples with Different Lifemodes". I *Childhood*. 1998. Nr. 5.

Hestbæk, Ann-Dorthe (2001): "Forældreskab i det moderne samfund". I Dencik, Lars & Per Schults Jørgensen (red.): *Børn og familie i det postmoderne samfund*. København. Hans Reitzels Forlag.

Hochschild, Arlie R. (1997): *The TimeBind – When Work becomes Home and Home becomes Work*. New York. Henry Holt & Co.

Hoerning, Erika (2001): "Fra biografisk metode til biografiforskning". I *Dansk Sociologi*. 2001. Årgang 12, nr. 3.

Højgaard, Lis (2010): "Kan man interviewe sig til viden – om køn?". I *Dansk Sociologi*. 2010. Årgang 21, nr. 1.

Højgaard, Lis & Dorthe Staunæs (2007): "Forandring, handling og subjektivitet". I Søndergaard, Dorte Marie (red.): *Feministiske Tænkere*. København. Hans Reitzels Forlag A/S.

Indergaard, Åshild Mona (2011): *Moderskap og klasse: En kvalitativ studie av unge mødre med ulik utdanningsbakgrunn*. Masteroppgave, Sociologisk institut, Bergen Universitet.

Jacobsen, Michael H. & Søren Kristiansen (2005): "Hverdagssociologiens variationer". I Jacobsen, Michael H. & Søren Kristiansen (red.): *Hverdagslivet*. København. Hans Reitzels Forlag.

Jacobsen, Michael H. (2007): "Adaptiv teori – den tredje vej til viden: En stående invitation til syntesesociologi". I Antoft, Rasmus, Michael H. Jacobsen, Anja Jørgensen &

Søren Kristiansen (red.): *Håndværk og horisonter – Tradition og nytænkning i kvalitativ metode*. Odense. Syddansk Universitetsforlag.

Jensen, Sune Qvotrup (2006): "Hvordan analysere sociale differentieringer?". I *Kvinder, Køn & Forskning*. (Temanummer om intersektionalitet). 2006. 15(2-3).

Jensen, Sune Q. og Ann-Dorte Christensen (2011): "Intersektionalitet som sociologisk begreb". I *Dansk Sociologi*. 2011. 22(4).

Jensen, Sune Q. & Ann-Dorte Christensen (2012): "Intersektionalitet og kvalitativ samfundsforskning". I Jacobsen, Michael H & Sune Q. Jensen (red.): *Kvalitative udfordringer*. København. Hans Reitzels Forlag.

Jensen, Sune Qvotrup & Camilla Elg (2010): "Intersectionality as embodiment". I *Kvinder, Køn og Forskning*. 2010. Nr. 3-4.

Kupferberg, Feiwei (1998): "Transformation as Biographical Experience. Personal Destinies of East Berlin Graduates before and after Unification". I *Acta Sociologica*. 1998, 41(2-3).

Kupferberg, Feiwei (2012a): "Conclusion: theorising turning points and decoding narratives". I Hackstaff, Karla B., Feiwei Kupferberg & Catherine Négroni (red.): *Biography and Turningpoints in Europe and America*. Bristol. The Policy Press.

Kupferberg, Feiwei (2012b): "Unpacking biographical narratives: Investigating stories of artistic careers in Northern Jutland, Denmark". I Hackstaff, Karla B., Feiwei Kupferberg & Catherine Négroni (red.): *Biography and Turningpoints in Europe and America*. Bristol. The Policy Press.

Kvale, Steinar og Svend Brinkman (2009): *Interview. Introduktion til et håndværk*. København. Hans Reitzels Forlag.

Lamont, Michèle (1992): *Money, Morals and Manners. The Culture of the French and the American Upper-Middle Class*. Chicago. The University of Chicago Press.

Lareau, Annette (2003): *Unequal Childhoods. Class, Race and Family Life*. London. University of California Press.

Leira, Arnlaug (2004): "Omsorgsstaten og familien". I Ellingsæter, Anne Lise & Arnlaug Leira (red.): *Velferdsstaten og familien – utfordringer og dilemmaer*. Oslo. Gyldendal Norsk Forlag AS.

Lewinter, Myra (1993): "Uformel omsorg til hjemmeboende gamle". I *Gerontologi og Samfund*. 1993. Årgang 9, nr. 4.

Lewinter, Myra (1999): *Spreading the burden of gratitude: elderly between family and state*. Ph.d. afhandling. Institut for Sociologi. Københavns Universitet.

Lewinter, Myra (2003): "Reciprocities in caregiving relationships in Danish elder care". I *Journal of Aging Studies*. 2003. 17.

Lewinter, Myra (2005): "Kvinder – og den uformelle omsorg for svage ældre mennesker". I *Social Kritik*. 2005. Årgang 17, nr. 99.

Lewinter, Myra (2008): *Aldring – sociologisk set*. Frederiksberg C. Forlaget Samfundslitteratur. Nygaard, Ulla (1997): "Familien tager hånd om sine gamle". I *Helse*. 1997, nr. 2.

Lieng, Mona-Lisa (2008): *Gjendanning eller endring? Barneoppdragelse og generasjonsoverføring i en arbeiderklassekontekst*. Masteropgave, Oslo Universitet.

McCall, Leslie (2005): "The Complexity of Intersectionality". I *Signs*. 2005, 30 (3).

Mik-Meyer, Nanna & Margaretha Järvinen (2008): "Indledning: Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv". I Järvinen, Margaretha & Nanna Mik-Meyer (red.): *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv. Interview, observationer og dokumenter*. København. Hans Reitzels Forlag.

Monrad, Merete (2009): *Ældres oplevelse af at modtage hjælp*. Kandidatspeciale. Sociologisk Institut. Københavns Universitet.

Monrad, Merete (2010): "Ældres oplevelse af at modtage hjælp". I *Dansk Sociologi*. 2010. Årgang 21, nr. 4.

Montgomery, Rhonda J.V. (1992): 'Gender Differences in Patterns of Child-Parent Caregiving Relationships'. I Dwyer, Jeffrey W. & Raymond T. Coward (red.): *Gender, Families and Elder Care*. California. SAGE Publications.

Mørck, Yvonne (2005): "Intersektionalitet og diversitet: Fadimesagen". I Bech, Henning & Anne Scott Sørensen (red.): *Kultur på kryds og tværs*. Århus. Forlaget Klim.

Månson, Per (2007): "Max Weber". I Andersen, Heine & Lars B. Kaspersen (red.): *Klassisk og moderne samfundsteori*. København. Hans Reitzels Forlag.

Nielsen, Harriet B. & Monica Rudberg (2006): *Moderne Jenter – Tre generasjoner på vei*. Oslo. Universitetsforlaget.

Opsahl, Lene (2008): *Moderskap og generasjonsoverføring i en middelklassekontekst*. Masteropgave, Oslo Universitet.

Phoenix, Ann (2011): "Psychosocial Intersections: contextualising the accounts of adults who grew up in visibly ethnically different households", i: Lutz, Helma m.fl. (red.): *Framing Intersectionality. Debates on a Multi-Faceted Concept in Gender Studies*. Farnham: Ashgate.

Phoenix, Ann (2013): "Analysing narrative contexts". I Squire, Corinne, Mona Tamboukou & Molly Andrews (red.): *Doing Narrative Research*. 2. udgave. London. SAGE Publications.

Prieur, Annick (2008): "Klasser som oplevede forskelle". I *Kritisk Debat*, 2008, December.

Pringle, Keith (2008) "Interseksjonalitet og det sociale arbejdes praksis". I Jacobsen, Michael Hviid og Kieth Pringle (red.): *At forstå det sociale - kunsten at forbinde teori og praksis*. København. Akademisk Forlag.

Prins, Baukje (2006): "Narrative Accounts of Origins – A blind spot in the intersectional approach?". I *European Journal of Women's Studies*. 2006. 13(3).

Qureshi, Hazel and Alan Walker (1989): *The Caring Relationship. Elderly People and their Families*. London. MacMillan.

Reay, Diane (1998): "Rethinking social class: qualitative perspectives on class and gender". I *Sociology*. 1998. Vol. 32, nr. 2.

Repstad, Pål (2000): *Mellom nærhet og distance*. Oslo. Universitetsforlaget.

Rostgaard, Tine (1995): *The caring bond - Family Care for Elderly in Denmark and the United Kingdom*. Dissertation. Bath University.

Skeggs, Beverley (1997): *Formations of Class and Gender. Becoming Respectable*. London. Sage Publications.

Skeggs, Beverly (2011): "Imagining personhood differently: person value and autonomist working-class value practices". I *The Sociological Review*. 2011. 59:3.

Skilbrei, May-Len (2003): *Dette er jo bare et husmorjobb. Ufaglærte kvinner i arbeidslivet*. Rapport 17/03. Oslo: NOVA

Skilbrei, May-Len (2004): "Mine, dine og våre saker: Ligestillingspolitikk for viderekomne". I *Kvinneforskning*. 2004. Årgang 28, nr. 3.

Skilbrei, May-Len (2005): "Klasse, etnisitet og kjønn som erfaringer: Om å være vanlig, arbeidsom og anstendig". I *Sosiologi i dag*. 2005. Årgang 35, nr. 4.

Solbrække, Kari Nyheim & Helene Aarseth (2006): "Samfunnsvitenskapenes forståelser af kjønn". I Lorentzen, Jørgen & Wencke Mühleisen (red.): *Kjønnsforskning – en grunnbok*. Oslo. Universitetsforlaget.

Squire, Corinne (2011): "Experience-centret and culturally-oriented approaches to narrative". I Andrews, Molly, Corinne Squire & Mona Tamboukou (red.): *Doing Narrative Research*. London. SAGE Publications.

Staunæs, Dorte (2003): "Where have all the subjects gone? Bringing together the concepts of intersectionality and subjectification". I *Nora*. 2003. 11(2).

Staunæs, Dorte & Dorte Marie Søndergaard (2008): "Interview i en tangotid". I Järvinen, Margaretha & Nanna Mik-Meyer (red.): *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv. Interview, observationer og dokumenter*. København. Hans Reitzels Forlag.

Steedman, Carolyn (2000): "Enforced narratives – Stories of another self". I Cosslett, Tess, Celia Lury & Penny Summerfield (red.): *Feminism and Autobiography – Text, theories, methods*. London. Routledge.

Stefansen, Kari (2007): "Familiens rolle i reproduksjonen av ulikhet. Kunnskapsbidrag fra kvalitative studier av foreldreskap". I *Sosiologisk Tidsskrift*. 2007. Vol. 15, nr 3.

Stefansen, Kari og Gunhild R. Farstad (2008): "Småbarnsforeldres omsorgsprosjekter". I *Tidsskrift for Samfunnsforskning*. 2008. Nr. 3.

Stefansen, Kari og Gunhild R. Farstad (2010): "Classed parental practices in a modern Welfare State: Caring for the under threes in Norway". I *Critical Social Policy*. 2010. 30:120.

Wacquant, Loïc J.D. (2008): *Urban Outcasts*. Cambridge. Polity Press.

Weber, Max (1920/2003): "Sociologisk Grundbegreber". I *Udvalgte tekster*, bd. 2 (oversættelse fra tysk af Ole Bjerg). København. Hans Reitzels Forlag.

West, Candace & Don H. Zimmerman (1987): "Doing Gender". I *Gender and Society*. 1987. Vol.1, nr. 2.

Winter, Ida W. (2012): "Hjemmet". I Raunkiær, Merete & Mari Holen (red.): *Primærsektor. Det nære sundhedsvæsen*. København. Munksgaard.

Wærness, Kari (1992): "On the rationality of caring". I Sasson, Anne S. (red.): *Women and the state. The Shifting boundaries of public and private*. London. Routledge.

10. Bilag

Bilag 1: Skematisk oversigt over specialets informanter. Findes nedenfor.

Bilag 2: Retningslinjer for og interviewguider til fokusgruppeinterviews. Findes på den vedlagte CD: Mappe 1, se sidst i specialet.

Bilag 3: Interviewguide til de narrative interviews. Findes på den vedlagte CD: Mappe 2, se sidst i specialet.

Bilag 4: Transskriberinger af alle gennemførte interviews. Findes på den vedlagte CD: Mappe 3, se sidst i specialet.

Bilag 5: Udvidede biografiske profiler for informanter til narrative interviews. Findes nedenfor.

Bilag 1: Skematisk oversigt over specialets informanter

Navn	Alder	Civilstand og børn	Nulevende ældre slægtninge med plejebehov	Bopæl	Uddannelse	Nuværende arbejds-situation	Samlever/ Ægtefælles uddannelse	Samlever/ Ægtefælles Arbejds-situation
Informanter til narrative interviews								
Merete	41 år	Samlevende / 3 hjemmeboende børn (6, 11 og 13 år)	4 / forældre og svigerforældre, dog kun svigermoderen med deciderede behov	Villa i forstad til Aalborg	Lang videregående uddannelse, cand.merc.	HR-Manager i privat virksomhed	Civilingeniør	Adm. Direktør i privat virksomhed
Camilla	30 år	Gift / 3 hjemmeboende børn (2 og 4 år) og gravid	1 / farfar, desuden forældre og svigerforældre uden behov	Lejeboligt i det centrale Aalborg	Lang videregående uddannelse, cand.merc.	Reserveløse (pt. på barsel)	Cand.merc.	Ph.d. studerende
Marlene	58 år	Gift / 3 børn (19, 25 og 32 år)	2 / mor og svigermor	Villa i Hassens, område af Aalborg	Højere handelsseksamen (HHX), rejsebureauarbejder	Rejsbureau-medarbejder, pt. ledig	Cand.merc.	Sælger i privat virksomhed
Bente	63 år	Gift / 1 barn (27 år)	1 / møster	Lejeboligt i Vejgaard område af Aalborg	Faglig uddannelse, social- og sundheds-hjælper	Efterløner (været det i ca. 1 år), for dette hyemneplejer	Bager	Efterløner (været det i tre år), inden da betonfabrik-medarbejder
Signe	57 år	Gift / 2 børn (29 og 32 år)	2 / forældre, dog hovedsageligt faderen	Ejerlejlighed i det centrale Aalborg	Mellemlang videregående uddannelse, læreruddannelsen	Skoleleder	Faglig uddannelse, typograf	Portør
Rita	63 år	Gift / 2 børn (33 og 35 år)	2 / far og svigermor	Landejendomi landsby nær Nørresundby	Lang videregående uddannelse, cand.merc.	Lektor på gymnasium	Cand.scient.	Pensionist, inden da biolog
Janni	29 år	Gift / 2 børn (3 mdr. og 4 år)	2 / svigerbedsteforældre, desuden forældre og svigerforældre uden behov	Rækkehus i Aalborg Øst	Faglig uddannelse, rengøringsassistent	Privat dagplejemor (pt. på barsel)	Multimedie-designer	System-planlægger
Mona	30 år	Samlevende / 2 børn (1 og 4 år) og gravid	1 / farfar, har desuden forældre og svigerforældre uden behov	Rækkehus i Aalborg Øst	Faglig uddannelse, tekstil-håndværker skråder	Dagpengemødager og butiksassistent	10. klasse	Studerende (HF)

Informanter til fokusgruppeinterviews (sorteret efter interviews, bemærk at ovenstående informanter også optræder her (markeret med **))								
Janni*, lavt uddannede mødre	29 år	Gift / 2 børn (3 mdr. og 4 år)	2 / 'sviger-bedsteforældre', desuden forældre og svigerforældre uden behov	Rækkehus i Aalborg Øst	Faglig uddannelse, Rengøringsassistent	Privat dagplejemor (pt. på barsel)	Multimedie designer	System-planlægger
Mona*, lavt uddannede mødre	30 år	Samlevende / 2 børn (1 og 4 år) og gravid	1 / farfar, har desuden forældre og svigerforældre uden behov	Rækkehus i Aalborg Øst	Faglig uddannelse, Tekstil-håndværker/skrædder	Dagpengemodtager og butiksassistent	10. klasse	Studerende (HF)
Jeanet, lavt uddannede mødre	28 år	Samlevende / 2 børn (5 og 10 år)		Aalborg Øst	10. klasse	HF-studerende og frivillig projektmedarbejder		Renovations-medarbejder
Jeanette, lavt uddannede mødre	39 år	Enlig / 7 børn (fra 4 til 17 år)		Aalborg Øst	Gymnasium	Studerende på læreruddannelsen		
Mai, lavt uddannede mødre	26 år	Gift / 5 børn (fra 1 til 10 år)		Forstad til Aalborg	10. klasse	Studerer til ernæringsassistent		
Merete*, højt uddannede mødre	41 år	Samlevende / 3 hjemmeboende børn (6, 11 og 13 år)	4 / forældre og svigerforældre, dog kun svigermødren med deciderede behov	Villa i forstad til Aalborg	Lang videregående uddannelse, cand.merc.	HR-Manager i privat virksomhed	Civilingeniør	Adm. Direktør i privat virksomhed
Camilla*, højt uddannede mødre	30 år	Gift / 2 hjemmeboende børn (2 og 4 år) og gravid	1 / farmor, desuden forældre og svigerforældre uden behov	Lejeboligt i det centrale Aalborg	Lang videregående uddannelse, cand.med	Reservelæge (pt. på barsel)	Cand.med.	Ph.d. studerende
Karen, højt uddannede mødre	38 år	Gift / 3 børn (5, 10 og 13 år)		Aalborg	Lang videregående uddannelse, cand.mag.	IT-projektleder	Cand.scient.adm.	Sekretariatschef

Anette, højt uddannede mødre	41 år	Gift / 2 børn (6 og 14 år)		Forstad til Aalborg	Lang videregående uddannelse, cand.mag.	Folkeskolelærer	Civilingeniør	Selvstændig
Kristina, højt uddannede mødre	30 år	Gift / 1 barn på 3 år og gravid		Landsbykøbstad på Aalborg	Lang videregående uddannelse, cand.mag.	Gymnasieleærer	Cand.mag.	Underviser i dansk som andet sprog
Stine, højt uddannede mødre	28 år	Samlevende / 1 barn på 8 mdr.		Aalborg	Lang videregående uddannelse, civilingeniør	Systemudvikler, pt. på barsel	Civilingeniør	SFI-konfigurator
Hilde, højt uddannede mødre	30 år	Forlovet / 1 barn på 3 år		Aalborg	Lang videregående uddannelse, cand.med.	Uddannelseslæge	Kandidatgrad, klinisk biomekanik	Kiropraktor
Iben, højt uddannede mødre	31 år	Samlevende / 2 børn (6 og 10 år)		Aalborg	Mellemlang videregående uddannelse, pædagog	Pædagog i børnehaven	Bachelor fra universitetet	Kandidat-studerende
Marlene*, lavt uddannede ældre	58 år	Gift / 3 børn (19, 25 og 32 år)	2 / mor og svigermor	Villa i Hassens, område af Aalborg	Højere handelskamen (HHX), rejsebureauarbejder	Rejsebureau-medarbejder, pt. ledig	Cand.mag.	Sælger i privat virksomhed
Bente*, lavt uddannede ældre	63 år	Gift / 1 barn (27 år)	1 / møster	Lejebolig i Vejgaard, område af Aalborg	Faglig uddannelse, social- og sundheds-hjælper	Efterlønnær (været det i ca. 1 år), før dette hjemmepæjler	Bager	Efterlønnær (været det i tre år), inden da betonfabrik-medarbejder
Jytte, lavt uddannede ældre	61 år	Gift / 2 børn (38 og 40 år)	1 / mor	Aalborg		Efterlønnær		Efterlønnær
Lene, lavt uddannede ældre	50 år	Gift / 2 børn (19 og 22 år)	1 / svigermor, har foruden forældre uden behov	Aalborg Øst	Mellemlang videregående uddannelse, pædagog	Pædagog i børnehaven	Civilingeniør	Civilingeniør
Lone, lavt uddannede ældre	49 år	Samlevende / 1 barn på 26 år	1 / mor	Aalborg	Lager- og transportmedarbejder	Lager- og transportmedarbejder	9. klasse	Smed

Lisbeth, lavt uddannede ældre	49 år	Gift / to børn (16 og 23 år)	1 / mor	Nord for Aalborg	Social- og sundhedsbistandshjælper	Social- og sundhedsbistandshjælper	Specialarbejder
Signe*, højt uddannede ældre	57 år	Gift / 2 børn (29 og 32 år)	2 / forældre, dog hovedsageligt faderen	Ejerlejlighed i det centrale Aalborg	Mellemlang videregående uddannelse, læreruddannelsen	Skoleleder	Portør
Rita*, højt uddannede ældre	63 år	Gift / 2 børn (33 og 35 år)	2 / far og svigermor	Landejendomi landsby nær Nørresundby	Lang videregående uddannelse, cand.mag.	Lektor på gymnasium	Pensionist inden da biolog
Pia, højt uddannede ældre	55 år	Enke / 3 børn (24, 27 og 29 år)	2 / svigermor og nabo gennem mange år	Kørby, Aalborg	Lang videregående uddannelse, cand.scient.	Lektor	
Inge, højt uddannede ældre	60 år	Gift / ingen børn	1 / svigermor	Nørresundby	Mellemlang videregående uddannelse	Lægesekretær	Læge
Ann, højt uddannede ældre	57 år	Skilt / ingen børn	2 / forældre	Aalborg	Mellemlang videregående uddannelse, socialrådgiveruddannelsen	Socialrådgiver	
Birthe, højt uddannede ældre	59 år	Gift / 2 børn (30 og 34 år)	2 / forældre	Nørresundby	Mellemlang videregående uddannelse, sygeplejerske	Sygeplejerske	Vicevært
Lis, højt uddannede ældre	52 år	Gift / 2 børn (20 og 23 år)	1 / svigerfar	Aalborg	Lang videregående uddannelse, cand.mag.	Musikterapeut	Socialrådgiver
Rosa, højt uddannede ældre	57 år	Skilt / 3 børn (32, 34 og 36 år)	1 / svigermor	Forstad til Aalborg	Korrespondent	Områdechef i privat virksomhed	

Bilag 5: Biografiske profiler for informanter til narrative interviews

Nedenfor præsenteres udvidede biografiske profiler for de otte kvinder, som har deltaget i specialets narrative interview. Dette for at kontekstualisere kvindernes omsorgspraksis og meningstilskrivning mhp. at skabe en bedre forståelse herfor.

Merete, højtuddannet, ung

Merete er 41 år gammel. Hun har en kandidatgrad i erhvervsøkonomi med speciale i international virksomhedsøkonomi og er for tiden ansat i som HR-Manager i en privat virksomhed, hvor hun for et år siden skiftede sin 40-50 timers arbejdsuge ud med en på 33-34 timer. Hun bor med sin mand, med hvem hun har tre piger på henholdsvis 7, 12 og 13 år. Familien bor i en villa i en forstad til Aalborg, i et traditionelt villakvarter. Villakvarteret ligger tæt på den lokale folkeskole, hvor alle tre piger går. Inden pigerne startede i skole, gik de først i dagpleje og derefter i børnehave. Meretes mand er uddannet civilingeniør og har siden marts været ansat som administrerende direktør i en privat virksomhed. Merete er opvokset med sin mor, far og en fire år yngre søster i et villakvarter udenfor Aalborg. Faderen er uddannet civilingeniør og arbejdede som afdelingsleder i en privat virksomhed, mens moderen var uddannet boghandler og arbejdede som leder af en sådan. Begge forældre arbejdede meget. Merete og hendes søster blev passet af en privat dagplejemor, indtil de begyndte i skole. I dag er Meretes forældre pensioneret. De er velfungerende og modtager derfor ingen professionel hjælp og omsorg. Meretes svigerforældre er også pensioneret, og så er de skilt. Svigerfaderen har ingen omsorgsbehov. Svigermoderen derimod er dement og anbragt på et demensplejehjem. Hendes situation så kritisk, at hun modtager offentlig og privat professionel hjælp til stort set alle praktiske og plejerelaterede opgaver, ligesom Merete og hendes mand er involveret i omsorgen.

Camilla, højtuddannet, ung

Camilla er 30 år gammel. Hun er nyuddannet læge og arbejder som reservelæge i en turnusordning, omend hun ved interviewtidspunktet er højgravid med sit tredje barn og

derfor på barsel. Camilla bor med sin mand og deres to piger på henholdsvis 2 og 4 år til leje i en lægebolig i Aalborg. Camillas piger går i samme offentlige integrerede institution, hvor den mindste går i vuggestue og den største i børnehave. Camillas mand er også uddannet læge og er i øjeblikket ansat i en ph.d. stilling. Camilla er opvokset i et parcelhuskvarter i Midtjylland med sin to år yngre lillebror, mor og far. Moderen er kontorassistent, og faderen har en elevuddannelse, med hvilken han har arbejdet sig op indenfor IT-sektoren. Faderen arbejdede fuldtids, da Camilla og broderen var børn, mens moderen arbejdede på deltid. Både Camilla og hendes bror var først i privat dagpleje og derefter i kommunal børnehave, indtil de begyndte i folkeskolen. Forældrene arbejder stadig og er fuldkommen uden plejebehov. Også Camillas svigerforældre er fortsat på arbejdsmarkedet og klarer sig selv. Camilla har en nulevende farmor på Sjælland, som hun og hendes forældres hjælper i ny og næ, primært gennem telefonopkald og besøg.

Signe, højtuddannet, ældre

Signe er 58 år. Hun er uddannet lærer, men har de seneste 20 år arbejdet som skoleleder og ved siden af dette besiddet forskellige bestyrelsesposter. Signes arbejdsuge sniger sig gerne op på 50-55 timer og har gjort det altid. Signe bor i en lejlighed i det centrale Aalborg med sin nuværende mand, som er uddannet typograf og arbejder som portør. Signe har to voksne døtre på 29 og 32 år med sin tidligere mand. Den ældste har to små drenge. Døtrene har i dag begge lange videregående uddannelser. Som børn gik de i kommunal dagpleje frem til skolestart, ca. otte-ni timer dagligt, hvorefter de gik i folkeskole og siden i gymnasiet. Signe er mønsterbryder. Hun er vokset op i et husmandshjem på landet i Himmerland med to yngre brødre, en hjemmegående mor og en far, som dels passede deres landbrug og som dels arbejdede ude. Signe og hendes søskende blev frem til skolealderen passet i hjemmet af moderen. Signes forældre er i dag pensioneret. Moderen er velfungerende, bor i eget hjem og modtager kun den hjælp og omsorg, som Signe og hendes brødre giver hende. Faderen bor på plejehjem og er meget omsorgskrævende. Han er afasiramt og modtager professionel hjælp til alle praktiske og plejerelaterede opgaver, ligesom Signe og hendes brødre også hjælper, hovedsageligt gennem at besøge ham og tale med ham, samt deltage i møder med plejepersonalet på plejehjemmet.

Rita, højtuddannet, ældre

Rita er 63 år gammel. Hun er uddannet cand.mag. i engelsk og tysk og arbejder som gymnasielærer på et nordjysk gymnasium. Rita har ved siden af sit job altid været yderst fagligt aktiv og dermed haft lange arbejdsuger. Rita bor med sin mand gennem 38 år på et stort landsted i en lille landsby i nærheden af Aalborg. Manden er universitetsuddannet biolog og har arbejdet som sådan frem til, at han for nylig gik på efterløn. Parret har to nu voksne børn, henholdsvis en datter på 35 år og en søn på 33 år, som begge har små børn. Begge børn er i dag højtuddannede, sønnen som civilingeniør og datteren som journalist. Frem til skolealderen gik børnene først i dagpleje og dernæst i børnehave, herefter gik børnene på privatskole og senere på gymnasium. Rita er mønsterbryder. Hun er opvokset i et arbejderhjem med en storebror, en hjemmegående mor, som undertiden arbejdede som kasserske, når der skulle tjenes ekstra penge, og en far som arbejdede ved en større dansk virksomhed. Rita og broderen blev frem til skolealderen passet i hjemmet hos deres mor. Herefter gik de på folkeskole, hvorefter Rita fortsatte på gymnasiet og senere universitetet. Ritas mor døde for omkring 10 år siden, men faderen lever stadig. Han bor i eget hjem og modtager ingen professionel hjælp og omsorg. Rita hjælper primært sin far socialt gennem besøg og telefonsamtaler. Rita har desuden en nulevende svigermor, som er dement og på plejehjem. Hun modtager professionel hjælp til alt af både praktisk og plejemæssig karakter.

Bente, lavtuddannet, ældre

Bente er 63 år gammel. Hun er uddannet social- og sundhedshjælper og arbejdede på deltid i hjemmeplejen, indtil hun for et år siden gik på efterløn. Bente bor ved interviewtidspunktet sammen med sin mand i en lejlighed i det centrale Aalborg omgivet af hovedsagelig unge mennesker, men boede indtil for et år siden i et hus i en lille landsby syd for Aalborg. Manden som også er på efterløn, er uddannet bager, med arbejdede de sidste år på en betonfabrik. Bente har én nulevende voksen søn på 27 år, som læser statskundskab. Bente havde desuden en søn, som døde som 14 årig efter at have været syg hele sit liv. Før skolealderen gik sønnerne i dagpleje og sidenhen børnehave fem-syv timer dagligt. Efter folkeskoletiden gik den nulevende søn videre på gymnasiet. Bente er opvokset i et arbejderhjem sammen med sin lillebror og mor og far. Desuden boede Bentes mormor i barndomshjemmet kortvarigt frem til hendes død. Moderen var

hjemmegående, og faderen arbejdede som elektriker. Bente og hendes bror blev passet af morderen frem til skolealderen, hvorefter de gik på den lokale folkeskole og efterfølgende i realen. Både Bentes forældre og svigerforældre er i dag døde. Frem til deres død besøgte Bente dem meget, ligesom hun hjalp med diverse praktiske opgaver, ved siden af den professionelle omsorg og hjælp de modtog. Bente har en nulevende gammel moster, som hun drager ugentlig omsorg for. Mosteren får desuden kommunal plejerelateret omsorg, samt privat hjemmehjælp til praktiske opgaver.

Marlene, lavtuddannet, ældre

Marlene er 58 år gammel. Hun er uddannet rejsebureau medarbejder, og har arbejdet i forskellige jobs indenfor rejsebranchen, indtil hun i september sidste år blev arbejdsløs. Marlene bor sammen med sin mand i en villa i Hasseris, hvor parrets yngste søn på 19 år, der går i gymnasiet, desuden bor. Foruden sønnen har Marlene to døtre på henholdsvis 32 og 25 år, som er henholdsvis færdiguddannet gymnasielærer og under uddannelse til civilingeniør. Den ældste datter har to børn. Marlenes mand er uddannet cand.mag. i samfundsfag og historie og arbejder som sælger i en privat virksomhed. Frem til skolealderen gik alle tre børn først i vuggestue og derefter i børnehave. Op gennem deres opvækst arbejdede Marlene på deltid, så børnene kunne komme tidligt hjem fra institution og skole. Marlene er opvokset på et landsted i Nordjylland med sine to yngre brødre, far og mor. Desuden boede Marlenes farfar i deres hjem kortvarigt frem til sin død. Faderen var uddannet gartner og havde eget gartneri på landstedet. Moderen havde ingen uddannelse og gik hjemme, men havde i forbindelse med faderens gartneri en gartnerforretning med blomster og frugt. Marlene og hendes søskende blev passet i hjemmet frem til skolealderen. Marlene har en nulevende svigermor, bo-siddende i en lejlighed i det centrale Aalborg, og sin gamle mor på 85 år som bor i en ældrebolig i hjembyen. Marlene besøger dem ca. hver 14. dag. Marlenes mor får offentlig rengøringshjælp en gang ugentligt samt to gange om uge besøg af hjemmeplejen, som hjælper hende i bad. Svigermoderen klarer sig selv, foruden rengøring som hun modtager kommunal hjælp til en gang om ugen.

Janni, lavtuddannet, ung

Janni er 29 år gammel. Hun er uddannet rengøringsassistent og har arbejdet i forskellige ufaglærte jobs, indtil hun for ca. 6 år siden besluttede sig for at blive kommunal dagplejemor, og for godt tre år siden skiftede til at være privat dagplejemor. I øjeblikket er Janni dog på barsel med sin mindste søn på tre måneder. Janni har foruden denne søn en søn på 4 år. Hun bor sammen med dem og sin mand i et rækkehus i Aalborg Øst. Jannis mand er uddannet multimediedesigner og arbejder som systemudvikler. Den ældste søn går i en lokal børnehave typisk fem-syv timer dagligt. Før børnehaven gik sønnen i Jannis private dagpleje. Janni overvejer samme løsning med den mindste. Janni er selv vokset op i Aalborg Øst sammen med sin storebror og lillesøster, mor og far. Moderen har grundet sygdom altid gået hjemme. Faderen var langtidsbuschauffør, men døde i en tidlig alder. Janni og hendes søskende blev passet hjemme indtil kort tid før skolestart, hvor de havde en kortere periode i børnehave. Janni gik ud af skolen efter 10. klasse. Såvel Jannis mor som hendes svigerforældre er velfungerende og uden omsorgsbehov. Det samme gælder Jannis svigerforældre. Jannis bedsteforældre er alle døde, men hendes mand har nulevende bedsteforældre. De bor nært på, men er velfungerende og klarer sig således uden nogen form for professionel omsorg og hjælp. Janni og manden tilbyder dog altid deres slægtninge hjælp og omsorg, og besøger dem alle ofte.

Mona, lavtuddannet, ung

Mona er 30 år gammel. Hun tog efter grundskolen den frie ungdomsuddannelse. Siden har hun taget en toårig uddannelse som skrædder. Mona mangler imidlertid ét kursus i sin uddannelse, hvorfor hun ved interviewtidspunkter er på dagpenge suppleret med et mindre job som butiksassistent i en stofforretning. Mona bor med sin kæreste og to børn, en dreng på fire år og en pige på et år, i et rækkehus i Aalborg Øst. Mona er desuden gravid med parrets tredje barn. Monas søn går i Rudolph Steiner børnehave i lokalområdet og datteren går i privat dagpleje. De er afsted 5-6 timer om dagen. Monas kæreste er i gang med en HF-uddannelse. Mona er skilsmissebarn og har været det, siden hun gik i femte klasse. Indtil da boede hun sammen med sin mor, far og tre mindre søskende. Forældrene arbejder indenfor transidental meditation (TM), en indisk meditationstro og kultur, som også prægede barndomshjemmet. Faderen er uddannet lærer

indenfor faget, mens moderen har arbejdet i forskellige ufaglærte stillinger. Mona blev frem til børnehavealderen passet i hjemmet, ligesom hendes søskende, da moderen valgte at tage pause fra arbejdet, mens børnene var små. Monas og hendes søskendes skoletid foregik på en Rudolph Steiner skole. Der er efter forældrenes skilsmisse kommet yderligere søskende til. Såvel Monas forældre som svigerforældre er fortsat i arbejde ved interviewtidspunktet og har ingen omsorgsbehov. Mona har desuden en nulevende farfar, som bor i en ældrebolig i Midtjylland. Han modtager daglig hjemmehjælp til praktiske omsorgsopgaver. Mona besøger såvel farfaren som sine forældre og svigerforældre så meget som muligt.